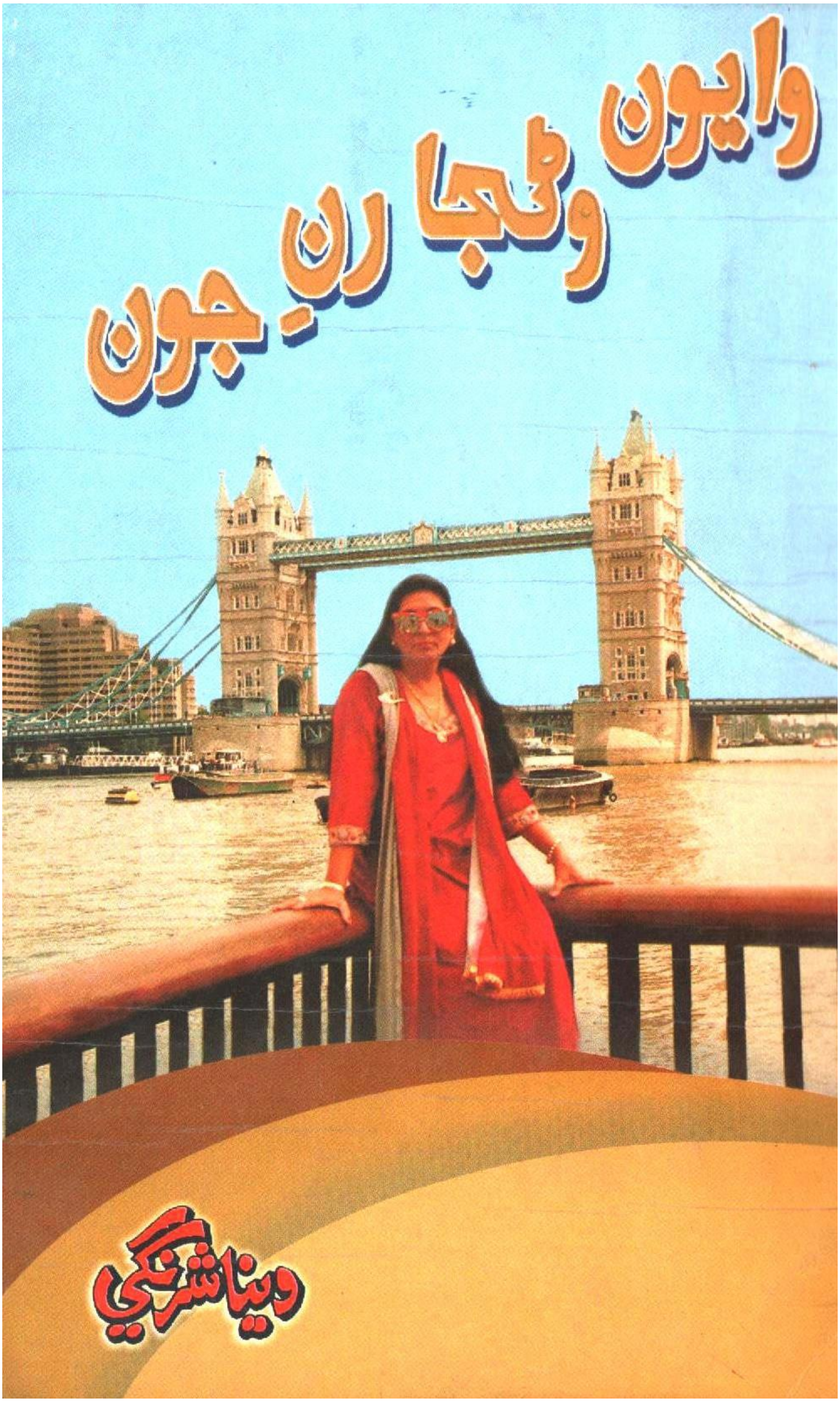
وايون وٽجارن جون
وينا شرنگي

وايون وڻجارنِ جون

اسپين، پورچگال، پئرس، امريڪا ۽ لنڊن
جي سفر تي آڌارت
(سفرنامو)

وينا شرنگي

وينا شرنگي
84 – C اِندرپوري، نئي دهلي – 110012

ڊجيٽل ايڊيشن:
2019ع
سنڌ سلامت ڪتاب گهر

Title : **VAAYOON-VANIJAARIN-JOON**
(Travelouge)

Author : VEENA SHRINGI
First Edition : 2002
Copies : 500
Price : Rs. 125/-
Published by : Veena Shringi
C-84, Inderpuri
New Delhi – 110012
M: 9810728440 & 9868377321

Mail Id- veena_shringi@yahoo.com

Typing & Composed by : **S**ubhash **A**rora H-7, Kasturba Niketan Complex,
Lajpat Nagar-II, New Delhi-110024
Mob# 8586998847

(All rights are reserved by the Author)

ڀيٽا

مئدبرڊ ۾ رهندڙن
پنهنجي ڀن ڀائرن
اشوڪ ڪمار ۽ ڪانتيش ڪمار
جي نانءَ
جن جي ساٿ ۽ سهڪار سان هيءُ سفرنامو
قلم بند ڪري سگهيس ۽ اُنهن سنڌ ورڪي
وڻجارن جي نانءَ جيڪي پرديس ڪي پنهنجو
ديس ڀانئي نہ صرف اُن ڌرتيءَ سان نڀائي
رهيا آهن پر پنهنجيءَ ٻوليءَ ۽ ڪلچر ڪي
بہ ڪين وساريو آهي.

(وينا شرنگي)

ٿڙين ٿوارڻ، ساءِ! ساموندي آئيا
مون ڪي جيارڻ، وايون وڻجارڻ جيون
(شاه)

سنڌ سلامت پاران :

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو نئون ڪتاب **”وايون وٽجارن جون“** اوهان اڳيان پيش ڪري رهيا آهيون. هي ڪتاب هند جي نامياري ليکڪا **وينا شرنگي** جو اسپين، پورچگال، پئرس، آمريڪا ۽ لنڊن جي سفر تي آڌارت سفرنامو آهي. پريو وفا چڱاڻي لکي ٿو:

”وينا جو هيءُ سفرنامو مونکي بيحد وڻيو. سندس ٻولي عالماڻي، مِٺي ۽ مؤثر سهڻي ۽ سپڪ آهي. سفرنامي کي دلچسپ ۽ دلڪش بڻائڻ ۾ وينا ڪافي محنت ڪئي آهي. مونکي نه صرف اُميد آهي پر يقين آهي ته مون وانگر ٻين پاٺڪن کي به هي سفرنامو دلچسپ لڳندو ۽ سنڌي جاتي هن جو خيرمقدم ڪندي.“

هي ڪتاب 2002ع ۾ ليکڪا پاران هندستان مان ڇپايو ويو. ٿورائتا آهيون مانواري وينا شرنگيءَ جا جنهن ڪتاب ڪمپوز ڪرائي سنڌ سلامت ڪتاب گهر ۾ پيش ڪرڻ لاءِ موڪليو.

محمد سليمان وسان
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

سٽاءُ

1. مُهاڳ .... جناب پريو وفا 07
2. پنهنجي پاران 16

3. اونهي ڳالهه اسرار جي 19
4. گيتا مندر 25
5. سُتا اٿي جاڳ 28
6. توليدو 32
7. الله ! چولي چولي 38
8. مروئان موت ملوڪان شڪار 41
9. قرطبہ - عشق سي تيرا وجود 46
10. سويجا تنهنجو شانُ نرالو 51
11. ٽاور- آف -گولڊ 53
12. پورچگال (ننڍيو ديش وڏا ڪوجنيڪ) 58
13. پاردو ميوزم 65
14. سٽي پئلس 70
15. شاهي محل 72
16. ايسڪوريل 73
17. وئلِي - آف - فالن 77
18. خيتانو ـ اسپيني خانابدوش 80
19. نيويارڪ 82
20. امريڪا ۾ سنڌڙيءَ جو سير 87
21. مهربان زندگي - شڪاگو 92
22. براڊڪاسٽنگ ڪميونيڪيشن - شڪاگو 99
23. ستنارائڻ مندر نيويارڪ - جتي سنڌي اُتي سنڌ 103
24. لنڊن 105
25. شيڪسپيئر جي وطن ۾ 107
26. ميلو متو پيو آ 112
27. مئڊم تُساڊ وئڪس ميوزم 116
28. برٽش ميوزم 120
29. ڏاها ڏاتون ڏي 123
30. پرديسي ڪهڙا پرين 126

مهاڳ

اسانجي زندگي ھڪ لڳاتار سفر ئي آھي ،ان سفر جي دؤران جو ڪجھ عجيب و غريب ڏسون ٿا، محسوس ڪريون ٿا، رشتا ناتا جوڙيون ٿا يا تجربا پرايون ٿا، اسان مان ڪي جن ڪي اظھار ڪرڻ جي ڏات ۽ ڏانءُ آھي سي انھن ڪي دلڪش داستان جي صورت ۾ قلمبند ڪن ٿا. مختلف ملڪن ڪي ڏسڻ ڪانپوءِ ھوُ پنھنجا تاثرات قلمبند ڪن ٿا. اھڙن داستانن کي اسين سفرنامي جو نالو ڏيندا آھيون.

پاڪستان ٺھڻ ڪانپوءِ ڪيترا سنڌي ڀارت مان سنڌ جو سيروسفر ڪري آيا آھن. ساڳيءَ طرح ڪيترا اديب ۽ فنڪار سنڌ مان ڀارت ڏسڻ آيا آھن، جن واپس موٽي وڃي پنھنجا تاثرات سفرنامي جي صورت ۾ پيش ڪيا آھن جن مان ڪيترا بيحد دلچسپ ۽ دلڪش ثابت ٿيا آھن ۽ مقبول ويا آھن جھڙوڪ مھتاب محبوُب ۽ تاجل بيوس جا سفرناما جيڪي سنڌ جا اعليٰ اديب آھن. ڀارت مان جن اديبن سنڌ مان واپس موٽي سفرناما شايع ڪيا آھن سي آھن محترم ڪلا پرڪاش، موتي پرڪاش، ھري موٽواڻي، ناڪر چاولا ۽ وينا شرنگي. موتي پرڪاش کي سندس سفرنامي تي ڀارت جي مرڪزي ساھتيہ اَڪادمي اَوارڊ بہ ڏنو آھي. ناڪر چاولا جي سفرنامي- تون سنڌ ۾ رھي پئہ، تہ ڪافي ڌوم مچائي آھي.

اھا سفرنامن لکڻ جي پرمپرا صدين کان وٺي جاري آھي، ڪيترا سيلاني ۽ ياتري صديون اڳ چين، عربستان، ايران، پورچيگال ۽ ٻين مُلڪن مان ھندستان ۾ آيا ۽ واپس موٽي وڃي پنھنجا تاثرات سفرنامن جي صورت ۾ پيش ڪيا. انھن سفرنامن کي پڙھڻ مان پاڻکي ڪافي علم حاصل ٿئي ٿو. مختلف مُلڪن جي سرڪاري سرشتي، ماڻھن جي رھڻي ڪرڻي سندن خيالات ۽ جذبات، سندن رسمن، ريتن رواجن جي، سندن سياسي، سماجي، سانسڪرت ۽ اقتصادي تاريخ جو علم حاصل ٿئي ٿو.

البتہ جيڪي سنڌ تي سفرناما لکيا ويا آھن اھي وڌيڪ دلچسپ ۽ دلپذير لڳن ٿا ڇو جو انھن ۾ پنھنجي ڌرتيءَ جي مٽيءَ جي مھڪ، مارُن جي محبت، ساٿيھ جي سڪ، گذشتھ زماني جون منٺيون يادگيريون احساس ۽ جذبا سمايل آھن.

وينا شرنگيءَ جڏھن مونکي پنھنجي سفرنامي جو دستخط ھٿ ۾ ڏئي مھاڳ لکڻ لاءِ چيو تہ مون خوشيءَ سان قبوليو ۽ سمجھيو تہ ضرور سنڌڙيءَ جي سيروسفر تي ئي سفرنامو لکيو ھوندائين ڇو جو ھوءَ سنڌ ڏانھن پئي آھي. سنڌ ۾ سندس عزيز اڃا بہ رھيا پيا آھن. جڏھن دستخط جا ورق ورايم تہ محسوُس ٿيو تہ ھي سفرنامو سنڌ تي نہ آھي بلڪ اسپين، پورچيگال، امريڪا، ڪئناڊا ۽ يورپ تي لکيو ويو آھي. جيئن دستخط جو مطالعو ڪندو ويس تہ مونکي دلڪش لڳڻ لڳو. سفرنامو سھڻيءَ سپڪ منٺيءَ سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيو ويو ھو ۽ مان وينا کي من ئي من ۾ داد ڏيڻ لڳس. وينا شرنگي اسان جي مشھور معروف ليکڪا ۽ شاعرا ۽ سُني براڊڪاسٽر

آهي. هوءَ ڪنهن بہ تعارف جي محتاج نہ آهي. آڪاشواڻي دهليءَ جي ايڪسٽرنل سروس جي ڄاتل سڃاتل شخصيت آهي ۽ ڪافي عرصي کان ٽرانسليٽر انائوسر ڪلاس ون - گريڊ ۾ آل انڊيا ريڊيو جي پرڏيهي نشريات سان جڙيل آهي. ڀارت جي مشهور مارئي سنستا جي روح روان آهي جا سنڌي ڀينرن جي سوشل ڪلچرل ۽ لٽرري تنظيم طور ڄاتي سُڃاتي وڃي ٿي. پاڪستان ڪانپوءِ سنڌ جو چڪر لڳائي آئي آهي ۽ واپس موٽي ليڪن ۽ ڪتابن جي صورت ۾ پنهنجا تاثرات لکيا آهن جي ڪافي دلچسپ ۽ مقبوليت حاصل ڪري چڪا آهن. ويجهڙائيءَ ۾ ليهہ لداڪ ۾ جتان سنڌوءَ جي شروعات ٿي ٿئي اُن جو درشن ڪرڻ لاءِ شري لال ڪرشن آڏواڻيءَ جي گروپ سان گڏ ويئي هئي، واپس موٽي هن **سنڌو ڪناري نئون تاريخي باب** سفرنامو لکيو جنهن جي ادبي حلقن ۾ ساراهہ ٿي. هاڻي هيءُ طويل سفرنامو اسپين، پورچيگال، اميريڪا، ڪئناڊا ۽ لنڊن تي لکي رهي آهي. هن ڪيترين ڪهاڻيون بہ لکيون آهن جن مان ڪن تي ڪيس انعامن سان نوازيو ويو آهي. اسپين (مئڊرڊ) ۾ سندس وڏو ڀاءُ اشوڪ پنهنجي ٻارن ٻچن ۽ پنهنجي (اسپئنش استريءَ سان) آڪيرو اڏي رهيو پيو آهي. هن سفرنامي جي شروعات ڪافي جذباتي نموني لکي وئي آهي. وينا لکي ٿي :

دهليءَ مان KLM جهاز ۾ اسپين لاءِ رواني ٿيس. نند نيڻن مان اُڏامي وئي. پنهنجيءَ سيٽ تي وِهڻ ڪانپوءِ خيالن جو سلسلو جاري ٿي ويو جڏهن بہ مان تنها هوندي آهيان تہ منهنجا خيال منهنجا همسفر بڻجي وڃن. زندگيءَ جا ورق طوفاني رفتار سان ورڻ لڳا جنهن جو مرڪزي ڪردار منهنجي امڙ بڻيل رهي. چوٿين فئبروَري 1999ع تي هن فاني جهان مان الوداع ڪيائون. امڙ جو آواز جنهن ۾ منهنجو ساهُ اَٽڪيل هو ور ور ڪري منهنجن ڪنن ۾ ٻُري رهيو هو. اڄ مان جيڪي ڪجهہ آهيان امڙ جي ساٿ ۽ رهنمائيءَ جو نتيجو آهي. لکڻ پڙهڻ ڪاڻ ڀيئن مطلب تہ هر ڳالهہ ۾ امڙ جو ساٿُ ۽ صلاح مون سان گڏ آهي.

وينا جي امڙ جي الوداع ڪرڻ ڪانپوءِ وينا کي غمن گهيري ڇڏيو. اڪيلي اُداس، ملول ۽ مايوس گذارڻ لڳي. ان گهيري مان ٻاهر ڪڍڻ لاءِ سندس وڏي ڀاءُ اَشوڪ ڪيئي ڀيرا وينا کي دهليءَ ۾ چيو تہ مون سان گڏ مئڊرڊ (اسپين) هلُ. وري واپس مئڊرڊ وڃي ور ور ڪري فون تي التجا ڪيائين تہ تون هت سيپٽيمبر تائين اچي ٽِڪُ، نيٺ هوءَ ويئي. هن سفر جو احوال قلمبند ڪرڻ انهن ڪوششن جو ئي نتيجو آهي.

ائميسٽرڊم کان اسپين وڃڻ لاءِ جنهن جهاز ۾ سوار هيس اُن ۾ منهنجي پرواري سيٽ تي هڪُ ڊچ همراهہ هو جنهن ٻُڌايو تہ هو هڪ ڪمپيوٽر ڪمپنيءَ ۾ ڪم ڪندو آهي جنهن جي هڪ برانچ لاهور ۾ بہ آهي. هوُ ڀارت ڪان بہ واقف هو. هن ٻُڌايو تہ ڪيس تاج محل ڏاڍو وڻيو. هن وڌيڪ ٻُڌايو تہ هالنڊ جي اسپتالن ۾ علاج

مفت ڪيو ويندو آهي ۽ بيروزگارن کي سرڪار طرفان سوشل سيڪيورٽيِ جي ضمانت مليل هوندي آهي. ڊچ لباس کي اتان جا مهاڻا برقرار رکيون وينا آهن جو آهي پرٽ پريل لباس ۽ وڏي ٽوپي ڪاٺ جو جتيون (چاکڙيون) بہ ڪافي مشهور آهن. ايمسٽرڊم کان مئڊرڊ جي اُڏام جو وقت اڍائي ڪلاڪ کن آهي. اُڏام جي دوران جڏهن دريءَ کان ٻاهر نهاريم تہ ساوڪ ئي ساوڪ هئي. اسان جو جهاز بادلن کي چيريندو، هيءَ هوائي پالڪي جڻ ڪنهن پَريُن جي ديس جو سير ڪرائي رهي هئي ۽ منهنجي اُداس من اندر قدرت جي انهن سُهڻن وڻندڙ نظارن سرهائي پيدا ڪري ڇڏي ۽ ڪئين شاعراڻہ خيال من ۾ اُڇلون ماري رهيا هئا. ڏينهن جو هڪ لڳي ويهين منٽن تي مئڊرڊ جي براخاس انٽرنئشنل هوائي اڏي تي فِلائيٽ لٿي. گيٽ کان ٻاهر نڪري آيس تہ سامهون وڏو ياءُ اشوڪ بيٺو هو. دهليءَ کان مئڊرڊ جو سفر طئہ ڪري خيرن سان گهر پهتس. رات جو ٽڪ ڪري جلدي ننڊ وٺي وئي. ايڏي ننڊ جو اک کلڻ جو نالو ئي نہ پئي وٺي. جڻ ورهين جا اوجاڳا ڪيل هجن. امڙ جي پرلوڪ پڌارجڻ کان ڇئن مهينن ۾ ننڊ نيڻن مان اُڏامي وئي هئي.

آرتوار منجهند جو گيتا مندر لاءِ روانا ٿيا سين. گيتا مندر وچ شهر ۾ هڪ سني علائقي ۾ آهي. گيتا مندر ڏسڻ وٽان آهي. گيتا مندر جو شاخائون دنيا جي مختلف ملڪن ۾ آهن. مندر ۾ ٻار جو مُنڊ لهرائڻ لاءِ آفريڪي حجم کي وٺي آيا. اُتي پنڊت لوڪ ناٿ جيٺلي هڪُ سنو ليکڪ بہ هو، اُن جي گهرواري ۽ ٻار مليا. اُتي لنچ تي گل شِوناٽي سان پڻ مُلاقات ٿي جنهن جهولي لال جي مندر جي درشن ڪرڻ جي دعوت ڏني. اُن ٻڌايو تہ هر چنڊ تي لال سائينءَ جي آرڏانا ڪندا آهيون ۽ هر جمع تي سيسا ۽ پرساد ورهائيندا آهيون. مونکي دادا رام پنجواڻيءَ جو ڪردار ياد اچي ويو جنهن جي ڪوشش سان جهولي لال سنڌين جي اشٽ ديو جي آرڏنا ديسان ديس مشهور ٿي آهي. ساڍي ستين بجي پارٽ ۾ رات ٿي وڃي پر اُتي اسپين ۾ سج بيٺل نظر ايندو. ڏهين بجي رات تائين سج جي روشني لڳي پئي هوندي آهي وينا وڏيڪ لکي ٿي. هتي ٽي.وي. تي ڪيترو وقت ڏنم چاهي بيڊروم ۾ هجان يا ڊائننگ هال يا ڊرائنگ روُم ۾ هر هنڌ ٽي.وي. جي موجوُدگي. هندستان پاڪستان جي عوام هڪ ٻئي جي قريب اچڻ چاهي ٿي.

صبح جو توليدو جو قلعو ڏسڻ لاءِ پروگرام نهيو. هيءُ هڪ تواريخي شهر آهي جنهن کي ڏسڻ لاءِ نہ صرف يورپ مان پر ٻين ملڪن جا سيلاني بہ هتي ايندا آهن توليدو جو شهر قديم آهي. شهر ۾ يهودي، عرب، عيسائي وڏي عرصي تائين گڏ ملي جهلي رهندا هئا. اسپين جي ڪئٿولڪ راجائن عربن کي شڪست ڏئي تڙي ڪڍيو. يهودين تي ڏاڍا ظلم ٿيا، ڪين ڇيو ويو تہ مذهب بدلايو يا هتان هنڌ ٽپڙ ٻڌي رفوچڪر ٿي وڃون.

وري گرناڊا (قلعو)، قرطبہ ۽ سويجا وڃڻ جو پروگرام ٺاهيائون گرناڊا قلعي جي باري ۾ چيو وڃي ٿو تہ انين صديءَ ڌاري اُتي سلطان آيو هو، اهو اسپين جو آخري علائقو آهي جتان اسلام جي پوئلڳن جا پير اُکوڙيا ويا هئا ۽ عيسائي مذهب اُتي آخر ۾ پهتو. الحمبرا ۾ جيڪو حمام موجود آهي اُن بابت چيو وڃي ٿو تہ سلطان جي بيگم جو هڪ سيناپتي سان پريت جو پيچ پيو ان قلعي اندر هڪ شاهي وڻ آهي جتي محبت جي داستان وڏيڪ پروان چڙهي، هڪٻئي سان عهد وفا ڪيا. جڏهن سلطان کي اها ڄاڻ پئي تہ هن پنهنجي بي وفا زال ۽ اُن جي معشوق کي حرم ۾ قتل ڪيو جن جي خون جا داغ اڄ بہ اُتي موجود آهن

طئہ ٿيل پروگرام ۾ ٿوري ڦيرڦار ڪري پهرين قرطبہ جي مسجد ڏسڻ جو سوچيائون.سئوويهہ (120) ڪلوميٽرن جي رفتار سان ڪار شاهراهہ تان فاصلو طئہ ڪندي، اوسي پاسي جي منظرن کي پنتي ڇڏيندي اڳتي وڌڻ لڳي. سفر جي دوران سنگيت ۽ گفتگوُ جو سلسلو جاري هو. وينا وڌيڪ لکي ٿي : اسان قرطبہ وارو رستو ورتو. ساڍي ٻارهين ڌاري اسين قرطبہ پهچي ويا سين ۽ اڇي مسجد وٽ بيٺا سين، قرطبہ جي هيءَ ڪئٿيڊرل (مسجد) جي باري ۾ چيو وڃي ٿو تہ اها اولهہ جي اسلام جو عظيم ترين يادگار آهي. اندر داخل ٿيڻ بعد عجيب ڪيفيت طاري ٿئي ٿي. ڪمال جي ڪاريگري هئي. ڪنن تي لڳل هيڊ فون ذريعي ڪامينٽريءَ تي اتي جي رهڻي - ڪرڻي، تهذيب تمندن، سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي تمام ئي سهڻي ۽ دلچسپ ڄاڻ ملي. ان کان پوءِ قرطبہ جي يونيٽي ٽاور کي ڏسڻ لاءِ اندر داخل ٿيا سين تہ اندر ميڊيڪل جا اوزار مؤجود هئا جي اُتي جي ماهرن ايجاد ڪيا هئا. عجب اهو ٿو لڳي تہ اُهي ايڏي عرصي کانپوءِ بہ آپريشن ۽ علاج وغيره لاءِ استعمال ٿي پئي سگهيا. هيٺ واپس اچڻ تي ساڄي پاسي تي ٿي آدم قد کان بہ ڊگها ماڊل مؤجود هئا، اُهي يهودي، عيسائي ۽ مسلمان شخصيتن جا هئا جن جا پنهنجي پنهنجي مذهب جي عقيدت، ايڪي، ڀائيچاري ۽ ميل ملاپ جي قولن ذريعي سڪيا جو پيغام بيان ڪري رهيا هئا. هيءُ شو لائيٽ ۽ سائونڊ تي آڌارت هو. قرطبہ جي ان يونيٽي ٽاور ڏسڻ کانپوءِ ٻاهر وزٽر بوڪ رکيل هو، اُن تي جڏهن وينا پنهنجا تاثرات لکڻ چاهيا تہ کيس سچوُ سائين جو هيءُ شعر ياد پيو : **آنءُ جوئي آهيان سوئي آهيان هندو مومن ناهيان ڙي يار** شاه صاحب جو هيءُ شعر بہ کيس اچي ياد پيو : **مذهبن ملڪ ۾ ماڻهوُ منجهايا.**

قرطبہ بعد وينا وڌيڪ فرمائي ٿي : شام ستين بجي سويجا پهتا سين. سويجا ۾ ائين پيو لڳي تہ هتان جا ماڻهو ڏينهن جو سمهندا آهن ۽ رات جو جاڳندا آهن. هن هوٽل ۾ روز رات جو وڏي تعداد ۾ ٽوئرسٽ اچي لوڪ-سنگيت جو مزو ماڻيندا آهن. هتن ۾ سيني کي ڊرنڪ نظر ايندو. رقص ڪندڙن سان گڏ ٻاهريان ماڻهو بہ شامل ٿي وڃن. ان هوٽل جي مالڪ هڪ عورت هئي جا پاڻ بہ ڳائيندي هئي. مالڪياڻيءَ سان گڏ هڪُ وڏي عمر جو ماڻهو تنهن تمام کُلي کُلي سان لوڪ گيت ڳاتو. واه جو رنگ

جمايائين. هڪ گيت هو جنهن جي معنيٰ هئي : **سويجا تنهنجو رنگ نرالو**، وينا کي سنڌ ياد اچي ويئي. ڇئي ٿي جيئن اسين گيتن ۾ سنڌ ۽ سنڌوءَ جو نالو ٻڌي نرندا آهيون تئين سويجا واسين جي چهري تي رونق آٽي ڇڏي. پنهنجي ڌرتيءَ جي مٽيءَ ۾ ڪيڏي نه وڏي طاقت آهي. سويجا جون ڇوڪريون عالمي سونهن واري ڇٽا پيٽيءَ ۾ زور شور سان حصو ونن. اُتي جي ڇوڪرين جا وار ڪارا روش ٺاهوڪا ۽ فِگر سني. ڪيترين ڇوڪريون هندستاني ڇوڪرين وانگر پيون لڳن. وينا گروپ سميت اُتي هڪ شاهي محل ڏسڻ وئي، جنهن ۾ مُسلم ۽ عيسائي فن جو سنگم هو. ٻاهر هڪُ وڏو باغ هو. هيٺ هڪ طرف شاهاڻي خاندان جي بيگمن جي وهنجڻ لاءِ حمام نهيل هو. حمام جي آخري واريءَ پٽ تي وڏا جارا هئا جن جي پنيان پاڻيءَ گرم ڪرڻ لاءِ باهه وغيره جو بندوبست تي ٿئي سگهيو. ان دؤر جون شاهي بيگمون اسٽيم باٿ وٺي نه صرف پنهنجي جسم جي ٿڪاوٽ لاهينديون هونديون پر پنهنجي سندرتا ۾ به اضافو ڪنديون هونديون. شهر جي آس پاس ٻيا به ڪيترا خوبصورت نظارا ڏسڻ لاءِ ملن ٿا جن جو ذڪر وينا پنهنجي عالماڻي ۽ شاعراڻي انداز ۾ ڪري رهي آهي.

سويجا جي سير سفر ڪانپوءِ وينا ۽ گروپ پورچوگال طرف رخ رکيو. پورچگال ۾ مندر ڏسڻ ويا پر دير سان پهچڻ ڪري مندر بند ٿي ويو هو. اتي ڪين هڪُ گجراتي مليو جنهن ڪين چيو ته صبح جو آرتيءَ تي اچجو. ڳالهين جي دؤران هن ٻڌاين ته هوُ ويجهڙائيءَ م موزمبق مان آيو آهي. پورچوگال ان بئنڪ کي ڇڏيندي اُتان جي گجراتي سماج ۽ ٻين کي پورچگال اچڻ جي نيند ڏني. صبح جو تيار ٿي مندر ڏسڻ وياسين، مندر جو درشن ڪري جڏهن ٻاهر نڪتا ته اُتان جي مئنيجر ڪين مندر جي رنڌڻي ۽ ٻين حصن کي ڏيکارڻ ۾ رهنمائي ڪئي. ڳالهين جي دؤران ڪين پتو پيو ته مندر جو تمام وڏو پلاٽ هو پورچگال سرڪار ڪين ڏنو هو. ان ڏينهن گهوٽ ڪنوار کي پيري پوائڻ وٺي آيا هئا. وينا لکي ٿي ته گجراتي دنيا جي الڳ الڳ حصن ۾ وڃي آباد ٿيا آهن، جتي جتي هو ويا آهن اُتي پنهنجي سنسڪرتيءَ کي برقرار رکڻ جي ڪوشش ڪئي اَٿائون. ان مندر جي ٻاهران هڪ وڏي ڪاري پٿر جي پارڪ ۾ مورتي آهي جنهن جي خاص ڳالهه اها آهي ته ان ۾ مهاتما گانڌيءَ سان گڏ ڪستوربا گانڌي به ساڻ آهي جڏهنڪ اڄ ڏينهن تائين مهاتما گانڌيءَ کي اڪيلو ئي ڏيکاريو ويندو آهي.

پورچگال ڪانپوءِ ايستورل روانا ٿيا سين اهو علائقو سُنن رهائشگاهن کان مشهور آهي. اُتي ڪسينوزُ ۾ مؤج مچندي آهي پر اسان جهڙن صوُفين لاءِ ممنوُن آهي، منهنجي جاءِ تي ٻيو ڪو هجي ها ته اشوڪ کي دعائون ڏئي ها ته قرب ڪري رات رهي پئون. اُتي ڏينهن جو ننڊ ڪندا آهن ۽ رات جو جاڳندا آهن. حسينائون ۽ دوشيزائون ڪسينو ۾ رات جوئي جَلوه-افروز ٿينديون آهن.

ولائت جي سفرنامي لکندي وينا سنڌ ۽ پورچگال ۾ گوئا کي ڏاڍو ياد ڪري هن سفرنامي کي دلچسپ بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. مون هڪ غزل لکيو آهي جنهن جو تصور مون لنڊن ۾ ڪيو هو. غزل جو متلع آهي :

ويٺي ويٺي هو ولائت ۾ وطن ياد آيو

دَرو ديوار دريون گهر جو چمن ياد آيو

هن منهنجي احساس کي وينا پنهنجي سفرنامي ۾ هيئن ٿي پيش ڪري. ولائت جي وڻن ۾ وطن جي ڪويل ڪُوڪي ٿي. پورچگال جي متعلق وينا لکي ٿي ته هيءُ ننڍڙو ملڪ جنهن جي رهواسين دنيا جي ڪيترن ملڪن کي پنهنجي هٿ وس ڪيو آهي ۽ انهن کي پنهنجون ڪالونيون (بئنڪون) بڻائي پنهنجا جهنڊا ڪڙا ڪيا آهن. انگولا، موزمبق، گوئا، دمن، ديوُ ته ڇڏيو پر برازيل جهڙي وڏي سائوٿ امريڪا ملڪ کي پنهنجي بئنڪ بڻائي ڇڏيو. ننڍي ڪنڊ جا ماڻهو ڪوجينڪ واسڪو ڊيگاما جي نالي کان بخوبي واقف آهن.

جڏهن پادرو ميوزم ڏسڻ لاءِ ويا ته اُتي پينٽنگ جي ڪمال جو مظاهرو ڏيکاريل هو. وينا لکي ٿي ته ميوزم ۾ اندر داخل ٿيڻ تي خوبصورت رنگن جي ميل واري شاهي پينٽنگ ڏسي منُ نري پيو جنهن ۾ انساني چهرن جا تاثرات ائين هئا ڄڻ پينٽنگ نه بلڪ جذبات سان سرشار زنده انسانن جي صحبت ۾ آهيون.

وينا جو پنهنجي اَمڙ سان اَتي پيار ٿو ڏسجي. سندس متعلق لکي ٿي : اَمڙ جي جوانيءَ جون تصويرون ڏسي چپن تي واه واه اچيو وڃي. اکيون وڏيون ۽ ويڪريون، رونش، قد بت ناهُوڪا، چهرو چنڊ جهڙو، خوبصورت عورت هئي. خوشبوُ سان بہ بيحد پيار هين. پَرفيومُ، سرها تيل ڦليعل، صابڻ، پائودر، اڄُ بہ ڪيترا لنڊن مان آندل رکيا آهن. لڳي ٿو پاڻ کان وڌيڪ مون لاءِ گڏ ڪرڻ جو چاهه هوس. هڪ ڪٽندو نہ هو تہ ٻيو اڳ ۾ ئي مؤجود، اجا آفيس لاءِ نڪرندي نہ هيس تنهن کان اڳ گلاب ۽ موتئي جا گل پٽي ڏيندا هئا. مونکي لڳي ٿو ڪين منهنجي روپ ۾ سندن ماضيءَ جا ڪي يادگار لمحا نظر ايندا هُئَن. وينا لکي ٿي : اسپين ۾ شايد ئي ڪو ڏينهن هجي جنهن ڏينهن گهران نڪرڻ نہ ٿيو هجي. روز جُتلو پير ۾ هوندو هو.

اسپين جو سفر پورو ڪري وينا کي اَمريڪا وڃڻو هو جو اُتي ڪيس سنڌي سميلن تي دعوت مليل هئي. اسپين مان 28 جولائي تي نيويارڪ لاءِ نڪتي. امريڪا جي دؤري متعلق وينا لکي ٿي. هوائي اڏي تي سميلن جو ميمبر ونڻ آيو هو. هوٽل ۾ وِملا تِواري ملي جيڪا پڻ ان وقت پهتي هئي. هن کي ڪلچرل پروگرام جي جوابداري سپرد ٿيل هئي. رات جو ڪافي دير ڪانپوءِ ننڊ آئي. هوائي سفر جي ٿڪاوت بہ زبردست هئي. جيئن تہ سميلن جو بندوبست رتنا گدواڻيءَ کي ڪرڻو هو ان سان ڳالهہ ٻولهہ ٿي، اُن وقت دادا چيلا رام جي پٽ لڇمڻ چيلا رام سان ملاقات ٿي. انديا مان بہ ڪيترا ڄاتل سُڄاتل مليا، پر منهنجو ساهُ تہ پنهنجن ٻيگن ۾ اٽڪيل

هو، انڪري ي نه ته انهن ۾ ڪي هيرا جواهر هئا پر انهن ۾ سميلن جي دؤران جيڪو فئشن شو مونکي پيش ڪرڻو هو اهو سامان هو. سميلن ۾ سنڌي ڪتابن ۽ ڪئسيٽن جو نماءُ ۽ وڪرو به ڪيو ويو. شام جو سنڌي لباسن تي آڌارت فئشن شو رکيل هو جنهن لاءِ سميلن طرفان مونکي خاص نيند مليل هئي. اهو پروگرام تمام ڏکيو ۽ للڪار پريو هو. وڏو پورهيو منهنجي مربي ڀيڻ پروميلا شرما جو پڻ هو. مون ڪئي، مٽيريل جي چُوند، سنڌ مان ڪپڙو، پرٽ پريل گج، ٽوپيون، گلن واري جُتي، اجرڪون ڪٽا، پرٽ پريل روا نهرائڻ ڪو سولو ڪمُ نه هو. ان فئشن شو لاءِ رنگن جي چوند، عاج جون ٻانهيون، زيوَر، مئچنگ پوتيون (چڪني جو رئو) ڀڳت ڪنوررام جو جامعو ۽ پڳ. لباسن تي آڌارت ڪامينٽري جنهن لباسن متعلق شاه صاحب جي شعرن جي چوُنڊ. ان پروجيڪٽ ۾ منهنجي سياڻي ڀيڻ شالني ساگر به ٻانهه ٻيلي ٿي بيٺي. گجرات مان روايتي شيون آڻائڻ جي جوابداري شالنيءَ تي وڌي. جئپور، اجمير ۽ ٻڙودي جو ذمو مون پاڻ تي رکيو. پروميلا تي هر روز درزيءَ وٽ ٽن مهنن تائين اچ وڃ ڪرڻ جو ڪم ۽ چاندني چوڪ مان ٽوپيون نهرائي اچڻ ۽ ٻيو ڪم وڌو. ڊاڪٽر دوداڻيءَ جو شونق هو ته مان اهو پروجيڪٽ ڪيان. مان دهليءَ مان جون ۾ نڪتس. سميلن لاءِ ايڏو سامان، ويهه ٻاويهه وڳا ۽ ٻيو سامان، سفر جا ڏک ڏاڪڙا، مٿان ٻيون فارمئلٽيز. ٻئگون گهليندي گهليندي ٻانهون سوُر ڪري رهيون هيون. خير سان سميلن تي پهچي ويس. ان فئشن شو منعقد ڪرڻ ۾ وينا ڪي ڪيتريون تڪليفون درپيش آيون. پڇاڙيءَ ۾ وينا لکي ٿي : سنڌي تهذيب ۽ ڪلچر جي تاريخ ۾ هن انوکي يگاني ۽ پهرين طرح جو فئشن شو هو. آمريڪا جي ڇهين سنڌي سميلن ۾ سنڌيت جي پريمين جو من موهي ڇڏيو. سيني ماڊلس جا ٿورا جن منهنجي تخليقي سوچ ۽ فن سان نيائڻ جي ٿوري وقت اندر محنت ڪري پورهيو برثواب ڪيو. من ۾ مهراڻ جي چولين جون اُڇلون ان جو احساس ان وقت ٿيو جڏهن اَمريڪا ۽ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيلن ڪيترن مبارڪ باد ڏني، چيائون پئي ڀيڻ توهان ته امريڪا جهڙي ملڪ ۾ سنڌڙيءَ جو سير ڪرايو آهي. ڪيترن بروقت لباس خريد ڪرڻ جي اِڇا ڏيکاري. وينا ڪين چيو، اها پراپرٽي سميلن وارن جي آهي، توهين وِملا تِواريءَ کان خريد ڪري سگهو ٿا. جنهن ڀڳت ڪنوررام جي، پهراءَ جو شو ۾ ڪردار ادا ڪيو هو تنهن چيو : مان جيءُ لباس واپس موٽائي نه ڏيندس. هن سئو ڊالر وِملا تِواريءَ کي هٿ ۾ ڪري ڏنا. وينا وِملا تِواريءَ کي چيو توهان مونکان پنهنجي امانت مهرباني ڪري سنڀالي ونو. ڪيس سمورو سامان ڏيڻ ڪانپوءِ ائين لڳو جڻ سنڌوءُ ۾ ٽُٻي لڳايم. ڊاڪٽر ستيش روهڙا وينا کي چيو ته جيڪو شو پيش ڪيو تنهن لاءِ واڌايون. وينا وڌيڪ لکي ٿي ته رات جو جڏهن مان هوٽيل ۾ پنهنجي ڪمري ۾ ويس ته مون بيحد رُنو مونکي اُن ڪاميابيءَ تي پنهنجي امڙ جي ياد آئي. اگر هوُءَ حيات هجي ها ته ٻڌي تمام خوشي ٿين ها. اَمريڪا ۾ وينا ۽ سندس ڪراچيءَ واري

ساهڙيءَ جي اوچتي ملاقات ۽ سندس سالگره ملهائڻ وارو واقعو ۽ ساڻس گڏ شڪاگو جو سير سفر به ڪافي دلچسپ ۽ ڇهندڙ آهي.

وينا لکي ٿي : اَمريڪا مان خيرن سان سفر طئه ڪري لندن پهتس. چانهه پاڻي پي بدر سومري کي فون ڪيم جو هن مئدرڊ ۾ خط لکيو هو ته لندن ۾ اچو ته احوال ڏجو. دستوري دعا سلام ڪانپوءِ مون ڪيس چيو ته مونکي وليم شيڪسپيئر جو ڳوٺ ضرور ڏسڻو آهي. من ۾ خواهش هئي ته اهڙي عظيم ليکڪ، شاعر ۽ ناٽڪنويس جي رهائشگاهه ڏسان. بدر وراڻيو : سياڻي جو پروگرام ناهيون ٿا. آچر ڏهاڙي، انين آگسٽ تي صبح جو سوير ئي تيار ٿي فون جو انتظار ڪري رهي هئس. بدر ابڙي موبائيل تان فون ڪيو ته اسين ٻاهر اوهان جو انتظار ڪري رهيا آهيون. مان جڏهن پهتس ته بدر سومري ڊاڪٽر بدر سان تعارف ڪرايو، رسمي طور دعا سلام ڪانپوءِ اسان ادب جي عظيم شخصيت شيڪسپيئر جي ڳوٺ طرف روانا ٿيا سين. فاصلو چڱو خاصو هو، وري واٽ تي مينهن جي بوندن جو وسڪارو شروع ٿي ويو. مينهن بند ئي نه ٿئي. بدر موڊ ۾ هو چيائين اوهان شيخ - پير جي ڳوٺ ڪي ئي ترجيح ڇو ڏني؟ مون وراڻيو- عظيم ساهتڪار جي يادگار جي جڳهه ڏسڻ تي چاهيان. ٿهڪ ڏيندي چيائين شيخن جي پيرَ ڪي ڏسو ٿا ته ڪيڏا مينهن وسايا اٿائين. ٻنائي صاحب کي به مينهن پسند ته شيخ پير کي به پسند. ان موضوع تي ٻنائيءَ جا به ٽي بيت جهُونگاريائين. هڪ طرف سُر سارنگ جو ذڪر هو ته ٻئي طرف ڊاڪٽر بدر جو موسم تي ڏمرُ. مينهن چوي اڄُ نه وسان ته ڪڏهن وسان. رستو ڏسڻ ۾ ئي نه اچي. بادلن جي گڙگڙاهٽ ڏسي ڪجهه دير لاءِ دل پريشان ٿي پر مونکي به اِسٽرٽفورڊ ڏسڻ جُنونُ هو. نيٺ مينهن جي رفتار پنٽي پوندي ٿئي وئي. بدر پاڻ سان انب آندا هئا. ڏسي سچ پچ حيراني ٿي. لندن ۾ سنڌ وارا وڏا وڏا منا چاش جهڙا انب، اصل ڳوٺ ياد اچي ويو. نيٺ منجهند جو ٻارهين بجي ڌارا اُتي پهتا سين. شيڪسپيئر جي ڳوٺ پهچڻ تي هلڪي بوندا باندي هئي. تمام گهڻي ساوڪ ئي ساوڪ ڪان وڌيڪ گلن جون ٻاريون. گهر ۾ اندر داخل ٿيڻ تي سندس استعمال واريون شيون اُتي رکيون هيون. وينا لکي ٿي، جيڪو تصور ۽ خوشيءَ جو احساسُ اُن وقت مونکي اهڙي عظيم ليکڪ جي يادگار گهر جي اڱڻ ۾ بيٺي ٿي رهيو هو ان جي قيمت نه ٿي لڳائي سگهجي. ان جي پرسان ٿوري ئي فاصلي تي سندس ناناڻو گهر جتي اُتي جو ڳوناڻو منظر پسي سگهجي ٿو. ٻنيون ٻارا رِڍون، چوپايو مال وغيره. انڪانسواءِ ائني هئٿيوز ڪاٽيج. هيءَ اُهائي ڪاٽيج آهي جتي وليم شيڪسپيئر پريت جو پيچ پاتو هو ۽ سندس محبوبا ائني شاديءَ ڪان اڳ رهندي هئي. نومبر 1582ع ۾ ٻنهي لائون لڌيون هيون. انوقت شيڪسپيئر جي عمر 18 سال هئي ۽ سندس محبوبا جي 26 سال. هُوءَ ٽن مهينن سان پيٽ سان هئي جو ٻئي وواهه جي ٻنڌڻ ۾ ٻڌجي ويا.

لنڊن ۾ وينا کي ڪيترا سنڌي واقفڪار ۽ دوست مليا. پڇاڙيءَ ۾ وينا لکي ٿي : جناب نور محمد ٿيٻو پلو انسان هو. سندس ٻار تمام سُنا هئا، سندن قرب وسرڻ جهڙا نہ آهن. پرديس ۾ جڏهن پنهنجا هموطني ۽ هم زبان ملن تا تہ عيد ٿيو وڃي.

وينا جو هيءُ سفرنامو مونکي بيحد وڻيو. سندس ٻولي عالماڻي، مني ۽ مؤثر سهڻي ۽ سپڪ آهي. سفرنامي کي دلچسپ ۽ دلڪش بڻائڻ ۾ وينا ڪافي محنت ڪئي آهي. مونکي نہ صرف اُميد آهي پر يقين آهي تہ مون وانگر ٻين پاٺکن کي بہ هي سفرنامو دلچسپ لڳندو ۽ سنڌي جاتي هن جو خيرمقدم ڪندي. مونکي اُميد آهي تہ ڪي قدردان ۽ دانوير ضرور جاڳندا جي وينا شرنگيءَ کي انعام سان نوازي سندس حؤصلي اَفزائي ڪندا.

پريُو وفا چڳاڻي

(******)

پنهنجي پاران

چوڻي آهي جي لوچين سي لهن. اُن چوڻيءَ جو احساس اُن وقت ٿيو جڏهن ست سمنڊ پار سفر لاءِ سندرو ٻڌو.

لڳي اُترَ هيرَ، سامُنڊين سڙهَ سنباهيا (شاهه)

زندگي ناءُ آهي سفر جو ڏونگر ڏورڻ... سياحت تلاش... زندگيءُ ۾ ڪنهن اڻ ڄاتل منزل جي تلاش، ڪنهن هڪ منزل جو ارادو ڪري نڪرجي ٿو ته راهه ۾ ڪئي پيچرا اچن ٿا... نئين راهن طرف ڌيان ڇڪجي ٿو. ڪئي تجربا ۽ مشاهدا ماڻجن ٿا. ڪي ڄاڻ ته ڪي اڻ ڄاڻ واٽون ٻانهون ڦهلائي خوش آمديد ڪن ٿيون. سيلانيت جي تمنا ڇو پيدا ٿي؟ سفر دوران منزل تي صحيح سلامت پهچڻ جو فڪر، ڪنهن اڻ ڄاتل حادثي جي چنتا. من ۾ نئين ماحول ڪي ڏسڻ تاريخ ۽ تهذيب ڄاڻڻ جي چاهنا. نئين حالتن ۽ ٻين ملڪن جي رهڻي ڪرڻي، تاريخي عمارتن، تهذيب جي ڄاڻ پوي ٿي. بيشمار خواهشن جو ڪرُ موڙڻ، ماڳن تي موتي عزيزن سان تجربا ونڊڻ.

دوستيءَ جو دم ڀرينڊڙ سڄڻن جي تعريف ۽ داد پُنيان حسد جي جيوڙن جو احساسُ. پنهنجي ائڊوينچر جا قصا ۽ سيروسفر جي تصويرن ڪي متن مائٽن ڪي ڏيکاري پنهنجا تجربا بيانُ ڪرڻُ. پوءِ وقت گذرڻ سان معمول واري زندگي. نئين ڪنوار نو ڏينهن لٽي پٽي ڏهه ڏينهن.

ولائت جا ڪئي سفر ڪيا، 1984، 1990، 1995، 1999ع. مان سنڌ جي سفرن جو هتي ذڪر نه ٿي ڪيان جيڪي 1986ع، 1989ع سچل ڪانفرنس ۾ شرڪت ۽ 1993ع پيءُ جي وفات ڪانپوءِ امڙ وٽ وڃڻُ. حالانڪ انهن دورن تي سنڌ جا ٻه سفرناما - **پڪا ۽ پنهوار ڏٺي مون ڏينهن ٿيا**، ٻيو - **ڪچان تان ڪافر**. ۽ هڪُ **ليهه لداڪ تي سنڌو ڪناري نئون تاريخي باب لکيا**. انهن سفرنامن جي ولائت جي سفر سان ڀيٽ ڪرڻ نه چاهيندس. جو اهي ڌرتيءَ ۽ ماروئن سان جڙيل هئا، آمريڪا، لنڊن، اسپين، ڪئنڊا، پورچگال، پئرس، سنگاپور، بنڪانگ وغيره وڃڻ ٿيو پر هن ڀيري ڪجهه حادثن، حقيقتن ۽ مُشاهدن ڪي قلم بند ڪرڻ جو ارادو ڪيو. زندگيءَ ۾ اهڙا سفر ڪرڻ جا موقعا ورلي ملندا آهن. اجا ٻِر وارا مُلڪ نيپال، دبئي ۽ هانگ ڪانگ ڪونه ڏٺا آهن، خاص طور مصر جا پرائمڊ ڏسڻ جي دل ۾ وڏي خواهش آهي.

1990ع ۾ جڏهن ٻهريون ڀيرو سانا طرفان واشنگٽن ڊي.سي ڪانفرنس ۾ شرڪت جي دعوت ملي ته امڙ چيو تون ضرور وڃ، پر منهنجي ذهن ۾ ڪئي خدشا خبر نه ڪهڙا ماڻهو هجن، ڪهڙيون حالتون هجن، ڪٿي تفريح بدران ڏکن ۽ ڏوراپن جو سفر نه بڻجي

پوي، امڙ جي همٿ ڏيارڻ تي نڪتس، اگر اُن سفر ۾ ٻين سفرن جو ذڪر ڪرايان تہ الف ليليٰ جا داستان ٺهجي پون. هتي اُنهن چند سڄڻن جو ذڪر ضرور ڪندس جن جي پيار قرب همٿ-افزائي ۽ احترام ڪري پڪيءَ وارا پر ڪري دهليءَ مان آمريڪا، لنڊن ۽ اسپين ڏانهن اُڏامي هيس.

پنهنجي مني امڙ ستي ديويءَ جو آشيرواد، پنهنجي ڀائرن اشوڪ ڪمار ۽ ڪانتيش ڪمار، ڊاڪٽر نرجن دوداڻي جنهن اُن وقت بہ ۽ هن سميلن ڀيري بہ همٿ-افزائي ڪئي. آمريڪا ۾ منهنجي الطاف ميمڻ عرف آدرش سنڌيءَ سان بہ خط ڪتاب هو. انهن جي سهڪار ڪري ئي 1990ع ۾ جريت پريو قدم ڪٽي پرڏيه ۾ پهتس. ڌرتي ڪان ڏور رهندڙ مارونڙن سان مُلاقات ڪرڻ جو اشتياق ۽ ڏونگر ڏورڻ جي جريت تي. همٿين مردان مددي خدا. پهرين نيويارڪ وڃڻ جو ارادو هو پر پوءِ پهرين واشنگٽن ڊي.سي. طرف سفر جي واڳ ورائي.

سنڌيءَ ۾ خاص طور تي ڀارت ۾ اسان ڪي ٻين صنعفن جي ڀيٽ ۾ سيروسفر جي موضوع ڪي ڪٽي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا سفرناما لکيا ويا آهن جن جو ذڪر پريو وفا صاحب مُهاڳ ۾ ڪيو آهي مان سندن ٿورائتي آهيان جو هنن سفرنامو پڙهي ۽ مُهاڳ لکي پورهئي جو قدر ڪيو، سنڌ ۾ سفرناما وڏي تعداد ۾ لکيا پيا وڃن، جناب الطاف شيخ پنهنجي بحري سفر دؤران الڳ الڳ ملڪن جا دورا ڪري چڱي تعداد ۾ سنڌ جي ماڻهن کي ٻاهرين دنيا کان واقف ڪرايو آهي، سندس سفرناما وڏي چاهہ سان پڙهيا وڃن ٿا، خوش قسمتيءَ سان الطاف شيخ ڪان علاوه ٻين سڄڻن جا سفرناما بہ مونکي پڙهڻ جو موقعو مليو، ڪي تحقيق جي لحاظ کان سنڌ جي الڳ الڳ ماڳن جا تہ ڪي ولايت جا، عنايت بلوچ جو **پرينءَ جي پرديس**، ڊاڪٽر سليمان شيخ جو تنظيمي حوالي سان ٻين ملڪن جي دوري دوران مُشاهدن تي آڌارت **ويهہ مہ وساريج** اين.جي.او. جي جاڻ وارو، بدر ابڙي جو **هنگلاج ۽ لاهوت تي ديويءَ جي آستان تي**، امير ابڙي جو **ناروي جو سفرنامو عورت بنا سيارو**، سنڌ ۾ پڙهڻ وارن جو وڏو طبقو آهي. اهڙيءَ طرح اُردو ۾ بہ وڏي تعداد ۾ سفرناما لکيا ويا آهن ۽ لکجن پيا. علامہ اقبال هڪ شعر ۾ فرمائي ٿو :

باغ بهشت سي مجهي حڪم سفر ديا تها ڪيون
ڪار جهان دراز هئہ، اب ميرا انتظار ڪر

جمڻ کان وني زندگيءَ جي آخر تائين هيءُ سفر جاري رهي ٿو. هندوستان جي سيروسفر تي ڪيترن سيلانين پنهنجا سفرناما قلمبند ڪيا آهن. پر چوڏهين صديءَ ۾ ابن بطوط هندوستان آيو هو. اُن پنهنجي سفرنامي ۾ هندوستان جي معاشري ۽ تهذيب کي سُهڻي ۽ دلڪش نموني ۾ پيش ڪيو آهي. پنهنجو هيءُ سفرنامو **وايون وڻجارن جون** مئڊرڊ (اسپين) ۾ رهندڙ ٻن ڀائرن اشوڪ ڪمار ۽ ڪانتيش ڪمار ۽ پرديس ۾ رهندڙ سنڌي

وڻجارن ڪي ارپڻ ڪيو آهي، جيڪي وطن جا وڻ ڇڏي محنت ۽ اورچائيءَ سان پرديس ۾ پنهنجي پيرن تي بهي پنهنجي ٻولي ۽ تهذيب تي فخر ڪن ٿا.

آءُ جَنِ آ ساراي، مٿي ٿَڙَ گذاريان
مون ڪي وسِاراي، شالَ مَرَ وڃَن اوهَرِ! (شاه)

هيءُ سفر ماروئڙن **سان** مُلاقات، الڳ الڳ مُلڪن جي تاريخي عمارتن ۽ اُنهن جي رهني ڪرڻيءَ ڪي پنهنجي وت، سوچ ۽ مُشاهدي جي آڌار تي منهنجي نگاهه جيڪي ڏٺو ۽ جو محسوس ڪيو سو قلم بند ڪيو آهي. ساٿ سلامت.

سدائين گڏ

وينا شرنگي

(******)

اوٺهي ڳالهه اسرار جي

(1)

دهليءَ کان تقريبا هڪ لڳي KLM جي فلائيٽ جي روانگي هئي. پر اُن ڏهاڙي فلائيٽ ليٽ هئي ساڍي ٽئين لڳي رواني ٿيڻي هئي. يوڏشٽر منهنجو پائيٽيو هوائي اڏي تي مونکي ڇڏڻ آيو هو، مون کيس چيو تون پلي واپس وڃ جو ٻاهر ٻهڻ مان کو فائدو ڪونهي. مان ساڍي ٻارهين ڏاري رات جو سامان روانو ڪري، هوائي اڏي تي جيڪي پنجاه ڊالر ملندا آهن سي بئنڪ مان مٽائي، ايميگريشن چيڪ ڪرائي اندر داخل ٿيس. ڪي.ايل.ايم. جي مُسافرن کي چانهه جا ڪوپن ڏنا ويا، چانهه بدران مون جُوس کي ترجيح ڏني، جو گهران ٻه پيرا چانهه پي نڪتي هيس.

ننڊ نيڻن مان اُڏامي وئي، خيالن جي اُڏام هزارين هزارين ڪلوميٽرن جي رفتار سان پرواز ڪرڻ لڳي. وقت پنهنجي رفتار سان اڳتي وڌڻ لڳو. جهاز ۾ پهرين بزرگن ۽ اپاهجن کي نيند ڏني وئي، اُن ڪانپوءِ ٻارن ۽ عورتن کي. بعد ۾ ايگزڪيوٽيو ڪلاس وارن کي پوءِ باقي سيني مُسافرن کي داخل ٿيڻ جي نيند ڏني وئي. بورڊنگ ڪارڊ ڪٽي پنهنجي سيٽ تي وهڻ ڪانپوءِ، خيالن جو سلسلو جاري تي ويو، جڏهن ٻه مان تنها رهان اهي منهنجا همسفر ٻڻجي وڃن. زندگيءَ جا ورق طوفاني رفتار سان ورڻ لڳا، جنهن جو مرڪزي ڪردار منهنجي امڙ ٻٽيل رهي. چوٿين (4) فئبروري 1999ع تي هن جهان مان الوداع ڪيائون، منهنجي اکين جي آڏو ٽئين فئبروريءَ جي اُها رات ور ور ڪري اچي ويندي آهي. اُن رات پهرين پاٽي پيئڻ لاءِ گهريائون، وري ٻارهين ڪانپوءِ اُتي وينا، سندس گلي ۾ جڻُ ساهُ اٽڪي پيو. ڏيڍ لڳي رات جو ڏٽيءَ ڪيس منهنجي ٻانهن مان ڪنيي ڪنيو. مان لاچار ۽ بي بس روئندي رهيس، رڙندي رهيس. مٽ مائٽ مونکي دلاسو ڏيندا رهيا. اڄ ان ڏک ڏائي حادثي کي پنج مهينا ٿي چڪا آهن، پر لڳي ٿو جڻُ ڪالهه جي ڳالهه آهي، اها ڪالهه جي ڳالهه اڄُ ٻڻجي هميشه منهنجي اکين اڳيان رهندي. دنيا جهان وٽان وڏا وڏا پرسنگ ٻُڌڻ لاءِ ملن ٿا، پر منهنجو منُ وقت ٻه وقت اشانت ٿي وڃي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن ڄاڻندي ٽه ڪڏهن اڻ ڄاڻائيءَ ۽ بي خبريءَ ۾ ان منظر کي پسي ٿو. اُن وقت پاڻ کي محتاج، بي بس ۽ دنيا جي مظلومن مان سڀ کان وڌيڪ مظلوم تصور ڪندي آهيان. امڙ جو آواز ور ور ڪري ڪنن ۾ ٻرندو آهي: ڪڏهن وينا ٽه ڪڏهن وِنل، ڪڏهن پيارُ ۽ پاٻوهه ٽه ڪڏهن هدايت. اڄ مان جيڪي ڪجهه آهيان سندن ساٿ ۽ رهنمائي جو نتيجو آهي. لکڻُ پڙهڻُ، کائڻُ پيئڻُ، گهمڻُ - گهمڻُ، مطلب ٽه هر ڳالهه ۾ امڙ جو ساٿُ ۽ صلاح مون سان گڏ آهي.

جنهن رات موڪلايائون صبح جو، مونکي چيائون اڄ مونکي ننڊ ڪرڻ ڏئي. مان خوش ٿيس ٽه پلي آرام ڪن. مان اڻ ڄاڻ هيس ٽه اها آرام واري نه، پر ندوري ۽ نياڳي ننڊ

هئي. اڪيون ڪولي پاڪُريري پيشانيءَ ڪي جڏهن چميائون تہ منهنجي سڄي جسم ۾ بجليءَ جي تيزرفتار جيان ممتا جو ڇُهاءُ، منهنجي رڳ رڳ ڇهندي، رت ۾ ولوڙو ۽ من اندر ولولو پيدا ڪيو، جيڪو زندگيءَ جي آخري دم تائين مون سان ساڻُ رهندو. ممتا جي موهہ جي سمنڊ جون ڇوليون، مونکي زندگيءَ جي امرت منٿن ۾ نند ۽ جاڳ ۾ ولوڙين ٿيون. جيڪي يادين جي چاڏيءَ ۾ ولوڙيندي صاف، شفاف مکڻ جيان جيجل جي شخصيت کي اُڀارين ٿيون. ايڏي حادثي ڪانپوءِ مان جيڪر موت تي وڏو داستان قلم بند ڪريان پر پنهنجي من کي قابوءَ ۾ ڪندي لطيف سائين جي ان بيت کي ور ور ڪري دهرائيندي آهيان. جيڪو امڙ کي سندس بيماريءَ جي وقت ٻُڌايو هيم، پاڻ وري لطيف سائين جي ان شعر کي دهرائيندي راحت محسوس ڪيائون.

دوست ڪُهائي دادلا مُحب مارائي،
خاصن خليلن کي سختيون سهائي،
الله الصمد بي نياز سا ڪري جا چاهي،
انهيءَ منجهہ آهي ڪا اُنهي ڳالهہ اسرار جي. (شاهہ)

زندگيءَ جي هن ڪُروڪيتر ۾ اڪيلي ئي جنگ وڙهڻي آهي. ذهني ۽ جسماني طور اڪيلي پوڳنا جو سفر طئہ ڪرڻو آهي. ڏکہ ڪو لاهي ڪونہ سگهندو. پر انهن دکہ دائي گهڙين ۾ ڀينرن پروميلا ۽ شالني، مون سان گڏ رُنو. ور ور ڪري دلداري ڏيندي چيائون تنهنجي دکي هئڻ ڪري امڙ جي آتما اشانت رهندي، تون خوش رهندين تہ امڙ جي آتما کي شانتي ۽ سکہ ملندو. غمن جي گهيري مان ڪڍڻ لاءِ وڏي ڀاءُ اشوڪ ڪئي ڀيرا هتي دهليءَ ۾ چيو تہ مون سان گڏ مئڊرڊ (اسپين) هلُ. وري واپس مئڊرڊ وڃي ور ور ڪري فون ڪيائين تہ ويزا ورتي اٿئي يا نہ؟ تون هتي سيپٽمبر تائين اچي ٽِڪُ. سفر جو احوال قلم بند ڪرڻُ انهن جي ڪوشش جو ئي نتيجو آهي. اائين جهاز جي اُڏامڻ تائين منهنجا خيال تيزيءَ سان ڊوڙڻ لڳا. ان دوران جڻُ هو منهنجي آتم ڪٿا بيان ڪري ويا.

دهليءَ کان ايميسٽرڊم جي هوائي اڏي جو سفر اٺن (8) ڪلاڪن جو سفر آهي. سفر دوران منهنجي نند نيڻن مان اُڏامي ويندي آهي. جهاز ۾ سامهون اسڪرين تي نظر وڌم. انڪانپوءِ ڪنن تي سنگيت جي پرلاءُ لاءِ ڪنن تي هيڊفون چاڙهيم. ان ۾ ڪي.ايل.ايم. لاءِ خاص طور تي تيار ڪيل، **جيئز گروپ** جو سنگيت هو. انهن جي هڪ ڌن تي اندين فلم وارن بہ گانو ٺاهيو آهي. ٻين جون ڌُنيون ڪٽي گانا ٺاهڻ ۾ محنت گهٽ لڳندي آهي. اڄ ڪلهہ اهڙو دور آهي جو ماڻهو راتورات مالامالُ ۽ شُهرت ڪمائڻ چاهن ٿا، تنهن ڪري اها وات اڄ ڪلهہ عام ٿي وئي آهي. فلم 1942 لواسٽوري ۾ فلم جي هيروئن منيشا کي هڪ گاني ۾ اڇو سلوار ڪرتو ۽ بسنتي رنگ جو رئو پهريل آهي، ساڳيو لباس هڪ ٻي فلم ۾ روينا ۽ شلپا شيٽيءَ کي پهريل آهي. بلڪ بلڪل ساڳيا شاٽ ورتا ويا آهن. ڇو تہ اصلوڪي ڪم (اُوريجنل) ڪرڻ ۾ محنت لڳندي آهي. مارئي سنستا جا بہ ڪيترائي خيال چورائي پوءِ

لکن اسان روايت قائم ڪئي آهي. ڪيترين خبرن جو ته بُنياد ئي نه هوندو آهي. علم ادب جي غلط تاريخ پئي لکجي. مٿان وري پروف جي غلطين ته اصل ٻيڙي ٻوڙي ڇڏي آهي. ڪمپيوٽر اچڻ سان مسئلا حل ٿيڻ بدران هتي سنڌي ٻوليءَ ڪان اڻ ڄاڻ ڪمپازٽرن جي ڪري مونجهارا پيدا ٿيڻ جا خطرا وڌي ويا آهن. 1948ع کي لکن 1984ع، 1924ع بدران لکن 1942ع هٽي ڏهاڪائي مٿي ڇڏين. هاڻي جي ان طرح جون غلطيون ٿين ته ٻيڙي ٻُڏي يا نه؟ سنڌي ٽائيمس ۾ دادا هري دلگير جو خط پڙهيو هيم. دادا دلگير ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتيءَ کي جڳهِ پرسد ڪامريڊ سوڀي گيانچنداڻيءَ تي ڇپيل ڪتابن ۾ سالن جي غلطين طرف ڌيان ڇڪايو آهي. مون ڊاڪٽر مُرليڌر جيٽلي کي مارئي جو سووئينر ڇپڻ لاءِ ڏنو هو، جنهن ۾ هُن پنهنجي مرضيءَ جون ڳالهيون جوڙي ڇڏيون. مان جڏهن مئدرڊ لاءِ رواني ٿيڻ واري هيس ته ڄاڻ پئي ته راجستان سنڌي اڪاڊميءَ جي مخزن ۾ منهنجي ڪهاڻيءَ سان گڏ منهنجا تفصيل بايوڊيٽا غلط ڏني وئي آهي. مون مُرليڌر جيٽلي جي سالي سُريش سارسوت کي فون ڪري چيو ته جيتوڻيڪ مون وٽ ڪاپي ڪونه پهتي آهي پر مونکي ڪنهن سڄڻ ٻُڌايو آهي ته ان ۾ تو منهنجي باري ۾ غلط تفصيل ڇاپيا آهن. ڇپائين، اهو منهنجو ڏوهه نه آهي. پروف به انهن ئي پڙهيا آهن. باقي منهنجي اها غلطي ضرور آهي ته مان توکان فون ڪري صحيح تفصيل نه ورتا. مونکي ته راجستان اڪادميءَ وارن پورا پئسا به ڪونه ڏنا آهن. انهن حالتن ۾ اهو عرض ڪندس ته ڪنهن به ڳالهه لکڻ يا پڙهڻ ڪان اڳ ان جي تصديق ڪرڻ لازمي آهي، ۽ ڪامن سينس جو استعمال سنڌي جاتيءَ جي گهٽگهرن کي ڪرڻ گهرجي. رد ڪد مان ڇا ورندو؟ ساڳيءَ طرح گوبند مالهيءَ به پنهنجي سنڌ جي سفرنامي ۾ مروڙي سروڙي ڳالهيون پيش ڪيون آهن. مونکي خوشي آهي جو مون سنڌن حياتيءَ ۾ جئپور سميلن ۾ کين روبرو سيني جي اڳيان اها ڳالهه چئي.

منهنجو وسُ واڪا ٻُڌڻ ڪمُ ٻروچ جو. (شاهه)

هوائي سفر دوران منهنجي نگاهه وچ وچ ۾ ٽي.وي. اسڪرين تي پئجي رهي هئي. جنهن ۾ هوائي سفر جو نقشو به ڏيکاريل هو: جتان جتان جهاز پئي لنگهيو، ان شهر جي ايراضي، بيهڪ وغيره جي ڄاڻ ملي رهي هئي: ڪراچي، بخارو، بلئڪ- سي، جرمني وغيره. هر ديش جي مٿان اُڏام وقت، تاريخي ماڳن، مشهور شهرن ۽ ڪلچر جي ڄاڻ جا ساگر اُٿلي پئي پيا. جرمنيءَ مٿان لنگهڻ وقت مونکي اُن فلاسفر سوٽ سُياش جي ياد آئي، جيڪو ماءُ جو سڪيلڌو لاڏلو پُٽ هو. اسڪالرشپ تي جرمنيءَ ويو جڻُ جلاوطن ٿي ويو. سندس وڇوڙي ۾ اسان جي چاچي پراڻ تياڳيا. ۽ جڏهن سُياش واپس وطن وريو ته وقت ڪان اڳ ئي زندگيءَ بيوفائي ڪيس: نه چوڙيائين نه ماڻيائين. منهنجي ماءُ ڏک وچان هاءِ هاءِ ڪندي چوندي هئي، سُياش تو نه چوڙيو نه ماڻيو.

اسان جو جهاز مڪاني وقت مطابق صبح جو اٺ لڳي ڏهن منٽن تي ايميسٽرڊم پهتو. انڪانپوءِ ساڍي ڏهين لڳي مئدرڊ جي فلائيٽ جو وقت هو. ارائيول ۽ ڊپارچر لانج وچ

۾ ڇڱو فاصلو هو. گفٽ شاپس تي نظر پئي دل چاهيو ڪجهه ڏسان پر ٿڪاوٽ ڪري، ۽ وري ان خيال کان ته هاڻي يورپ ۾ ٻه مهينا آهيان، دل کولي اهڙيون شيون ڏسبيون.

اِميگريشن ۽ بين فارملٽيز پوري ڪرڻ ڪانپوءِ مئڊرڊ طرف ويندڙ لانج طرف رخ ڪيم. وري ٻه پڪ ڪرڻ لاءِ اُتي سُتل ٿلهيءَ ۽ بندري عورت کان پُڇيم ته سندس چرڪُ نڪري ويو، جو هوءَ ننڊ جي جهوٽي ۾ هئي. مون ڪانئس پُڇيو هيءَ مئڊرڊ جي فلائيٽ آهي. اکيون مهٽي دل تي هٿُ رکي ها چئي هن ٻه ڪلي ڏنو، منهنجو ٻه ٿهڪُ نڪتو. هن ڪي اسپينش اچي رهي هئي ۽ مونکي انگريزي. مون مسئلي ڪي حل ڪرڻ لاءِ ڪيس پنهنجو بورڊنگ ڪارڊ ڏيکاريو. هن ڪنڌ ڌوڻي چيو ها مان به ان فلائيٽ ۾ وڃي رهي آهيان. ان کان اڳ ۾ ٻه پيرا، منهنجو لنڊن ۽ اسپين ۽ هڪُ پيرو آمريڪا وڃڻ ٿيو. پر هن روٽ تان مان پهريون پيرو وڃي رهي هيس. مان ڊچ ايئرلائين ۾ هيس. پهريون پيرو ان بابت ڄاڻڻ جي من ۾ چاهنا ٿي.

سترهين (17) صديءَ ۾ ڊچ ۽ اسپيني نئين مُلڪ جي تلاش واري مهم جي سلسلي ۾ هن علائقي ڏانهن آيا. پر اهو ڪئپٽن ڪوڪ ئي هو جنهن اڳتي هلي 1770ع ۾ اُتي جهنڊو کوڙيو. 1788ع ۾ سڊنيءَ جي ساموندي بندر تي پهريان (سيٽلرس) پناهه وٺندڙ اتي اچي آباد ٿيا، ۽ برطانيه ان نئين بئنڪ (ڪالوني) طرف پنهنجي سزا ڪاٽل قيدين ڪي اُتي موڪلڻُ شروع ڪيو. 1901ع ۾ اها آسٽريليا، فئڊريشن آف اسٽيس-ائنڊ-ٽيرٽريز، ۽ رپبلڪ بڻي. جنهن جو سربراهه راڻيءَ بدران صدر بڻيو. اها ڪامن ويلٿ جو حصو بڻيل آهي. ان جي راڄڌاني ڪئنبرا آهي. اتي قومي پارليامينٽ آهي ۽ تاريخي ماڳن ۾ ڪريڊل مائونٽين سيلانين ڪي پاڻ طرف ڇڪين ٿا. آسٽريليا ۾ ڊچ هالينڊ فيسٽيول ڪافي ٿيندا رهندا آهن جن ڪي ڏسڻ لاءِ ڪافي سيلاني اتي ويندا آهن.

آسٽريليا جون ڇهه رياستون آهن. اتان جي موسم گرم، خشڪ هلڪي ٿڌي آهي. ٻولي جيتوڻيڪ انگريزي آهي، پر لاڏو ماڻهن طرفان ٻيون سئو (100) کن ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون. ڊچ ۽ پورچوگيز واپارين، هندوستان ۾ پڻ پنهنجا خيما کوڙيا هئا. مان ائمسٽرڊم کان اسپين وڃڻ لاءِ جنهن جهاز ۾ سوار هيس اُن ۾ منهنجي پرواري سيٽ تي هڪُ ڊچ (جنٽلمين) همراهه هو، جنهن وينئي انگريزي ناول پڙهيو. سندس نالو هو جان ويندر مير. هُن ٻڌايو ته هو هڪ ڪامپيوٽر ڪمپنيءَ ۾ ڪمُ ڪندو آهي، جنهن جي هڪ برانچ لاهور ۾ به آهي. هو پارت کان ٻه واقف هو ۽ هتان جو هڪ هفتي جو دورو ڪري چڪو هو. هن ٻُڌايو ته ڪيس تاج محل ڏاڍو وڻيو. مون ڪانئس اُتي جي ليڪڪن، ليڪڪائن ۽ اُتي جي سيتا رهڻي ڪرڻي جي باري ۾ پُڇيو، هن ٻُڌايو ته اتي گهڻائي ليڪڪ، ليڪڪائون آهن جيڪي تمام سُنو لکي رهيا آهن. پر جيڪي ماڻهن ۾ مقبول آهن تن ۾ هيري مولش، ائنا انڪوئسٽ ۽ هيلا هيس وغيره آهن. جان ويندر مير وڌيڪ ٻُڌايو ته هالنڊ جي اسپتالن ۾ علاج مفت ڪيو ويندو آهي. ۽ بيروزگارن ڪي سرڪار طرفان سوشل سيڪورٽي جي

ضمانت مليل هوندي آهي. اُتي هن وقت پارت وانگر متحده محاذ جي گڏيل سرڪار آهي، جنهن ۾ ديش جون مکيہ سياسي پارٽيون: سوشلسٽ پارٽي، لبرل پارٽي ۽ ڪرسچن پارٽي شامل آهن. ڊچ لباس جي باري ۾ هن ٻُڌايو تہ اُتي جي روائتي لباس کي مُهاڻا / مڇيارا قائم رکين پيا اچن، سو آهي پرت پريل لباسُ ۽ وڏي ٽوپي. هالنڊ ۾ مُراڪشين ۽ تُرڪن جي ڪري اسلام جو بہ اثر پيو آهي. عام ماڻهن جي ٿيئٽر ۾ ڪافي دلچسپي آهي. اتي گلن جي ڪري ڪيترا علائقا مشهور آهن. ڪاٺ جون جُتيون (چاکڙين وانگر) بہ ڪافي مشهور آهن. هوڏانهن اٽلي بہ ناٽڪ ۽ ٿيئٽر جي ڪري ڪافي مشهور آهي. اُتي مِڊسمر ميجڪ، ڏسڻ لاءِ گهڻا ئي سيلاني اچن ٿا. اُونهاري جي وڻندڙ شامن ۾ اٽليءَ جي اوپن-ايئر-ٿيئٽر کي هزارين ميڻ بتين سان روشن ڪيو ويندو آهي. جيڪو ڊرامائي پسمنظر ڏسڻ وٽان هوندو آهي. اٽليءَ جي وچ واري دور جو خوبصورت شهرُ ويرونا، جيڪو جڳ مشهور پريمين، روميو جوليٽ، جو گهرُ آهي، اُتي اونهاري جي مُند ۾ يادگار روماني اوپيرا ڏيکاريا ويندا آهن، جنهن کي ڏسي لبن تي واهہ! واهہ!! هوندي آهي.

ايمسٽرڊم کان مئڊرڊ جي اُڏام جو وقت اڍائي ڪلاڪ ڪنُ آهي. ٻنهي مُلڪن جو وقت ساڳيو آهي. اُڏام دوران دريءَ کان ٻاهر نهاريم تہ ساوڪ ئي ساوڪ هئي. ٿوري فاصلي طئہ ڪرڻ ڪانپوءِ هڪ ٻئي هوائي جهاز تي نظر پئي، جيڪو اسان واري جهاز کان هيٺ اونچائي تي اُڏامي رهيو هو. ڄڻُ ٻئي گڏو گڏ هلي رهيا هجن. من ۾ ڪئي خدشا ۽ خيال پيدا ٿي رهيا هئا تہ متان هڪ ٻئي جي ويجهو نہ اچن؟ ۽ ڪٿي...؟ پر نہ پائلٽن کي پنهنجي مقرر اونچائي ۽ رستي جي ڄاڻ هئي.

ٿوري دير ۾ ٻئي جهاز ساڄي پاسي رخ ڪيو. اسان جو جهازُ بادلن کي چيريندو پنهنجي طئہ ٿيل منزل طرف پرواز ڪرڻ لڳو. ڌرتيءَ تي رهندڙ انسانن کي، بادلن جي هندوري ۾ لوڏيندي، هيءَ هوائي پالڪي ڄڻُ ڪنهن پرين جي ديش جو سيرُ ڪرائي رهي هئي. منهنجي اُداس من اندر، قدرت جي انهن سُهڻن وڻندڙ حسين دلڪش نظارن سرهائي پيدا ڪري ڇڏي. ۽ مان ويران وادين جي گهيري مان نڪري هيٺ پاتال ۾ ندين نارن، وڻن ٽڻن ۽ ڌرتي نواسي انسانن کان گهڻو ڏور، هوائي سفر دوران، ڪئي شاعرانہ خيال من ۾ اُڇلون ڏيئي رهيا هئا جن کي قابو ڪرڻ لڳس. پر افسوس جو اُن وقت مون تي شاعريءَ جي ڏات ايڏي مهربان ڪونہ ٿي جو اهڙن حسين دلڪش منظرن کي تخليق جي نازڪ ۽ نفيس گلن جو ويس پهرائي امرتا بخشي ڇڏيان ها، نہ وري هٿن ۾ اهڙي فني ڪماليت هئي جو بُرش کڻي زندگيءَ جي الڳ الڳ رنگن کي دلڪش ۽ دلفريب تصوير جو روپ ڏيان ها. اها حسرت ئي رهندي پر اندر وارو تخليقڪار قلم کڻي ويهي رهي. اهو چئي :

مان جوئي آهيان سوئي آهيان...! منهنجي شخصيت کي پاڻ سان گڏ گهلي ويو!

ڏينهن جو هڪ لڳي ويهن منٽن تي مئڊرڊ جي براخاص انٽرنيشنل هوائي اڏي تي فلائيٽ لٿي. سامان اچڻ ۾ ويهہ ڪن منٽ لڳا اُنڪانپوءِ مسئلو آيو اميگريشن وارن کي

پاسپورٽ ۽ ويزا ڏيکارڻ جو. ٻوليءَ جي مسئلي ڪري ڪائونٽر تي ٻيٺل آفيسرن سان ڳالهائڻ بدران ڪين پنهنجو پاسپورٽ ڏيکاري چيم انڊيا! مطلب ته آئون انڊيا کان آئي آهيان، فارمليٽيز پوريون ڪري ڪٿان نڪرڻو آهي. اشارن ۾ هُنن کي منهنجي ڳالهه سمجهه ۾ ئي نه اچي. اصل دٻي ۾ نڪريون. ٻنا ڪاڳر ڏيکارڻ جي ٻاهر نه ٿئي نڪتم ته متان ڪو ٻيو رولو پئجي وڃي، ڪجهه سمجهه ۾ ئي نه پيو اچي ته ڇا ڪريان؟ هن کان اڳ ٻه ڀيرا اسپين مان ٿي وئي هيس. ڪجهه لفظ ياد هئا، اُن جو سهارو وٺڻ جي ڪوشش ڪيم. منهنجي نظر ساليدا لفظ تي پئي. مون ٿوري راحت محسوس ڪئي، ساليدا لفظ جي معنيٰ آهي - وڃ آئوٽ ٻاهر نڪرڻ جو رستو، اينتراد جي معنيٰ اينٽر اندر اچڻُ. مون دل ۾ چيو پاسپورٽ ڪٿي ٻاهر نڪران ٿي، پاڻهي روڪيندا. مان ٽراليءَ ۾ سامان ڪٽي آهستي آهستي قدم اڳتي وڌايا، وردي‌ءَ واري همراهَ جيتوڻيڪ مونکي ڏٺو، پر هن ڪوبه ردي عمل ظاهر ڪونه ڪيو. مان گيٽ کان ٻاهر نڪري آيس سامهون وڏو ڀاءُ اشوڪ بيٺو هو مون کان دهليءَ جي خير خبر ورتائين. مونکي پنهنجي ڪاڳرن جو فڪرُ هو، سو چيومانس ته منهنجو ته پاسپورٽ ئي ڪونه ڏٺائون. ان تي اشوڪ چيو ته تون يورپ ۾ اڳم داخل ٿي چڪي هئين. تنهنجا ڪاڳر ايميسٽرڊم هوائي اڏي تي ڏٺا اٿائون. اڳين ڀيري ڄاڻ پئي هئي ته جيڪڏهن يورپ جي ڪنهن هڪ ديش جي ويزا ملي وئي ته ان آڌار تي يورپ جي ڪنهن ٻه مُلڪ وڃي گهمي ڦري سگهجي ٿو. يورپي يونين جي ملڪن شينگينس جي شهر ۾ پاڻ ۾ هڪُ مهاعدو ڪيو هو، جنهن تحت ڪنهن ٻه هڪ يورپي مُلڪ جي ويزا وٺڻ سان يورپ جي مُلڪ ۾ سفر ڪري سگهي ٿو، انگلنڊ ان مُهاعدي تي صحيح ڪونه ڪئي آهي، انڪري اُن جي لاءِ الڳ ويزا جي ضرورت پوي ٿي.

******

گيتا مندر

(2)

دهليءَ کان مئدرڊ جو سفر ڪري خير سان گهر پهتس، ياجائي ۽ پائٽيءَ سان ملڻ ڪانپوءِ ٻئي ڀاءُ ڀاجائي ۽ سندن ٻارن سان فون تي ڳالهايم. مئدرڊ ۾ اُن وقت ٻه (2) ٿيا هئا. دهليءَ مان گهران رات جو ساڍين يارهين (30 – 11) لڳي رواني ٿي هيم. ان حساب سان مان (15) پندرهن ڪلاڪن جو سفر ڪيو هو، سو ٿڪاوٽ ٿيڻ قدرتي هئي. مٿي تي پاڻي وجهي سنانُ ڪري وڃي سُمهي پيس. اجان ننڊ ۾ ئي هيس تہ اشوڪ جو ڪنن ۾ آواز پيو: وينا ڪانتيش آيو اٿئي. مون بيڊروم مان ئي وراڻيو مان اچان ٿي. اکين تي پاڻيءَ جا ڇنڊا وجهي هيٺ لٿس. رات جا ڏهہ ٿي رهيا هئا. ڪانتيش سندس زال پونم، ٻئي ٻار سنتو ۽ دويش سان ملي ڪين دهليءَ جي خير خبر ٻُڌايم. ڊنر ڪرڻ تائين رات جا ٻارهان ٿي ويا. ڇيائون تون ٿڪل آهين پل آرام ڪر. منهنجي حالت اجا تائين ٿڪ جي ڪري خراب هئي سو سيني کان موڪلائي ڪري وڃي بستري تي ڪريس. آرام دائڪ پلنگ ٿڪل جسم کي جيڪا راحت ڏني، اُن جو بيانُ ڪرڻ مشڪل آهي ٻئي ڏهاڙي صبح جو اشوڪ چانهہ لاءِ اُٿاريو. چانهہ پي، نيرن ڪري وري وڃي سُمهي پيس. وري منجهند جي مانيءَ لاءِ اُٿاريائين. چيائين تہ ڪانتيش ۽ پونم جو فون آيو هو. مان وري منجهند جي ماني ڪائي وڃي سُتس، جڻُ سالن جا اوجاڳا هجن. رات جي مانيءَ وقت ڪانتيش کي فون ڪيم تہ مان ٿڪل آهيان، سياڻي ڳالهہ ٻولهہ ڪنداسين.

جمع جي منجهند جو پُهتل، ڇنڇر سڄو ڏينهن ۽ رات، اُنڪانپوءِ آچر تي وڃي صبح جو اُٿيس، ايتري ننڊ جو اک کولڻ جو نالو ئي نہ پئي وٺي، جڻُ ورهين جا اوجاڳا ڪيل هجن. چوٿين (4) فئبروريءَ 1999ع تي امڙ جي پرلوڪ پڌارجڻ کان ڇئن مهينن ۾، ننڊ نيٽن مان اُڏامي وئي. امڙ جو ڳالهائڻ اُٿڻُ وهڻُ، سندن سواسن جي خوشبو ۽ پيار جي مهڪ وڻ ويڙهي جيان مونتي ويڙهيندي پئي وئي. مائرن جيان ماني ڪوئي ڪارائي ڪين ڪو.

آچر تي ڪانتيش ۽ پونم گيتا مندر جي هلڻ جو پروگرام ٺاهيو اسپين ۾ اسيمبلين جون چونڊون ٻہ هيون. اشوڪ سندس گهرواري ماريا ۽ ڌيءَ سوزانا کي ووٽُ وجهڻو هو. هتي جي آبادي اٽڪل چار ساڍا چار ڪروڙ ٿيندي (40–45 ملين) هن وقت واڳون پارتيدو پاپولار جڳہ پرسد يعني عوامي پارٽي جي هٿ ۾ آهن جنهن جو صدر خوسي ماريا اٿنار آهي جيڪو اسپين جي حڪومت جو پڻ صدر آهي پنجاهہ سالن کان جو ٿيندو انکان علاوه سوشلسٽ پارٽي آف اسپين بہ آهي، اتي جو ووٽرن جو لاڙو گهڻو ٽڻو انهن پارٽين جي حق

۾ رهي ٿو. ٻنهي پارٽين مان ئي ڪنهن هڪ پارٽيءَ ڪي اسپين جا ماڻهو چوندبيندا آهن. مقابلو انهن وچ ۾ ئي رهي ٿو. 1975ع نومبر ۾ جنرل فرانڪو جي وفات ڪانپوءِ آپيشاهي جي دور جي پڇاڙي ٿي، اسپين جي موجوده بادشاهه خوان ڪارلوس (اول) پهرين جمهوريت آندي. اتي جمهوريت جي بحاليءَ سان، ان 1978ع ۾ آئين وجود ۾ آيو، جمهوري نظام تحت پارليامينٽ وجود ۾ آئي. اسپين ۾ صدارتي سرشتو رائج آهي. اسپين جو راجا اڪثريتي پارٽيءَ ڪي ايوان ۾ اعتماد جو ووٽ حاصل ڪرڻ لاءِ چوندو آهي هن وقت پارتيدو پاپولار اختيار ۾ آهي.

مون جڏهن اشوڪ جي هٽ ۾ ووٽرن واريون سلپون ڏٺيون، ته انهن جا الڳ الڳ رنگ هئا، اسيمبلي، ڪارپوريشن ۽ پارليامينٽ لاءِ ووٽ وجهڻ لاءِ، انهن سلپن ڪي واسطيدار اُميدوارن جي پيٽيءَ ۾ وجهڻو هو. اشوڪ وارا پندرهن منٽن ۾ ووٽ ڏيئي آيا. هوڏانهن ڪانتيش ۽ پونم ٻه اچي پهتا. آرتوار 13 تاريخ منجهند جو مان ڪانتيش ۽ پونم گيتا مندر لاءِ روانا ٿياسين. پونم جي ساهڙيءَ ڪرن ڪيملاٽيءَ جي ياءُ جي پُٽ جي مُنڻ جي رسم لاءِ ڪيس دعوت ڏني هئي. گيتا مندر وچ شهر ۾ هڪ سُني علائقي ۾ آهي ان مندر لاءِ پلاٽ شري موتيرام فائبياڻيءَ ڏنو آهي. دادا موتيرام ان ڪي سيوا چوندا آهن. هو اڳ ۾ مئڊرڊ سنڌي پئنچايت جا عهديدار رهي چڪا آهن ۽ هاڻي صرف گيتا مندر جي سيوا ۾ لڳل آهن. سندن پُٽ هن وقت انڊين ايسوسيئشن جو صدر آهي. گيتا مندر ڏسڻ وٽان آهي گيتا مندر جون شاخائون دنيا جي مُختلف مُلڪن ۾ آهن. ڪانتيش جي گهرواري پونم ٻه گيتا مندر جي سيوا ڪندڙن مان هڪ آهي. هوءَ گيتا جو پروچن ٻه ڪندي آهي. اڳين پيري مون سندس انگريزيءَ ۾ گيتا جي سمجهاڻي ٻُڌي هئي. جيڪا مون ڪي ڏاڍي پسند آئي هئي. پنجاهه ڪان مٿي زالون گڏ ٿيون هيون. گيتا مندر جي پهرين شاخا دهلي چانوٽيءَ ۾ ڪلي، جتي پراچين مورتين جي استاپنا ڪئي وئي. اهي مورتيون ڪوئيٽا بلوچستان مان، ورهاڱي ڪان ٿوروئي اڳ دنگن پڙڪي پوڻ ڪري، اتي مقرر فوجي عملدارن، فوجي هيليڪاپٽر ذريعي باحفاظت دهليءَ آنديون، جيڪي (60) سٺ واري ڏهاڪي ۾ هري هرن مهراج ڪي سونپيون ويون هيون. جنهن يگيہ ڪري نئين سر دهليءَ جي چانوٽي علائقي ۾ گيتا مندر ۾ استاپنا ڪئي. ٻه سال اڳ ڪانتيش ۽ پونم ڪي اُتي وٺي وئي هيس، جتي ان حقيقت ڪان واقف ٿيس.

مئڊرڊ جي گيتا مندر ۾ ٻار جو مُنڻُ لاهرائڻ لاءِ آفريڪي حجم ڪي وٺي آيا هئا. ٻارُ نوڙ ڪرائڻ وقت روئڻ لڳو. نيٺ ڪيس ريهي ريبهي مجائي مُنڻُ لاٿو ويو. جيڪي ٻار آيل هئا تن سيني ڪي سوکڙيون ڏنيون ويون. اتي پنڊت لوڪ ناٿ جيٽلي، جيڪو هڪُ سُنو ليکڪُ هو، ان جي زال سندس پُٽ ۽ نونهن سان مُلاقات ٿي، اتي لنچ تي جوگل شوناڻيءَ سان پڻ مُلاقات ٿي، جنهن جهولي لال مندر جي درشن ڪرڻ جي نيند ڏني. هن ٻُڌايو ته هر

چنڊ تي لال سائين جي آراڌنا ڪندا آهن، ۽ هر جمعي تي سيسا ۽ پرساد وراهيندا آهن، مون کيس چيو تہ پونم کي فرصت ملي تہ چنڊ تي ساڻس گڏجي چنڊ تي ايندس.

پندرهين (15) جون اڱاري ڏهاڙي ٻيج جي تٿ هئي يعني چنڊ جو ڏهاڙو. ساڍي نائين لڳي هتي پارت ۾ اسان وٽ رات ٿي وجي، پر اُتي اسپين ۾ سڄُ ٻينلُ نظر ايندو آهي. ڏهين (10) بجي تائين رات جو روشني لڳي پئي هوندي آهي. اسان جڏهن بہ سنڌو ۽ دويش کي گڏ سڏيون تہ سنڌو ديش جو آواز اُڀرندو آهي. سندن ماءُ جڏهن بہ سڏ ڪري سنڌو دويش تہ سنڌو ديش جو آواز گونجي پوي. بدن ۾ هڪ لهر ڊوڙي وجي... اسين سڀ چنڊ تي لال سائين جي مندر جي درشن لاءِ روانا ٿياسين. هن مندر جي استاپنا 1998ع تي چاليهي جي موقعي تي ڪئي وئي هئي. اهو مندر پهرين لعل چندناڻيءَ جي گهر ۾ هو. سندن گهر جا سڀ ڀاتي لال سائينءَ جا اُپاسڪ آهن. تنهنڪري شري لال چندناڻي پنهنجي آفيس جي مٿان هڪ ڪمري ۾، جنهن ۾ سٺ کن ماڻهن جي گنجائش هئي، اُتي مندر جي استاپنا ڪئي. پرسان هڪُ رنڌڻو بہ اٿن جتي پرساد وغيره ٺاهين. اُن ڏهاڙي نہ صرف لال سائين جا پنجڙا ۽ ڀڄن ڳائي چنڊ ملهايو ويو پر جُهمر ۽ ڇيڄ وغيره هٽي شرڌا جا گُل بہ جهولڻ کي ارپيا ويا، لال سائين جي اُپاسڪن لاءِ سيسا ۽ پرساد بہ هو، تہ رات جو ڀنڊارو بہ هو. لعل سائين جي شرڌالن شري لعل چندناڻي، وملا چندناڻي، جوگل شوناڻي، اوم پرڪاش شوناڻي، تلسي ڏنجاڻي، ديپا اُتمچنداڻي، لال سائينءَ جا ڀڄن ڳائي موج مچائي. پونم بہ ڪلام ڳاتو. پنهنجي ڏيهہ کان هزارين ڪوهہ پري پرڏيهہ ۾ ويهي لال سائينءَ جا هيءَ اُپاسڪ شرڌا ۽ پريم سان ڀهراڻا ڪيندا آهن. نہ صرف مئدرڊ ۾ پر جبرالٽر ۽ لاس پالماس جي ٻيچن تي وجي سيوا بہ ڪندا آهن. لال سائين اُڏيرو لال سيني جا ٻيڙا ٻني لائي، سيني جي من جون مُرادون پوريون ڪري.

جيڪو چوندو جهولي لال
تنهنجا ٿيندا ٻيڙا پار
لال جا جهاتي چئو جهولي لال...!!

******

سُـتا اُٿي جاڳ
(3)

اربع 16 جون تي اسپين جي مشهور معروف پيئنٽر جناٿن لنسڪيٽ اشوڪ کي پنهنجي پيئنٽنگ ڏسڻ جي نيند ڏني هئي. اشوڪ آفيس وڃڻ کان اڳ چئي ويو هو ته، مان ٻارهين ڏاري آفيس مان ايندس توکي پيئنٽنگ جي نُمائش ڏيکارڻ لاءِ وٺي هلندس، تون تيار ٿي ويهجانءِ، مئٻرڊ ۾ اچڻ ڪانپوءِ، مون آرام کي ترجيح ڏني.

بي رحم ۽ بي بقاءَ وقت کي اهڙا حادثا ۽ حالتون پيدا ڪيون، جنُ زندگي حسين دلڪش هرياليءَ جي پيچري تي هلندي هلندي دڳ ڀُلجي، ڪنهن سحرا جي واٺ ورتي ۽ اُتان پاڻ ڇڏائي ڪنهن ٿڌي ڇانو جي تمنا ڪرڻ لڳي. مئٻرڊ جو سفرُ جنُ نعمت بڻجي، گهاٽي وڻ جي ڇانو جيان ٿڪل راهگير کي پنهنجي ڇانو ۾ پناهه ڏني هجي. جتي ڪجهه به نه ڪرڻُ، ذهني دٻاءَ کي پنتي ڌڪي، ڪم ڪار کي تلانجلي ڏيئي ڪوهن تي ڦٽو ڪري اُڇلائي ڇڏيم... صرف آرام ۽ تفريح... زندگيءَ ۾ ٽي.وي. جي پروگرامن کي ڪڏهن به ايترو وقت ڪونه ڏنو هو، صرف خبرون يا ايڪڙ ٻيڪڙ تفريحي پروگرام... پر هتي ڪيترو وقت ڏنم ان جو اندازو لڳائڻُ مشڪل آهي. چاهي بيڊروم ۾ هجان يا ڊائنگ هال ۾، يا ڊرائنگ روم ۾، هر هنڌ ٽي.وي. جي موجودگي، شايد گهر ۾ ڇهن ستن کان مٿي سيٽ هئا، هيٺ نوڪرياڻيءَ جي بيڊروم ۾ الڳ، منهنجي فرصت وارن لمحن ۾ اها دنيا جو واءُ ساءُ، فن فڪر جي سوغات ڪنيون بيٺي هجي... ننڊ مان اُٿڻ شرط ئي ڪرُ موڙيندي، رموٽ سان ٽي.وي. چالو. فيٿ عنوان تحت زي.ٽي.وي. تي صبح سوير، هندو مُسلم، سک عيسائي مطلب ته هر مذهب جي واعظ ڪندڙن جي گيان گوشٽي ٻُڌم، دوردرشن تان خبرون، زي تي صبح شام ۽ وچ وچ ۾ هيڊ لائينس، جنُ مونکي دنيا جي سياسي اُٿل پُٿل جو تجزيو ڪرڻو هجي. دهليءَ ۾ هلندي پائيندي انتاڪشري تي سرسري نظر وجهندي هيس، مئٻرڊ ۾ ته اُن تي به عنايت ڪيم. نه صرف ايترو بي معنيٰ بي مقصد پروگرامن تي به ديا درشٽي وڌم. اتي خميس خميس تي پاڪستاني نيوز به ڏيندا هئا، گهمڻ گهتڻ ڪري خبرون نه ڏسي سگهندي هيس ته، اشوڪ موبائيل تي فون ڪري نوڪرياڻيءَ کي چوندو هو ته نيوز رڪارڊ ڪري ڇڏ. رات جو هڪ بجي اُها ساڳي نيوز ايندي هئي. ڪارگل جي جنگ جي نيوز ٻڌڻ جو بي چئنيءَ سان انتظار رهندو هو.

هتي رڌ پچاءُ کي تلانجلي ڏني هيم اُتي لذيذُ طعامن جا ذائقا ٽي.وي. پروگرامن ذريعي ضرور وٺندي هيس. اگر ان دوران نانويج ڪا ڊش اچي ويندي هئي ته ڇي...ڇي ڪري نڪ چپ موڙيندي هيس، دادا جشن جي لنڊن واري دوري تي

آڏارت آئوٽ ۽ ابائوٽ پروگرام تحت رپورٽ ڏنم ان ڪڙيءَ تحت پروچوگال ۾ گجراتي سماج جي تنظيم طرفان اُتي مندرن جي اُڏگهاڻن ۽ يومي پوڄا جي رپورٽ، گجراتي مهلا سماج طرفان پرشوتم جي مهيني وارو پروگرام، ايس.اين. گوئنڪا جو پروچن، باپو آسارام، سائين بابا مطلب ته وانڊڪائيءَ جي وندرَ هئي، ٻن آچرن تي آپ-ڪي-عدالت ۾ طارق انور سُنو ڳالهايو، سونيا گانڌيءَ جي اوچتي سياست ۾ داخلا، عهدي جي خواهش ماٺڻ تي تڪا تير چوڙيا، ٻئي طرف دليپ ڪمار جو بالا صاحب ناڪري تي رنج و غم. پاڪستاني ناٽڪ ڏوپ ڪناري، ديوانگي، محبت هي محبت، اسپين جي نيوز، سي.اين.اين.، بي.بي.سي. جي خبرن جي وٽ وٺان، جڻُ دنيا جي ميڊيا تي دستاويزي فيچر تيار ڪرڻو هجي. يورپ ۽ آمريڪا جي خبرن ۾ اصل ڪوسوو پيو ڪنجي، هاڻ پيو ڦاٽين دراصل، يورپ وارن ڪي ڪميونسٽن جو زور ٽوڙڻ لاءِ مُسلمانن سان همدرديءَ جو جذبو اصل ٻند پيجي اُٿلون پيو ڏئي، ڪامريڊن جي اصل ڪڍ لڳل هئا، سوويٽ روس ته اڳيئي تاش جي پتن جيان ڊهي پٽ پيو.

هندوستان پاڪستان جي عوام امن چاهي ٿي، ڪارگل ۾ پارٽي فوجين جي دهشت گردن سان ويڙهه، ٻنهي مُلڪن ۾ تي جنگيون لڳي چُڪيون آهن، امن ۾ خلل وجهندڙن طرفان نفرتون ڦهلائڻ ڪري ٻنهي مُلڪن جي عوام هڪ ٻئي جي قريب اچڻ چاهي ٿي. پر مفاد پرست رخنو وجهي رهيا آهن، پل ته لڳي ڏُڪڙ ڪي اٿو.

فاصلو - قريب - ليڪن ڪيڏو ڏور!

اسان وچ ۾ سرحدي ليڪ، ٻئي هماليه دوري.

منهنجو آڪٽوبر 1997ع ۾ ليهه لداک وڃڻُ ٿيو، جنهن سفر تي آڏارت، سنڌوءَ ڪناري نئون تاريخي باب، سفرنامو لکيم، اتي جي عوام امن چاهي ٿي. لاهور بس ياتر جي خيرسگاليءَ واري جذبي جي ناڪاري موٽ، هوڏانهن پارت جي بنگلاديش سان دوستي ۽ تعاون جو هٿُ واڌائڻ وارو نيڪ جذبو دهشت گردن ڪان سنو نه ويو، اسپين ۾ اها خبر ٻُڌم ته ڪلڪتي جي اسٽيشن تي بم جو ڌماڪو ڪيو ويو، جيڪو انهن جي ڪُڌن ڪرتوتن کي عيان ڪري ٿو، بي گناهه عوام تي وار ڪرَڻ بزدلي آهي. نهتن سان کهڙو مقابلو، برابري وارن سان مُنهان منهن ٿيڻ ئي مُڙسي آهي نه ته ڪا نئرتا آ...

گورڪا ريجيمينٽ جي بهادرن جي ڪارنامن جي هر ڪنهن کي ڄاڻ آهي، ڪوسوو ۾ گورڪا ريجيمينٽ جي ٻن جوانن جي موت تي برطانوي وزيراعظم افسوس ظاهر ڪندي گورکن کي سارهايو. ها! سو مون ڳالهه ٿئي ڪئي اسپينش پينٽر جي پر دنيا جي اُٿل پُٿل ۾ واءُ ساءُ طرف گهلجي ويس، جنهن ڪلاڪار جو اندريون تخليق ڪار جاڳي پوي ته پوءِ واهه! واهه!! جناڻن جي هيءَ نُمائش يورپ جي ڪن پينٽرن لاءِ خراجي عقيدت طور لڳائي وئي هئي. مِلينيم پلاسٽڪ آرٽ، هيءَ نُمائش پينٽر ۽ اسپين جي ايئرپورٽ اٿارٽيءَ وارن گڏجي لڳائي هئي. 14 جون تي براخاس هوائي اڏي تي انٽرنيشنل ڊپارچر جي ٽرمينل - 2

مکيه هال ۾ ان جو افتتاح ڪيو ويو هو. اسان جي پهچڻ تي پينٽر اڳتي وڌي اسان جي مرحبا ڪئي، الڳ الڳ منظر چٽيل هئا، بادلن سان گهيريل سُرمئي آڪاش، موج مستيءَ ۾ ساگر جون ڦوھ جوپن ۾ اُتندڙ ڇولين جي منظرڪشي، قدرت جي حسين دلڪش من موهيندڙ نظارا... ٻئي طرف زندگيءَ جون جهلڪيون ۽ عڪس گهرڏياٽيءَ جي رنڌڻي ۾ موجودگي، اسلامي دور ۾ ڪتب ايندڙ ٿانو، ڪُونوارا (لوٽو)، نيري رنگ جي نقاشيءَ وارا ٿانو، ڪنٽيمپرري (همعصر) آرٽ، نباتات، باھ جا شعولا، ڪاسموس، پاٽيءَ وغيره جا ڏيک، رنگن جي اندلٺ جو منظر، بي شمار رنگن جي رنگولي 1927 – 1853ع اوُر تيس تڪسيني جي عقيدت ۾ هڪُ چترُ چٽيو هو ان جي زال پنهنجي ڏيءَ نئنا سان گڏ ڏيڪاريل هئي. ٻئي طرف 1909 – 1851ع ۾ پيڊر سويرين ڪريئر جي زال جي باغيچي ۾ موجودگي جو چتر چٽي هن فنڪار پنهنجي عقيدت ظاهر ڪئي هئي. 1935 – 1851ع نيگو جي عقيدت ۾ سندس زال جي جهوني دور جي رنڌڻي ۾ موجودگي، 1935 – 1859ع جي ايني انچ جي ننڍڙي نينگريءَ ڪي باغيچي ۾ ڏيڪاريل، ٻيا ٻه ڪيترا خوبصورت چتر هئا، ننڍڙن ٻارن ڪي ٻيرن جيان ٻيريز چوندبندي، مائيڪل اينڪر جي ياد ۾، هن پينٽر پنهنجي برش جي سهاري رنگن جي خوبصورتيءَ سان پنهنجي فني سوچ ڪي نزاڪت ۽ نفاست بخشي هئي. هڪُ هپ هپ هورا پارٽيءَ جو سُهڻو چتر چٽيل هو، اهي سيئي پينٽنگ 70 / 60 جي آئيل ڪئنواس تي، تہ ڪي ان ڪان نندييون هيون. اشوڪ پڇيو توڪي ڪهڙي پسند آئي، مون وراڻيو ٻن ڪان بي حد مُتاثر تي آهيان هپ هپ هورا پارٽي ۽ مئڪسيڪو جي سامونڊي منظر واري نيري سرمئي رنگ واري آڪاش ۽ ساگر جي ميلاپ واري جنهن جي هن قيمت ڏيڍ لک ڪان متي ٻُڌائي. نُمائش ڏسڻ ڪانپوءِ اشوڪ منهنجو هنُ سان تعارف ڪرايو تہ منهنجي پيڻ انديا مان آئي آهي، هو ملي ڪري ڏاڍو خوش ٿيو. اسان ڪي گڏ لنچ ڪرڻ لاءِ نينڊ ڏنائين، اشوڪ ڪيس چيو اسين لنچ گهر ڪنداسين، باقي توسان گڏ ڊرنڪ پيئنداسين، مون ڪان پُڇيائين تہ مون ڪيس چيو مان جوس وٺندس، گفتگوءَ دوران هن ٻُڌايو تہ هو انديا ۾ اندين ڪائونسل آف ڪلچرل رليشن (آءِ.سي.سي.آر) جي نينڊ تي دهليءَ ۾ نُمائش لڳائي چڪو آهي. يارت جي ميڊيا ۽ فن جي دنيا سان واسطو رکندڙ ڪيترين شخصيتن سان ملاقات ڪري چڪو آهي. خاص طور يارت جي مشهور معروف آرٽيسٽ جتن داس جي قريب هو ور ور ڪري اُن جو ذڪر پئي ڪيائين. مونڪان پُڇائين اوهانجي ڪنهن ڪنهن ۾ دلچسپي آهي، ڪتي ڪم ڪريو ٿا، ڪهڙي زبان ۾ لکندي آهين. مون چيو مان پنهنجي مادري زبان سنڌيءَ ۾ لکندي آهيان، پرڏيهي اطلاعت ۽ نشريات کاتي سان منهنجو واسطو آهي. اُن وقت مون وٽ ٻہ ڪتاب هئا جيڪي مون ڪانتيش جي پڙهڻ لاءِ ڪنيا هئا، ڪانتيش ڪي سنڌي ادب سان لڳاءُ آهي، ۽ جي هو ڪو ڪتاب پڙهڻ لاءِ ڪٽندو آهي تہ پڙهي پورو ڪرڻ ڪان پوءِ ئي ڇڏيندو آهي. جڏهن پينٽر جناٿن لنسڪيت منهنجا ٻہ ڪتاب سنڌوءَ ڪناري نئون تاريخي بابُ سفرنامو، ۽ ڪهاڻين جو مجموعو ڏنو تہ چيو مان اهي ٻئي

ڪتاب خريد ڪندوس، مون ڪيس چيو مان توهان جهڙي فنڪار کان پئسا ڪونه وٺندس، منهنجي طرفان اوهان لاءِ هيءَ سوکڙي آهي. اشوڪ ڪيس ٻُڌايو ته اهو سفرنامو ليهه لداک تي آهي، هن ڪي ڪارگل جي ڪري ان ايراضيءَ جي باري ۾ ڄاڻ هئي. مونکي چيائين مان جڏهن دهليءَ پنهنجي پينٽنگ جي نُمائش جي سلسلي ۾ ايندس ته اوهانکي نُمائش ڏسڻ جي نينڊ ضرور موڪليندس اشوڪ هن کان موڪلائڻ وقت پنهنجي پسند جي پينٽنگ جي قيمت پُڇي، چيائين توسان ڪهڙا ليکا، تنهنجي ڪا خاص پسند هجي ته مان اُها به تولاءِ تيار ڪندس.

ٻاهر نڪرڻ وقت، مون اشوڪ کي چيو اها ڏيڍ لک ۾ مهانگي ناهي، چيائين نه منهنجي ڪري گهٽ ئي لڳائي اٿائين، تو جيڪا ڊرائنگ روم ۾ پينٽنگ ڏٺي آهي اها ويهه سال پُراڻي آهي اُن وقت مون پنجويهه هزارن ۾ ورتي هئي، يورپ ۾ پينٽنگ جو فنُ ڪافي مقبول آهي، يورپ ان ڪلا ۾ دنيا جا عظيم ترين فنڪار پيدا ڪيا آهن، پئرس ۾ ٻين ڪيترن هنڌن تي ڏٺم تڏي تي تصوير تيار ڪري پيا ڏين، ڪيترن چترڪارن کي ڪئنواس تي ڪمُ ڪندي پنهنجي فن ۾ مگن ڏٺم. يورپ ۾ ان فن جنهن ٻُلندين کي ڇُهيو آهي، ايڏي وڏي پئماني تي اسان وٽ اجان ان طرف رجحان گهٽ آهي. اسان جي جاتيءَ ۾ ته ڪلا لاءِ چاهُ مڙيئي خيرُ آهي. الله مالڪ آ...! ڪٿي ٿا قدرُ ڪريون... مون پنهنجي امڙ کي بزرگي ۾ گهٽ نظر جي باوجود پينٽنگ ڪندي ڏٺو، سندن چار يادگار پينٽنگ مون وٽ اجان تائين موجود آهن، جن ۾ هُنن جو سيلف پورٽريٽ به شامل آهي. ان طرح اسان جي جاتيءَ ۾ ڪئي فنڪار هوندا، جن جو فن ڪنهن پليٽفارم ۽ صحيح رهنمائي نه ملڻ ڪري سندن زندگيءَ جي جوت اُجهامڻ سان ئي اُنداهين ۾ ڏڪجي وڃي ٿو. هڪ ته ورهاڱي ڪري سنڌي جاتيءَ جي فن، فڪر، ڪلچر، ٻولي ۽ تهذيب کي ڪاپاري ڌڪُ لڳو آهي. مٿان وري غيريقينيءَ واريون حالتون، بقول نارائڻ شيام جي :

الله ائين نه ٿئي جو ڪتابن ۾ پڙهجي،
ته هئي سنڌ ۽ سنڌ وارن جي ٻولي. (شيام)

انڪري پيٽ ڏٽيءَ جي اظهار کي هيئن سان هنڊايون.

سُتا اُٿي جاڳ ننڊ نه ڪجي ايتري،
سُلطاني سُهاڳُ ننڊ ڪندي نه ملي. (شاهه)

******

تـولـيـدو
(4)

اڄ صبح جو (19 – 6 – 99 ڇنڇر) تي نيرن ڪري توليدو گهمڻ جو پروگرام ناهيو. هيءَ تواريخي شهر آهي جنهن کي ڏسڻ لاءِ نه صرف يورپ پر ٻين ڪيترن مُلڪن جا سيلاني پڻ اِيندا آهن. توليدو هڪ صوبي جي راڄڌاني آهي، اهو زرعي علائقو آهي. جتي ڪيئسر ۾ جوئر جيان انَ جي پوک جهجهي تعداد ۾ ٿيندي آهي. فرانڪو جي گذاري وڃڻ ڪانپوءِ هتي آٽانامس يعني خودمختيار اسٽيٽس وجود ۾ آيون، 39 خودمختيار اسٽيٽس آهن. اتي جي ليکڪ سروانتي جي ڪهاڻيءَ جو ترجمو دنيا جي تقريبن ستر اسي (70 – 80) زبانن ۾ ٿي چڪو آهي. توليدو واري ان علائقي جون ٽي پراونس آهن. تولودو جي اللقصار (قلعي) اندر تاريخ جا وڏا داستان موجود آهن.

توليدو جو شهر قديم شهر آهي. هن شهر ۾ يهودي، عرب، عيسائي وڏي عرصي تائين گڏ ملي جهلي رهندا هئا. اسپين جي ڪئٿولڪ راجائن پهرين عربن کي شڪست ڏيئي اُتان تڙي ڪڍيو عيسوي سن 1200ع – 1300ع جي وچ ڌاري اسپين جي ڪئٿولڪ راجائن توليدو ۾ رهندڙ يهودين تي ڏاڍا ظلم ڪيا، ڪين ڇيو ويو ته مذهب بدلايو يا هنڌ ٽپڙ ٻڌي هتان تڏا ويڙهيو. هن وقت توليدو ۾ اسپين جا سيفاردي يهودي دنيا جي ڪيترن مُلڪن ۾ رهن ٿا. اڄُ تائين ڪيترن يهودين جي گهر ۾ اسپينش ٻولي ڳالهائي ٿي وڃي، جيڪي پنهنجي وڏڙن جي مُلڪ جي اسپينسش ٻولي گهرن ۾ برقرار رکيون وينا آهن. ڪجهه عرصو پهرين هڪڙو سفاردي يهودي اسرائيل جو صدر به ٿيو هو. اسپين مان اُن دور ۾ ڪئٿولڪ راجائن جي ڏاڍڙمر جو شڪار ٿيل يهودي پاڻ سان پنهنجي گهرن جون چابيون (ڪنجيون) به ان اُميد سان کڻي آيا هئا ته واپس اباڻن گهرن ڏئي ورنداسين، جا اُميد اڄُ تائين اُنهن جي ڪانه پوري ٿي آهي. ساڳيءَ طرح اسان جي نندي ڪنڌ (سنڌ) ۾ به لڏ پلاڻ وقت ڪيترا اها ئي آس سيني ۾ سانڍي هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪري ويا. منهنجو پيءُ زندگيءَ جي آخري سفر تائين اها آس لڳائي وينو هو ته حالتون سازگار ٿينديون جيڪي لڏي ويا آهن سي وري واپس ورندا، پر نه اها ڳالهه اُن پيڙيءَ تائين آهي، هينئر نئين نسل جي سوچ ڪجهه الڳ آهي.

اسپين يا ائين چئجي ته يورپ ۾ هڪ ڳالهه شاندار آهي ته ماڻهو ٽريفڪ جي نيمن جي پيروي ڪن ٿا، ٽي ٽي لائينس آهن، ونوئي سُنا ڪُشادا روڊ، هڪ واري ڪنهن غلط لائين ورتي ته اُن کي خود ئي پوڳڻو پوندو، ڪوهن جا ڪوهه اُن کي اُتان ٻاهر نڪرڻ جي وات ڪانه ملندي. انهن روڊن تي 120 ڪلوميٽر ڪار جي رفتار مقررَ آهي پر گاڏين جي رفتار تيز نظر ايندي، انڪري ڪنهن به هنڌ پهچڻ ۾ سولائي ٿئي ٿي. وقت به گهٽ لڳي،

دهلي مان اگر اسين 500 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي وڃون ته صبح جو نڪري شام جو واپس ورڻ مُشڪل ٿئي، پر هتي اسپين ۾ گهمي گهتي سير سپاٽا ڪري ڪائي پئي بنا ٿڪاوٽ جي واپس موٽي ٿئي آياسين. اشوڪ ۽ ڪانتيش جي گهر وچ ۾ جيڪو ايم. 40 روڊ آهي اُتان نڪري اين 401 روڊ ورتو اُهو توليدو طرف وڃي ٿو.

توليدو ۾ داخل ٿيڻ تي ٽوئرسٽ جي رسپشن وارن ڪان ڪجهه معلومات حاصل ڪري اسان اللقصار جي قلعي طرف ڪار موڙي پڪسرين سرن جون ننڍڙيون سوڙهيون گهٽيون نظر اينديون. پهرين ان قلعي جي تاريخي پسمنظر تي نظر وجهون، ان شهر ۾ ست ٽڪريون آهن، جنهن مان وڏي ٽڪريءَ تي سامهون قلعو پري ڪان ئي نظر ايندو. ائين ته اتي (پري - هسٽارڪ) تاريخي دور ڪان اڳ ۾ ئي بني بشر موجود هئا، پر رومن دور وارن ان ٽڪريءَ تي ٽئين صديءَ ۾ ملٽري گئريسن يعني فوجي چانوٽي برپا ڪئي. جڏهن عربن 711ع اي.ڊي. ۾ اسپين تي ڪاه ڪئي ته تولودو جي رهواسين ۽ ڪوردوبا جي قيادت وارن اميرن وچ ۾ ڪئي لڙايون لڳيون جنهن سان تباهي ۽ بربادي ڦهلجي وئي ۽ وري اللقصار يعني قلعي جي تعمير 836ع اي.ڊي. ۾ تي جيڪا اميرعبدلله رحمان ڪرائي، جيڪا شاندار اڏاوت رهي اُنڪانپوءِ جيڪي آيا تن جاري رکيو جيڪو قلعو اڄُ جي صورت ۾ موجود آهي. (مڊل ايجس) وچين دور ۾ اللقصار کي صحيح معنيٰ ۾ مضبوط قلعابندي ڪري بڻايو ويو. 1805ع ۾ ڪنگ ائلفنسو چوٿين ان کي وري اڏڻ لاءِ حڪم ڏنو جيئن ان کي اُن جي رهڻ لاءِ محل طور به استعمال ڪيو وڃي. ائلفنسو ڏهين ان ۾ وڌيڪ اضافو ڪرايو ان کي آخري دور جو حقيقي روپ عطا ڪيو.

(Trastamara) ٽراستمارا ونش جي دور ۾ ان جي اهميت وڌيڪ ئي وڌي وئي، تنهن دور ۾ مُسلمانن کي اسپين مان تڙي ڪڍيو ويو. 1710ع ۾ ڪارلوس ٻئين جي وفات ڪانپوءِ هن جي بيواهه ڊونا ماريا (Dona Maria de Nierumburg) اللقصار ۾ رهڻ آئي اِها آخري شاهي خاندان واري عورت هئي جيڪا تولودي جي ان قلعي ۾ رهي. 1710ع ۾ لڳاتار لڙائين دوران پهرين وڏي باهه لڳي جنهن ان قلعي کي نقصان رسايو. فلپ پنجين ڊُواران ان جي مرمت جو ڪمُ شروع ڪيو ويو ۽ 1774ع ۾ ڪنگ ڪارلوس ٽري، ("CarlosIII Real Casa de la Caridad") تعمير ڪرڻ جو اختيار ڏنو جيڪو ڪارڊينل لورين زونا جي نگرانيءَ ۾ مشهور آرچيٽيڪ (Ventura Rodriguez) جي ڊزائين تي آڏارت رهيو.

آزاديءَ جي جنگ دوران جڏهن تولودو تي فرانسيسي فوجن جو قبضو ڪيو ته اللقصار هڪُ دفعو وري 1810ع ۾باهه جي شعولن جي چپيٽ ۾ آيو، انڪانپوءِ وري 1846ع ۾ ان کي ملٽري اسڪول طور ڪتب آندو ويو. 1850ع ۾ اينفينٽري اڪادمي قائم ڪئي وئي. انڪانپوءِ 1882ع ۾ ملٽري اڪادمي، 1887ع ۾ اوچتو باهه جي شعولن جي لپيٽ واري حادثي جو شڪار ٿي، تنهن ڪانپوءِ 1931ع تائين انفينٽري اڪادمي رهي، اتي 1936ع تائين انفينٽري ڪئولري ۽ هڪ ٻي اڪادمي موجود رهيون.

1936ع ۾ گهرو جنگ ڇڙي پوڻ ڪري ان قلعي جو 21 سيپٽمبر کان 28 سيپٽمبر تائين گهيراءُ ڪيو ويو جڏهن قلعي کي گهيرو ڪندڙ قلعي اندر موجود ماڻهن کي پيش پوڻ لاءِ ڪامياب نہ ويا تہ، اُنهن پنهنجي مظبوط هٿيارن جي زور تي قلعي کي تباهہ ڪرڻُ شروع ڪيو. ٻئي طرف قلعي اندر 300 زالون ۽ 200 ٻار موجود هئا. ماڻهن وٽ محدود دوائون، راشن ۽ ڪاڌ خوراڪ جو سامان هئڻ ڪري اُنهن مٿان ڪافي دٻاءُ هو. قلعي اندر موجود پيش پوڻ کان انڪار ڪيو ۽ حملا آورن جو مقابلو ڪندا رهيا.

اندر داخل ٿيڻ تي وڏو (آڱڙُ) اڱڻُ نظر ايندو وچ ۾ پٿر جون مورتيون، اڱڻ جي ڪاٻي ساڄي وڏا ڪمرا آهن، اسان ڪاٻي پاسي کان شروعات ڪئي. جتان هٿيارن جي نُمائش وارو ڪمرو جنهن ۾ قديم دور جون تلوارون، ڍال، بندوقون وغيره، اتي سينٽ باربرا جي تصوير هئي جنهن کي هو فوج جي ديوي ڪري مڃيندا هئا، ان ديويءَ کان جنگ ۾ ڪاميابيءَ لاءِ دعا گهرندا هئا. ان ميوزيم ۾ جنهن شخص تلوارن، ڀالن ۽ هٿيارن وغيره جي فئڪٽري وڏي هئي اُن جو پتلو هو. (چارلس) اِئرولس ٿئين يهودين جي مختلف جڳهين کي جنهن تلوار سان فتح ڪيو اُها تلوار فوجي سازوسامان واري نُمائش واري هال ۾ موجود هئي. ڏکڻ آفريڪا جي فاتح فلوريڊا (يو.ايس.اي.) جي ڪوچ ڪندڙ پيبرو مئنبو، هيئرنئن ڪورتس وغيره. رومن واري دور جي (18) ارڙهين صدي جي اسپينش ۽ روسي، پندرهين صديءَ جي فرينچ تلوار جا ڳن ايڏا تہ ڳرا ۽ وزندار هئا جو اسان پارا هٿ ۾ کڻن تہ ٻارهان مهينا ٻانهہ سُور ۾ ورتل رهي. انهن جوڌن کي ڪيڏي طاقت ۽ جريت هوندي ان جو اندازو هٿيارن کي ڏسي ڪري تي رهيو هو. هڪ ڪمري ۾ جهوني دور جا سِڪا ۽ ٻلا وغيره موجود هئا، انهن جو ڪو تعداد ڏهہ ويهہ ڪانہ بلڪ گهڻو گهڻو هو، اتي نيري رنگ جو جيڪو ڪتاب جو ڪور هو اُهو اصُل ڏسڻ وٽان هو. هڪ هڪ نمائش واري سيڪشن تي وڏي تحقيق جي ضرورت آهي. هيءُ تہ مان پنهنجي محدود سوچ آهر جيڪي ڏٺو سو اوهان سان ونڊي رهي آهيان. ٻئي سيڪشن ۾ ان دور جا جيڪي پن هڪ وڻ جو ٽُڪر يا ٻوٽا وغيره هئا تن کي سليقي سان فريم ۾ مڙهائي اُتي رکيا ويا هئا، کي تارين سُوڌا ئي هئا جن جو رنگ سرسبز سائي چادر لاهي وقت جي وڇوڙيءَ جي پيلائڻ جو روپ اختيار ڪري چڪو هو. انڪانپوءِ اها تاريخي جاءِ اچي ٿي جتي ڪرنل موسڪوردو پنهنجي نوجوان پُٽ سان فون تي گفتگو ڪئي هئي. ان ڪمري ۾ هر وقت ڏسڻ وارن جي پيڙ رهي ٿي. ان ڪمري جي وچ ۾ وڏي ٽيبل (ميز) آهي، پٽ سان لڳل بئنچ ۽ ڪرسي پيل آهي. اُن وقت پيءُ پُٽ وچم جيڪا ڳالهہ ٻولهہ ٿي اُها مختلف زبانن ۾ رڪارڊ ٿيل، پهرين اسپينش، پوءِ انگريزي ۽ ٻين ٻولين ۾ آهي. هتي مان ننڍي ڪنڊ جي پانڪن لاءِ پيش ڪريان ٿي. پُٽ کي قلعي کان ٻاهر يونگ طور جهليو ويو آهي. 23 جولاءِ 1936ع مليشا ڪمانڊر، ڪرنل ۽ اُن جي پُٽ جي وچم گفتگو آهي. جيڪو ڇوڪرو پنهنجي پيءُ جي چوڻ تي وطن تان سرُ قربان ڪري ٿو.

Red Militias Commander (23 July 1936) :-

Mulitia Commander :- All of you are to blame for the massacres and crimes, which are taking place. I demand that you surrender the **Alcazar** within ten minutes time otherwise, I am going to shoot your son **Luis** whom I have here as a prisoner of mine.
Colonel :- I am quite sure of that Militia.
Commander :- here is your son Luis on the line to dispel any doubt.
Luis :- Hello! Father
Colonel :- What is happening son?
Luis :- Well they say they are going to shoot me unless you surrender the **Alcazar.**
Colonel :- Then turn your thoughts to **GOD** cry out **"LONG LIVE SPAIN"** and die as a **PATRIOT.**
Luis :- All my foundest love father.
Colonel :- All of mine to you (to the Red Commander) you neend'nt waste time limit you have set as the Alcazar will never surrender, Long Live Spain, Die for Country.
Luis :- Kiss to you papa goodbye!

گولي ڇُٽڻ جو آواز (بارودي ڌماڪو)

قلعي ۾ هيٺ تهخانو آهي، جتي رڌپچاءُ وغيره ۽ بچاءُ لاءِ ڪمرا ٺهيل آهن، زخمي ٿي ويلن جي علاج لاءِ ميڊيڪل سهوليت لاءِ تيرهان چوڏهان بسترا وچ ۾ ٽيبل رکيل آهي مٿان لالٽين جنهن جي روشنيءَ ۾ مريضن جا آپريشن ڪيا ويندا هئا، زالن لاءِ ڪمرا. اتي اندر تهخاني ۾ هڪ سولجر جي زال کي 9 سيپٽمبر تي ٻارُ ڄائو هو، اتي ڄاڻايل تفصيلن موجب 22 جولائي 1936ع تائين گهرو جنگ دوران هڪ ڇوڪري ۽ هڪ ڇوڪرو ڄائو. تهخاني ۾ جهوني دور جون ٻه موٽر سائيڪلون جيڪي اٽي پيهڻ لاءِ ڪتب آنديون ويندیون هيون جيئن اسان وٽ ڏاندن وغيره جو چڪيءَ کي هلائڻ لاءِ استعمال ڪبو آهي، وائرليس سيٽ، ريڊيو ذريعي پيغام پهچائڻ جو ٽڪنيڪي سازوسامان. هڪ هنڌ جيڪي جنگ دوران قلعي اندر شهيد ٿيا تن شهيدن جون تصويرون رکيون ويون آهن.

اتي ڏنل ڄاڻ موجب قلعي اندر ڦاٿل ماڻهن کي پيش پوڻ لاءِ هڪُ قاصدُ 9 سيپٽمبر 1936ع تي اندر موڪليو ويو ته پيشُ پئو. پر اُنهن انڪار ڪيو ۽ موٽ ۾ چورائي موڪليو ته هڪ پريسٽ موڪليو. يارهين (11) سيپٽمبر تي پريسٽ موڪليو ويو ۽ 18 سيپٽمبر تي قلعي کي اُڏايو ويو. قلعي جي تباهيءَ واري تصوير ۽ اُن کان اڳ قلعي جي اصلي روپ واري تصوير سان گڏ اُنهن جا ماڊل ٻه موجود هئا.

اتي ميوزيم ۾ الڳ الڳ دور جي بري، بحري ۽ هوائي فوج جي فوجين جا نه صرف لباس موجود هئا پر جنگ ڪندڙن وچم جيڪي اقرارناما ٿيا اُنهن جا دستاويز ٻه

موجود هئا. اتي ميوزيم ۾ 20 صديءَ جي آفريڪي ميوزيم واري حصي ۾ اُنهن جا لباس، موراڪو ۽ سهارا وغيره جي فوجين جا لباس ۽ اُنهن جي صورت قد ڪاٺ وارا ماڊل رکيل هئا جن مان اُن قوم ۽ نسُل جي ڄاڻ پئجي رهي هئي، انهن مان اسلامي رنگ بہ ظاهر ٿي رهيو هو. ٻارهين جنوري اُڻويهہ سئو ڇاهتر (12 -1 - 1976ع) تي اسپين سهارا کي آزاد ڪيو. جنهن جو آخري جهنڊو اتي رکيو ويو هو. ٻئي طرف موراڪو جي (1860ع) سُلطان شهزادي مُولي عباس جي تنبعو (خيمو) جيڪو هُنن فتح ڪرڻ ڪانپوءِ پنهنجي قبضي ۾ ورتو هو اتي رکيو ويو هو، خيمي ۾ غاليچو، وهڻ جا موڙا رکيل هئا، اندر شمع دان ٽنگيل هو ۽ ڪجهہ صراحيون موجود هيون.

توليڊو جو اللقصار يادگار تاريخي قلعو اسپين جي عظيم شان و شوڪت جي نُمائيندگي ڪندڙ قومي تاريخ طور اتي جا رهواسي ان کي تسليم ڪن ٿا جنهن تي کين ناز ۽ فخر آهي.

انڪانپوءِ نقشي جي سهاري ننڍين ننڍين گهٽين مان لنگهندا ٻين تاريخي ماڳن ڏسڻ لاءِ قدم وڌايا. قلعي جي ٽڪيٽ ورتي ۽ چرچ جي ٽڪيٽ ورتي . اتي مشهور معروف پينٽرال - گريڪو جون خوبصورت پينٽنگس موجود آهن. ڪيٿڊرل جي پيڙهہ جو پٿر 1226ع ۾ آرچا بشپ Jimenez-de-Rede وڌو، اُن ڪانپوءِ 1493ع ۾ فرنڊو ٽئين ان کي مڪمل ڪرايو. جتي اسپين جي مشهور معروف گوٿڪ آرچيٽيڪچر جو شاندار مثال آهي. اتي يهودين جو آرچيٽيڪچر بہ آهي. چرچ ڏسڻ ڪانپوءِ اسان يهودين جي سينيگاگ ڏٺي سين، هتي يهودين جا هبرو ٻوليءَ ۾ قديم دستخط رکيل هئا ۽ ڪي اُن دور جون يادگار شيون ۽ رانديڪا وغيره. هتي ان ڪان اڳ اڳين پيري ڪانتيش سان گڏ اچڻ ٿيو هو، ڪي گهٽين ۾ گهر سنڌ جي ڳوٺن جي گهرن جي ياد ڏيارين پيا. اُن وقت هڪ گهر اندر هڪ بزرگ کي حقعو پيئندي ڏٺوسين ۽ گهر ۾ دِلن رکڻ جي گهڙامنجي بہ هئي. ڪي ڪي دروازا بلڪل سنڌ جي ڳوٺن وارا نظر ايندا خاص ڪري شهدادڪوٽ ۾ شيخن جي پاڙي ۾ يا ڪن واڙن وغيره ۾ ان طرح جا ڪاٺ جا شاهي دروازا جن تي لوهہ يا پتل جا چهنبدار ڊزائين نما وڏا ڪوڪا دراصل منهنجي ذهن ۾ هن وقت ان جو صحيح صحيح لفظ جو نالو نہ ٿو اچي سنڌ کان دور رهڻ جي اها سزا آهي جو اکين آڏو منظر ۽ شيون تہ آهن پر وقت جي وڇوٽي ... الله! ياداشت تي تهہ چاڙهي اهي لفظ زبان تائين پهچڻ کان پري گهلينديون پئي وڃي.......!!

توليڊو جي قلعي ۽ گهٽين ۾ هلندي هلندي پير ٿڪجي پيا، جتي ڪار پارڪ ڪئي اُتي جو پنڌ جو فاصلو پندرهن منٽن کن جو هو پر پٿريليون پڪسرن واريون گهٽيون. اڻ لڪائتي چاڙهيءَ واريون هيون ڏسڻ ۾ نہ پيون لڳن پر....... پيرن پنڌ ڪرڻ ڇڏي ڏنو سسئي جيان گوڏن پر گسڪڻ جي گُنجائش تہ هئي ڪان، اشوڪ موبائيل تي ٽئڪسيءَ واري کي پهچڻ لاءِ چيو، جهٽ کن ۾ اچي اڳيان بيٺو. پنهنجي ڪار ڪٽي مئڊرڊ طرف

روانا ٿياسين. مون اشوڪ کي چيو - آرتوار ڪانتيش جي ٻارن کي موڪل آهي تون مونکي ڪانتيش وٽ ڇڏ، اشوڪ ڪانتيش وٽ ڇڏي روانو ٿيو.

سنڌو دويش چيو اسان اَميوزمينٽ پارڪ گهمڻ جو پروگرام ناهيو آهي توهانکي هلڻو پوندو. رات جو 9 بجي نڪتاسين، ٻارن جي جوائي ـ رائيڊ لاءِ 5000 پسيتا هڪ هڪ جي ٽڪيٽ لڳي ۽ مٿان ٻي رقم تقريبن ٻارهان سئو روپيا ڪن پارتي ڪرنسي هئي. پوءِ ته جڻ گهوڙا تبيلي مان ڇُٽا.......! ماٺ ئي نہ ڪن هڪ تان لهي ٻئي تي ٻئي تان لهي ٽئين تي، مان پئي دانهون ڪيان منهنجون ٽنگون ٽڪجي پيون آهن هاڻي گهر هلو، ٻارن اُتي پنهنجي پسند جو ڪاڌو کاڌو اسان ڪولڊ ڊرنڪ ورتي. اسان رات جو شايد هڪ بجي ڌاري ڌاري گهر پهتاسين، ڪانتيش چيو ڪجهه ڪائي سُمهُ، پيزا ڪارائي پوءِ سُمهڻُ ڏنائين. اصُل قانءِ ٿي ڪري پيس.

******

الله چولي چولي...
(5)

(ڇنڇر 26 - 6 - 99ع) اشوڪ ڇهين بجي بيڊروم ۾ ناڪ ڪري ڇيو وينا جاڳين پئي. مون ڇيو ها مان پاڻ اُٿڻ واري هيس، اڄ اسپين جي ڏکڻ وارن بيچس کي ڏسڻ جو پروگرام هو. اشوڪ جي هٿ ۾ چانهه جو ڪپُ هو، مان ٽپو ڏيئي اُٿي ڪڙي ٽيس باٿروم مان منهن ڌوئي پيسٽ ڪري موٽيس ته ڏسان اشوڪ ڪمري ۾ اڃان بيٺو هو ،مان هن جي هٿ مان چانهه جو ڪوپ ورتو. اشوڪ سنان ڪرڻ لاءِ پنهنجي بيڊروم ۾ ويو مان باٿروم ۾ ٿڌي گرم پاڻيءَ جو نلڪو کوليو ته اشوڪ آواز ڏنو وينا گرم پاڻي نه ٿو اچي. مان جهڙو تهڙو سنان ڪري هيٺ لٿس ته ماريا ۽ اشوڪ جو آواز اچي رهيو هو گرم پاڻيءَ جي ٽانڪيءَ جي ليڪيج سان سڄي گراج پاڻيءَ سان پرجي وئي هئي، ڏهن سالن ۾ پهريون پيرو ٽانڪي ليڪ ٿي هئي اسان کي اٺين بجي نڪرڻو پر ڪلاڪ دير پئجي وئي. انکان علاوه الڪورڪورن وجي ڪري سنڌو دويش کي به ساڻُ ڪٽڻو هو. اڃان ڪار اسٽارٽ ڪئي ته اڳيان ٻلي لنگهي وئي مان دانهه ڪئي اڳ ۾ ئي ٽانڪي جو وڏو مسئلو ٿيو مٿان وري ٻلي... مون ڇيو اشوڪ اڳيان گاڏي نه ڪڍ پوئيان ئي ريورس ڪر اشوڪ ائين ئي ڪيو. مون ٿڌو ساهُ کنيو. منهنجي من ۾ ڪئي ويچار اُڀري رهيا هئا مون کي ترڻ نه ايندو آهي خدا خير ڪري...! اشوڪ ڪانتيش کي موبائيل تي فون ڪيو ٻارن کي هيٺ ٻهارجاڻ اسين ڏهن منٽن ۾ پهچي رهيا آهيون.

ٻارن کي وٺي ڪري اسان وئلينسيا وارو روڊ ورتو، اسان کي 414 ڪلوميٽرن جو فاصلو طئه ڪرڻو هو وئلينسيا راڄڌاني آهي ان جا ٽي پراونس آهن، مئدرڊ جون 17 خودمختيار اسٽيٽس آهن ۽ 50 پراونس، اسپين جي سڄي مُلڪ کي مئدرڊ مان هلايو ويندو آهن. ٽي وڏا شهر آهن هڪُ مئدرڊ، ٻيو بارسولينا جتي عالمي راندين جي چٽاپيٽي به ٿيندي آهي ۽ ٽيون وئلينسيا. اسين پهرين علي-ڪانتي بيچ تي وياسين. اتي وات تي اِئلدا جو شهر به اچي ٿو، جنهن جي فئڪٽرين جا تيار ڪيل بوٽ سڄي دنيا ۾ ويندا آهن. اتي وڏي پئماني تي بوٽن جي نُمائش پڻ رکي ويندي آهي. هڪُ ٻيو خيخونا جو شهر آهي، جنهن جو وري وڙو (تورن) مشهور آهي، اهو وڙو به خاص آهي بادامين جو وڙو جنهن کي اسپينش ۾ تورن چوندا آهن. انهن سامونڊي بيچن کي يورپ ۽ ٻين ڪيترن مُلڪن جا ماڻهو ڏسڻ ايندا آهن. ان روڊ تان فرانس وارا لنگهي موراڪو ويندا آهن. ان طرف کان اڳتي جبرالٽر ۽ آفريڪا به نڪري وڃي چوڙ تي پوي ٿو. ان طرف ماڻهو ڪارين رستي گهڻو سفر ڪن ٿا، اسپين مان موراڪو ويندي ٻيٽ تان فيريز (ٻيڙين) ذريعي ٻئي طرف وڃڻو پوندو آهي

ماڻهو پنهنجون ڪارون انهن فيريز ۾ ڪٽي موراڪو ويندا آهن. انديا ۾ به گوئا ۾ ماڻهو فيريز ذريعي ڪارون وغيره ڪٽي ٻئي طرف ويندا آهن.

اشوڪ انهن ايراضين جي ڄاڻ ڏيندي پئي هليو هن اُن وقت پُراڻن گانن جي ڪئسٽ لڳائي. پُراڻا گانا ٻُڌي ڪري اصُل مزو اچي ويو. چاند آهين ڀريگا قول دِل ٿام لينگين حسن ڪي جب بات چلي سب تيرا نام لينگين... هيءَ گيت مميءَ جي ساهڙيءَ جو پُٽ چاگلا ڪراچيءَ ۾ سُريلي انداز ۾ ڳائيندو هو. اُنڪانپوءِ اُءُ ميري سونا ري سونا ري ديدونگي جان مت جدا هونا ري...هيءُ گيتُ سندس وڏي ڀيڻ ڊاڪٽرياڻي پروين ڳائيندي هئي، هن وقت آمريڪا ۾ آهي. سندس ٻي ڌيءَ دل- افروز پڻ اُتي آهي، سفر دوران سنگيت جي ساٿ سفر ڪي خوشگوار بڻائي ڇڏيو.

اسان سوا هِڪ ڏاري علي-ڪانتي بيچ تي پهتا سين. اسپين جي گهٽن شهرن تي عريبڪ نالا آهن، جيڪي ال سان شروع ٿين ٿا ال-ميربيا، ال- ڪوڪورن وغيره. اُتان پتو ڪندي سينخوان جنهنکي انگريزيءَ ۾ سين جان ڪري ڪوٺين، اُتي پهتاسين. سنڌو ۽ دويش پنهنجا سوئمنگ ڪاسٽيومس ۽ بال وغيره ڪٽي بيچ طرف ڀڳا، اشوڪ ۽ مان هنن جي پوئيان به ٽيوب ڪٽي بيچ طرف قدم وڌايا. سامهون ڪيترا مرد ۽ عورتون بيچ جي واريءَ تي ليٽيا پيا هئا. اشوڪ چيو هاڻي هن بيچ تي ڏسجانءِ مايون اُگهاڙي ڇاتيءَ لاءِ سنڌي لفظ چوندي چيو... توڪي رنا نظر ايندیون. سامهون ڪيتريون عورتون سوئمنگ ڪاسٽيوم ۾ نظر آيون. اجان ڇتي ڪولي سامان رکيوسين مس ته هڪ رن برا لاهي اچي اسان جي پرسان ليٽي... به مرد به گڏ هيس. ڏاڍا خار لڳا ته هن مئي ماريءَ کي اسان جي پرسان ئي اچي مرڻو هو.......

اشوڪ مئڊرڊ مان نڪرڻ ڪان پهرين چيو هو وينا تون بيچ تي هلي سنانُ نه ڪندين ته مزو نه ايندو، مان هڪ هٽ ۾ ٽيوب ڪنيو ۽ ٻيو هٿُ هن جي ٻانهن ۾ وڌو ۽ آهستي آهستي پاڻيءَ طرف وڌيس، سنڌو دويش جا مزا هئا مونکي وجن اڳتي گهليندا... منهنجون دانهون اڳتي نه اڳتي نه، اشوڪ چيو اجان گوڏي تائين پاڻي مس آهي... اجان ٿورو اڳيرو... ان وچ ۾ هڪ زوردار چولي آئي. مون رڙ ڪئي الله چولي آئي... اشوڪ چيو تو وٽ ٽيوب آهي مان توسان گڏ بينو آهيان، ٻارن منهنجا پير ڪري مٿي ڪيا منهنجون رڙيون الله مان ٻُڏي ويندس.......! الله ڙي.......!! مان چيلهه ۾ ٽيوب کي پڪڙي سمنڊ جون ڇڪيڙون ڪائيندي رهيس... وري جو زوردار چولي اچي ته پاڻيءَ ڪان به ٽي فُٽ مٿي ڪٽي اُڇلائي... چولي چولي... الله چولي گهلي ويندي.......!! اشوڪ چيو تون فڪر نه ڪر مان چوليءَ کي چوان ٿو تون نه اچي منهنجي ڀيڻ هندوستان مان آئي آهي... بس ٿنهي چيڙائڻ شروع ڪيو چولي.....!!! چولي.......!!!!

ڪلاڪ ڪن مونکي واهه جو رڙايائون به ٽي ڪلاڪ ڪن بيچ تي هئاسين. پونم واهه جي روٽي ناهي ڏني هئي ٻارن ته ڪجهه اُتي وني ڪاڌو ڪجهه ڊرنڪ باقي گهر جي ماني

منهنجي ۽ اشوڪ جي خوف کان ڪاڏائون. روڙتي ڪائيندي اُتر ڏکڻ اولهه اوڀر نظر ڪريان مار ڪيتريون ٽاپليس پهرين ته هڪ ڀير ۾ برا لاٽل نظر آئي ڀر هاڻي ته اصل گهوڙيءَ کي ئي گهمرو هو! واريءَ تي ڪي اونڌهي منهن ته ڪي سڌيون... ڪي جسم کي مالش ڪري رهيون هيون ته ڪي سمنڊ مان واري ڪڍي جسم کي ملي رهيون هيون... انهن کي ڏنو اڻڏٺو ڪري... بيچ تي نٽيڙن ٻارن جي راند روند ۽ ڪي مائر ته اصل پاڻيءَ ۾ ٻارن کي ٽيوب جي سهاري ڦٽو ڪري ترڻُ سيکاري رهيون هيون....... سامهون گهري نيري رنگ جو سمنڊُ... ڪي پنهنجون موٽربوٽ ڪٽي ڀري ڀري تائين نڪري پئي ويا... وري ٻارن ۽ اشوڪ پاڻيءَ طرف گهليو هاڻي ٿورو ڊپُ لٿو... ڪافي ڀري تائين گهلي وٺي ويا، ٽيئي هٿُ پڪڙي خوب ٽٻيون ڏيارڻ لڳا مان چوان مان پاڻ ئي تي ٽٻي لڳايان... اجان ٽٻي هٽان ته ٽيوب مٿي کي اندر وجڻُ ئي نه ڏئي... اشوڪ چوي جيستائين وار نه ٿا پسن تيستائين اها ڪارگر نه آهي. مٿي تي مٽيئي پاڻي وجهي جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪيم....... رڙين واڪن جي باوجود مزو ڏاڍو آيو زندگيءَ ۾ ايتري دير سمنڊ جي ڇولين وچهِ گذارڻ ۽ ايتريون ٽٻيون ڏيڻ جو موقعو اصل نه مليو.

واپس اچي ڪپڙا مٽائي اڳتي هلڻ جو ارادو ڪيو بک به ڏاڍي لڳي... ٿورو اڳيرو هڪ اسڪول جي ڀر ۾ وڻ جي ڇانو هيٺ ڪار بهاري پيٽ پوڄا ڪئي.......

اشوڪ چيو هاڻي توهانکي بينيدرم بيچ تي ٺو وٺي هلان، سمنڊ جي ڪناري وارو روڊ ورتوسين ڀريان سمنڊ جو ڪنارو ۽ بيچ جا منظر ماڻيندا، بينيدروم پهتاسين، ٻارن پهريون ڪمُ ڪيو آئسڪريم کائڻ جو ۽ مان اُوَر چاتا اسپينش ٽاڊل واري ڊرنڪ ورتي. اڌ ڪلاڪ ڪن ريسٽورينٽ ۾ ڪائي پي ساهي پٽڻ ڪانپوءِ مارڪيٽ ۾ ڪجھ سوکڙيون خريد ڪرڻ جو ارادو ڪيو، شيون تمام مهانگيون هيون ننڍڙا ڪوڙا ٽاپس انڊين ڪرنسيءَ جي لحاظ کان پنجن ڇهن هزارن روپين جا ملي رهيا هئا، مان خريداريءَ جو ارادو ئي ترڪ ڪيو اشوڪ چيو ڪجھ ته وٺُ نه. سندس چوڻ تي پنهنجي لاءِ هڪ ٽي شرٽ پسند ڪيم، هن ٻنهي ٻارن کي به وٺي ڏني چيائين ٻيو ڪجھ وٺ، بس نه نه ڪري هتي جي ٻارن لاءِ پنج ڇھ ٽي شرٽ ورتيون. اُتان ٿورو گهمي گهتي مئڊرڊ طرف روانا ٿياسين رات جو هڪ بجي وجي گهر پهتاسين.

....

مروئان موت ملوڪان شڪار

(6)

(آرتوار 27 جون 99)

ڪالهه رات جو بينيدرم بيچ تان تمام دير سان واپس ورڻ ڪري رات جو سمهندي سمهندي اڍائي ڪان مٿي وقت ٿي ويو هو. ارادو ڪيم ته گهر ڪان ٻاهر ڪٿي به نه نڪرندس، صبح جو دير سان اُٿندس، اوچتو دريءَ ڪان ٻاهر نظر ڪرڻ تي سامهون واري بنگلي تي تيز تکي اُس پئجي رهي هئي، مون سوچيو ڏهه ڪن ٿي ويا هوندا، منهن هٿ ڌوئي چانهه لاءِ رنڌڻي ۾ گهڙيال تي نظر پئي ته اٺ ٿيا هئا، اشوڪ چيو ڊرائنگ روم ۾ ويهي نيوز به ڏسون ٿا ۽ چانهه به پيون ٿا. ڏهين ڌاري اشوڪ چيو وينا بک لڳي آهي، نيرن ڪيون مون چيو سنانُ ڪري پوءِ نيرن ڪيون هن چيو نه پهرين نيرن ٿا ڪريون، پوءِ سوئمنگ پول ۾ سئمنگ ڪنداسين. اڃان نيرن شروع ئي ڪانه ڪئي ته فون جي گهنٽي وڄي، اشوڪ رسيور کنيو چيائين پونم ڳالاهڻ تي چاهئي، چيائين اچو ته گڏجي لنچ ڪريون ڪانتيش چيو سپاٽي پونم جي هڪ ميٽينگ به آهي تون به گڏ وجينس. مون چيو رات گهمي گهمي ڪري ٿڪجي پئي آهيان. اڃان هاڻي نيرن پيا ڪريون. هن چيو، مان توکي وٺڻ ايندس. مان اشوڪ کي چيو ته ڪانتيش ۽ پونم چون ٿا ته منجهند جي ماني اُنهن سان ڪريان ۽ سپاٽي جو پروگرام به رکيو اٿائون، مان وڃان؟ چيائين منهنجو موبائيل پيو آهي ڪيس چئينس ته ڏيڍ ڌاري توکي وٺڻ اچي.

مان جهٽ ڪن ڪانپوءِ سوئمنگ پول ۾ ڏهه ٻارهان ٽٻيون ڏيئي تيار ٿي اچي وينس. ماريا سُئمنگ ڪري اُس جو تڙڪو وٺي رهي هئي، پائٽي سوئمنگ پول ۾ فلوٽنگ بيڊ تي هٿ ۾ ڪتاب ۽ کي ڪاڳر ڪٽي پڙهي رهي هئي. اشوڪ چيس اهو کهڙو پڙهڻ جو طريقو آهي، اگر ڪاڳر اُڏامي پاڻيءَ ۾ وڃي ڪرن ته...! چيائين مان ان تي آرام سان ويهي پڙهندس. ان وچ ۾ سندس ساهڙيءَ جو فون آيو، اشوڪ فون کڻندي ئي ساهڙيءَ کي ٽوڪ وچان چيو هوءَ فلوٽنگ بيڊ تي ويهي اسٽڊي ڪري رهي آهي...! هن وراڻيو انڪل مان به ائين اسٽڊي ڪندي آهيان، ڊيءَ کي فون ڏيندي چيو: وينا! هنن جا پروفيسر به وڏا نالائق آهن خبر ناهي ڪيئن ٿا اِنهن کي مارڪون ڏين؟ يلا ڪانتيش وٽان ڪڏهن موٽنديئن؟

مون چيو: اشو تون جڏهن منهنجو هيءُ سنڌي ڪتاب سنڌو ڪناري نئون تاريخي باب پڙهي پورو ڪندين تڏهن واپس ايندس...!

دانهن ڪندي چيائين الله ڙي! اهو شرط نه......

مون کيس چيو سنڌ يونيورسٽيءَ جو گريئجوئيٽ آهين سنڌي نہ پڙهي سگھندين...! منهنجو تہ اهوئي شرط آهي. چيائين اهو تہ ڏکيو شرط آهي، ڪتاب جي پُنيان ڪويتا پڙهڻُ شروع ڪيائين، چيائين ان ۾ تہ ڪافي وقت لڳندو.......!

ان وچ ۾ ڪانتيش سنڌو سان گڏ پهچي ويو. منجهند جو پونم فرسٽ ڪلاس لنچ ناهي، گڏ چٽپٽا دهيوڙا بہ هئا، ڪالھ جي سيروسفر جو حال احوال ڪندي مون چيو اڄ ڪٿي بہ نہ نڪرنداسين. هيڏي هوڏي جون ڳالهيون ڪندي ڪانتيش چيو هلُ تہ اران خوئيٽ هلون (Aranjuez) توکي ياد هوندو مميءَ سان گڏ هليا هئاسين. مون چيو ياد تہ نہ آهي ڏسڻ سان ياد اچي ويندو، پر اڄُ نہ هلنداسين...! ها نہ ها نہ جي جڳھ جڳھ ۾ وقت وڃي پيو نڪرندو نيٺ تڙ تڪڙ ۾ چانھ پي نڪتاسين اجان ڪي ميٽر فاصلو طئہ ئي نہ ڪيو تہ ڪانتيش سنڌوءَ کي ڪار ڊرائيونگ لاءِ ڏني منهنجون ۽ پونم جون دانهون، ڪار مان لهي اسان چيو اسان ڪونہ هلنداسين ۽ پنڌ گھر طرف هلڻُ شروع ڪيو، ڪانتيش ڪار ڪٽي اسان جي پُنيان پُنيان اسان ٻئي ٻُڌو اٻُڌو ڪندا اڳتي وڌندا پئي وياسين هو ڪار ڪٽي پُنيان پُنيان... چيائين ٺيڪ آهي توهانجي ڳالھ ٿيندي هن کي ڪار هلائڻ ڪونہ ڏيندوس، اسان ٿوري آناڪانيءَ ڪانپوءِ هن جي ڳالھ وڃي ڪري مڃي.

اڄ جنهن محل (Carolus III Palace) کي ڏسڻ وڃي رهيا هئاسين اُها ڪارلوس ٽئين نهرائي هئي. جڏهن هو مئڊرڊ طرف ايندو هو تہ وچ ۾ آرام لاءِ هو اتي وچ واٽ تي اچي کيما ڪوڙيندو هو. اتي جي ماڻهن هن جو جنگ ۾ ساٿ ڏنو هو انڪري کين خوش ڪرڻ جي لحاظ کان بہ اتي پهنجي موجودگيءَ ۽ اُنهن سان پنهنجائپ جو احساسُ ڏيارڻ لاءِ هيءَ يادگار محل جوڙايو، ان طرف ويندڙ واٽ جو نالو ڪامينوريائل (Camino Real) يعني شاهي رستو آهي جو ان شهارا تان ڪارلوس لگھندو هو. اڄ اسين بہ ان قومي شهارا تان گذري رهيا آهيون، مئڊرڊ تقريبن (40) چاليهن ڪلوميٽرن جي فاصلي تي آهي، شاهي شهارا جي هڪ غلط موڙ ونڻ سان، اسان جو اڌ ڪلاڪ کان مٿي وقت جو نقصان ٿيو One way جي هئڻ ڪري ڪافي دير ڪانپوءِ ڪٿ اچي پيو. پنج سال اڳ انهيءَ روڊ تان ڪيونڪا ويا هئاسين، جيڪو جهولن جي گھرن طور مشهور آهي، جهولي وارا گھر انڪري پيا چون جو اها تاريخي ۽ تفريحي جڳھ اونچي پهاڙين تي آهي، ان جي چوطرف گھر اڏيا ويا آهن، اهي گھر ائين جڻُ پهاڙين تان جهولي وانگر لٽڪي تاثر ڏين پيا اهو علائقو جهولن جي (Casa Colgantes) گھرن وارو چيو ويندو آهي. اتي مٿي هڪُ تاريخي قلعو بہ آهي. سفر دوران گفتگو جو سلسلو بہ جاري هو ڪانتيش جو ننڊو پُٽ دويشُ فوٽبال راند جو بيحد شونقين آهي، ۽ پنهنجي اسڪول جي ٽيم جو سُنو رانديگر بہ آهي، هو اسڪول جي ٽيم ۾ ڪيترا پيرا چونڊيو ويو آهي. اسپين وارا اصل فوٽبال راند جا ڪوڏيا آهن. جيئن اسين ڪرڪيٽ راند جا ديوانا آهيون (پر هاڻي جڏهن کان وني مئچ فڪسنگز جو معاملو هليو آهي ماڻهو رانديگرن کي شڪ جي نگاھ سان ڏسن پيا.......!) اسپين جون مشهور ٽيمس آهن :-

(1) Real Madrid (2) F.C. Barecelona (3) Corunia Valencia (4) Ateletico-de-Madrid (5) Valladolid

هتي فوٽبال ڪانسواءِ روايتي شونق ۾ مشغولي آهي بُل فائيٽنگ يعني ڍڳن جي ويڙهه جيڪا پيڙهي در پيڙهي اڄ ڏينهن تائين جاري آهي. ڏاندن جي ويڙهه ڪي پلا سادي تورو چوندا آهن.

جيئن مٿي مون ذڪر ڪيو آهي ڪارلوس ٽري اهو محل نهرايو هو، اتي يادگار شيون ۽ پينٽنگ وغيره رکيون ويون آهن. ان پئلس ۾ ٻاهر خوبصورت ڦوهارن وارو باغ آهي، وڻن جون قطارون، ان باغ وچ مان تاخوس ندي وهي ٿي، جيڪا ندي ڪيونڪا جنهن جو مٿي ذڪر ڪري آئي آهيان تہ جهولن وارن گهرن طور مشهور آهي اتان وهندي وڃي لسبن ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. رومن ان نديءَ کي تاگوس چوندا هئا، اسپينش وري ان کي تاڪُس چون ٿا. ان پئلس جي باغ مان وهندڙ نديءَ ۾ اڇيون ڪاريون بدڪون موج مستيءَ ۾ لهرن کي نازانداز سان چيريندي ٿئي ويون، ٻئي طرف پٿرن سان ٽڪرائجندڙ پاڻيءَ جي آواز ۽ لهرن سان اک ٻوٽ ڪندي مڇيون ڪڏهن پاڻيءَ اندر تہ ڪڏهن پاڻيءَ کان ڦٽُ مٿي ٽپا ڏينديون ڪيڏي رهيون هيون، مڇيون نہ ٻلڪ پلا وڏا وڏا پلا پنهنجي جياپي واري جل سان انگل آرا ڪري رهيا هئا، ها سچ پلن تي ياد آيو اسان وٽ سنڌ ۾ روهڙيءَ جو پلو مشهور، حيدرآباد سنڌ ڄام شوري پرسان وهندڙ درياهه وٽ ڪجهه فاصلي تي المنظر ريسٽورينٽ آهي، جتي ميزبان پنهنجي مهمانن کي پلا ڪارائڻ وني ويندا آهن، روهڙيءَ جي پلي جي چشڪي جي واهه! واهه!! پيا ڪندا آهن. مونکي بہ حيدرآباد ۾ پلي کائڻ جي دعوت ظفرحسن تنوير جوڙيجو ڏني هئي مون انڪار ڪيو هو، مان پلا ويجيٽيرين... پلو ۽ مان، ٻئي هڪٻئي جا جاني دشمن... ٻينو نہ سهون. هيءَ پلا روهڙيءَ وارن پلن کان ڪيترا سوادي هوندا ان جي چشڪي لڳائڻ جو اندازو مون لاءِ لڳائڻُ ناممڪن آهي...! جو مون لاءِ پلو حرام.......!! ها هڪ ڳالهه ضرور چوندس ان خوبصورت ڏيکہ کي ڏسي من ۾ خوشيءَ جي لهر اُڀري رهي هئي، اڇيون ڪاريون ۽ چٽ ڪمريون بدڪون پاڻيءَ جي لهرن جي سنگيتميہ تال تي خالق طرفان خلقيل ٽرڪندڙ انهن جيون کي ڏسي انوکو آنند اچي رهيو هو. ڊگهن قداور وڻن ۽ ڦوهارن جي مڌهر جهنڪار وارو ماحول روماني منظر هو، ان روماني منظر کي مون بہ پنهنجي ڪئمرا ۾ محفوظ ڪرڻُ شروع ڪيو، ڪاش! من جي ويڻا جي تار جي جيڪا جهنڪار ان وقت پيدا ٿي رهي هئي اُن تي آڏارت ڪا سنگيت جي رچنا خلقي سگهان هان...... اها خواهش ۽ حسرت ئي رهي.......!! بقول قمرشهباز -

وڻ وڻ ۾ ويڻا وڃي، پن پن ۾ پڙلاءُ

اهڙا ڪئي انسان هوندا جن کي اهو ڏانو ۽ ڏات هوندي... اهڙي ئي ڏات جي نعمت سان مالامال هو اُتي جو مشهور معروف ڪلاسيڪي دنيا جو سورداس ميوزيشن خوڪين

رادريگيت جنهن ان خوبصورت واٽڪا کان پريرٽا حاصل ڪري سنگيت جي هڪ يادگار ڌن تيار ڪئي. ان حسين منظر کي ڏسي ڪري اتي ڪيترا پيرا اوپيرا به منعقد ڪيا ويا آهن، اسپين جي باري ۾ ڪيتريون ڳالهيون ۽ ڄاڻ مونکي ڪانتيش ڏني آهي، جيڪا هن سفرنامي ذريعي سيني سان ونڊي رهي آهيان. هڪ ڏک ڏائي حادثي جي باري ۾ ٻڌايو ته هڪ واري اسپين جي سينيئر سٽيزنس کي اتي گهمائڻ لاءِ وني آيا، هڪ بزرگ جو حادثي ۾ موت ٿيو.

اجان گهمڻُ گهتڻُ پوروئي ڪانه ٿيو هو ته سنتو دويش فرمائش ڪئي ته اسانکي ڪجھ ڪائٽو آهي. هڪ ريسٽورينٽ ۾ وڃي ڪري ويناسين، سامهون ٽي.ويءَ. تي ٻُل فائيٽنگ هلي رهي هئي هڪُ ٿلهو ڪارومتارو ڍڳو ان تي وار ڪندڙ نوجوان جنهن کي رنگبرنگي ڳاڙهي سُنهري رنگ جو لباسُ ۽ ٽوپي پهريل هٿن ۾ ڳاڙهو ڪپڙو ڏيکاري ڍڳي کي مچرائي رهيو هو، اسٽيڊيم ماڻهن سان ڪچاڪچ ڀريل هئي، سندس ٻئي هٿ ۾ ڇهنبدار ڀالو هو، اُهو زوردار وار ڪري ڍڳي جي ڀنيءَ تي وهائي ڪڍيائين، جيڪو سڌو ڍڳي جي ڀنيءَ ۾ ڪپجي ويو، هڪ ٻيو ميدان ۾ لٿو اُن به زوردار نموني ڍڳي تي ڀالي سان وار ڪيو، ان طرح چار ڄڻا ميدان ۾ لٿا، مکيه ٻُل فائيٽر تي اگر ڍڳو وار ڪرڻ لاءِ اڳتي وڌي پيو ته ٻيا اُن تي وار ڪري اُن جو ڌيان اُتان هٽائين پيا، انهن پنج ڀالا ڍڳي جي پُنيءَ م ڇيپي اُن کي رتورت ڪري ڇڏيو. ماڻهن جون زوردار تاڙيون هيون، مروئان موت ملونڪا شڪارُ، نيٺ ڇُهنبدار تلوار سان اُن کي گهايل ڪري ڪيرائي ڇڏيائون، ۽ ٻُل فائيٽر فخر وچان ڳاٽ اونچو ڪري ڪاميابيءَ جو سهرو سِر تي ٻڌي تاڙين جي گڙگڙاهٽ ۾ مُسڪرائيندو رِنگ کان ٻاهر وڃي رهيو هو. منهنجا هٿ حاضرين جيان نه ئي تاڙين لاءِ ڪجا ۽ نئي وري لبن تي واهه! واهه!! پر افسوس ضرور ٿيو، اها کهڙي بهادري جو جانور کي چِتو ڪري مارجي. اولهه جا مُلڪ ايشيائي مُلڪن ۾ جانورن تي ظلم ۽ بيدردي تي ته خوب هاءِ! گهوڙا ڪندا آهن پر اسپين جي ان بي رحم تشدد ڀري راند کي بند ڪرائڻ جي اڄُ ڏينهن تائين جريت ڪانه ڪري سگهيا آهن. اسپين ۾ هنڌ هنڌ ٻُل فائيٽنگ جي شو جا وڏا وڏا پوسٽر لڳل هئا. اتي 4 جولاءِ تي ڏاندن سان ويڙهه جنهنکي پلاسادي تورو چوندا آهن هڪُ وڏو شو رکيل هو. انساني حقن ۽ جانورن جي دردشا تي تنظيمون ايشيائي مُلڪن ۽ نندي ڪندڙ ۾ جانورن يا ٻين جي اذيتن جي باري ۾ ته وڏيون دانهون ڪوڪون ڪن ٿيون پر، جهڙي انداز ۾ ٿلهن متارن ڍڳن کي ڏسندي ڏسندي اذيتون ڏيئي رتورت ڪري مارين ٿيا اُنهن تي نه ئي اڄُ ڏينهن تائين روڪ لڳي آهي نه وري ڪا ايتري عالمي سطح تي واءِويلا ٻُڌڻ ۾ آئي آهي، عربن طرفان ننڍن ٻارن کي اُٺن واري راند ۾ ڇيلهه سان ٻڌي اڏ مئو ڪرڻ تي به چپن کي چُنو لڳائي رکيو آهي. اهڙن هنڌن تي کُچن ته موچڙا کائين. بنگلاديش، پاڪستان ۽ ڀارت جي مُسلم آباديءَ وارن علائقن مان عرب ٻار خريد ڪن ٿا، عورتن جا واپار ڪيا پيا وڃن.

اسپين ۾ ٽي ريلوي اسٽيشنس آهن. اسپين جي پهرين اونچي عمارت اُتي جي پوسٽ آفيس هئي. پر هاڻي ٻي نئين عمارت نهي آهي. منهنجو ڪئي پيرا اشوڪ سان گڏ پلازا-ايسپانيا وڃڻُ ٿيو، جتي پارڪ جي وچ ۾ اسپين جي مشهور معروف جڳہ پرسد ناول نگار ميگيل دي لا سروانٽيس جي ڪردارن ٽي آڌارت مورتي آهي. گهوڙي تي سوار آهي دان ڪيخوتا پرسان گڏھ تي سندس نوڪر سانچو پانچا آهي. پلازا واري اونچي عمارت کان ٻي عمارت تائين نوڙيءَ تي موٽرسائيڪل هلائيندڙ موٽرسائيڪل هلائي ڪرتب ڏيکاري رهيو هو، پر هن پيري حادثي جو شڪار بڻجي ابدي نند جي آغوش ۾ هليو ويو.

اسين پلازا اسپانيا واري علائقي مان ٿيندا ٻئي روڊ تي آياسين جتي سنيما گهر تي نظر پئي اُتي هڪ اسپينش فلم هلي رهي هئي. دير رات تائين گهمي گهتي موٽياسين، گهر اچي فلم ڏسي ڪائي-پي سُمهياسين.

******

قرطبہ! عشق سي تيرا وجود

(7)

(3 – جولاءِ 1999ع)

اڄ صبح جو گرناڊا، قرطبہ ۽ سويجا وڃڻ جو پروگرام هو. اشوڪ چيو جمع تي هلنداسين هڪ رات سويجا ۾ رهنداسين هڪ رات پورچوگال ۾ رهنداسين، آرتوار يا سومر تي واپس مئڊرڊ ايندداسين... پر پروگرام ان طرح ٺهڪجي نہ سگهيو، جو اشوڪ کي سومر تي هر حالت ۾ بزنيس ڪري واپس مئڊرڊ موٽڻو هو، جمع تي هو ڪنهن ڪم ڪري آفيس مان نڪري نہ سگهيو. ٻئين تاريخ گهر ورڻ تي هن چيو مون سويجا ۾ هوٽل بُڪ ڪرائي آهي، سڀاڻي صبح جو هلنداسين. ٽئين تاريخ صبح جو ساڍي اٺين ڌاري سنڌو دويش کي ساڻ وٺي نڪتاسين. پهرين قرطبہ هلون ٿا، اڳين پيري گرناڊا ڏسي آئي آهين ،گرناڊا 388 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي آهي. انڪري قرطبہ جي مسجد جيڪا هن وقت ڪئٿڊرل آهي اُها ڏسڻ وٽان اٿيئي، الحمبرا جو قلعو مون اڳي ئي ڪانتيش سان وڃي ڪري ڏٺو هو، گرناڊا جي قلعي جي باري ۾ بيان ڪيو وڃي ٿو تہ اٺين صديءَ ڌاري اتي سُلطان آيو هو، اهو اسپين جو آخري علائقو آهي جتان اسلام جي پوئلڳن جا پير اُکوڙيا ويا هئا ۽ عيسائي مذهب اُتي آخر ۾ پهتو. الحمبرا ۾ جيڪو حمام موجود آهي ،اُن بابت چيو وڃي ٿو تہ سُلطان جي بيگم جو هڪ سيناپتيءَ سان پريت جو پيچ پيو، ان قلعي اندر هڪُ شاهي وڻُ آهي جتي عشق محبت جي داستان وڌيڪ پروان چڙهي، هڪ ٻئي سان عهد-وفا ڪيا ويا. جڏهن سُلطان کي اها ڄاڻ پئي تہ هن پنهنجي بي-وفا زال ۽ اُن جي معشوق کي حرم ۾ قتل ڪيو، جن جي خون جا داغ اڄ بہ اُتي موجود آهن، ڪن جو چوڻ آهي تہ داغ وقت جي وڇوٽي جي پٿرن جا آهن... گرناڊا پهاڙي علائقو آهي، جتي ڪيترا اسڪيٽنگ ڪرڻ ويندا آهن، اتي جي برفيلي چوٽين جي اُنهائي يورپ جي ٻين حصن کان وڌيون بيان ڪيون پيون وڃن.

اسان پروگرام ڦيري ڪري پهرين قرطبہ جي مسجد ڏسڻ جو رکيو. اسان نئشنل هاءِوئي (4)فور وارو روڊ ورتو، 120 ڪلوميٽرن جي رفتار سان ڪار شاهرا تان فاصلو طئہ ڪندي اوسي پاسي جي منظرن کي پٺتي ڇڏيندي اڳتي وڌڻ لڳي. سفر دوران سنگيت ۽ گفتگوءَ جو سلسلو جاري هو.

اندوليسيا اسٽيٽ جا اٺ (8) پراونس آهن، سويجا ان جي راڄڌاني آهي. ايراضيءَ جي لحاظ کان اندوليسيا جي ايراضي وڏي ۾ وڏي آهي اسٽيٽ جي ڪيترن پراونس ۾ يادگار تاريخي عمارتون آهن. ارنخواس ۾ سورج مُکي گل جي وڏي پوک ٿئي. ان علائقي ۾

آلئوٻہ آئل جي وڏي پوک ڪيل هئي. ٻنهي پاسي وڏي تعداد ۾ وڻ هئا، دنيا جي وڏي حصي جي اهي پُورت ڪن ٿا، جڻُ گهاٽو جهنگ لڳو پيو هو، مون چيو ها جڻُ ٻيلو لڳو پيو آهي. اشوڪ چيو ٻيلو لفظ وڏيڪ ٺيڪ آهي منهنجي مُراد ٻہ اها ئي هئي. اسپين جو مشهور شراب بالدي پينيا وائين ٻہ ان علائقي جي دين آهي. اسپين ۾ ان طرف ويندي روڊن تي عربي ٻوليءَ ۾ لکيل بورڊ ٻہ نظر ايندا، اتي عُبيدا نالي ڳوٺ ٻہ وچم پوي ٿو. ڏکڻ اسپين ۾ جهجهي تعداد ۾ تاريخي عمارتون آهن، ان پاسي الجيريا ۽ ٻين مُسلم مُلڪن جا ڪافي مومن ايندا آهن جنهنڪري أتي عربيءَ ۾ بورڊن جا نالا أنهن جي سهوليت لاءِ لکيا ويا آهن، اڙدو ۽ سنڌي اکرن ڄاڻڻ ڪري اهي بورڊ اسين ٻہ سولائيءَ سان پڙهي رهيا هئاسين.

الجزيراه علائقي وٽ هڪ ٻہ واٽو اچي ٿو هڪ طرف قرطبہ تہ ٻئي روڊ طرف گرناڊا وارو روڊ وڃي ٿو، جتي تاريخي الحمبرا جو قلعو آهي. ان قلعي اندر جيڪو نقاشيءَ جو ڪمُ ڪيل هو أهو اسلامي اڏاوتي نموني وارو هو، نيرو ۽ اڇو رنگ استعمال ڪيل هو، مٿي قلعي جي چوطرف پٿين تي قلمعو لکيل هو، عربي آئيوتا ۾ سُهڻي (ڪئليگرافي) خُوشِ نويسي ڪيل هئي. اتي وڏي تعداد ۾ ٻليون گهمندي ۽ راند روند ڪندي نظر آيون، ڪٿي اڳين زماني ۾ اهي حرم جون باندي ڪنيزون تہ نہ هيون...! فضا ۾ ٿهڪن جي گونج! منهنجي اسپين ۾ موجودگيءَ دوران مئنچسٽر ۾ ون-ڊي وومين ڪرڪيٽ مئچ هلي رهي هئي، رانديگرياٽين جو جڏهن ڪلئٽن سان تعارف ڪرايو ويو تہ هن جي عاشق مزاجيءَ جا قصا ٻہ اتي نڪتا، 2001ع ۾ ٽيندڙ ورلڊ ڪرڪيٽ مئچ ڪئنڊا ۾ ڪرڻ جو اعلان ڪيو ويو.

اسان قرطبہ وارو روڊ ورتو، ساڍي ٻارهين ڌاري اسين پهچي وياسين. نندڙين نندڙين سوڙهين گهٽين مان ڪار ڪڍندي اچي مسجد وٽ پهتاسين. قرطبہ جي هيءَ ڪئٿڊرل- مسجد جي باري ۾ چيو وڃي ٿو تہ اها اولھ جي اسلام جي عظيم ترين يادگار آهي. هن وقت مقدس سان گڏوگڏ اهم ترين تاريخگاهہ ۽ قيمتي آرچالاجيڪل مونومينٽ ليکي وڃي ٿي، جيڪا انين صديءَ کان ٻہ اڳ جي فني آرچيٽيڪ جي مهارت جي نشاندهي ڪري ٿي. هيءَ مسجد عبدالرحمان پهرين جوڙائي هئي. أنکانپوءِ عبدالرحمان ٻئين، الحاڪم ٻئين ۽ المنظور أن کي موجوده روپ عطا ڪيو هو، جيڪو هن وقت تائين برقرار آهي. اندر داخل ٿيڻ وقت عجيب ڪيفيت طاري ٿئي ٿي... اندر نهلن جي سهاري اڌ گول جي ٻن رنگن واريءَ ڪمان جون قطارون آهن، اڌ گول وارين ڪمان جون قطارون ائين نظر ايندڙيون جو آخري ڪڙيءَ تائين هر هڪ دروازو صاف نظر ايندو هر هڪ ڪمان صاف نظر اچي ٿي، جنهن ڪنڊ کان وڃي ڏسون ڪمان جي هڪجهڙائي سڀ جو سڀ نظر پيون اچن ڪا ٻہ ٻيءَ پُنيان ڊِڪجندي نظر نہ پئي اچي. أن دور جو هيءُ نادر نمونو دل کي ڇُهي رهيو هو، اشوڪ چيو ڪمال جي ڪاريگري آ! مان اڳي پيري أميش(وڏو پاءُ) کي وٺي آيو هيس پر اها بند ٿي چُڪي هئي، اندر مان ٻہ پهريون پيرو ڏسي رهيو آهيان.

ڪوردوبا جي ان مسجد کي (16) سورهين صديءَ ۾ جو روپ ڏنو ويو. جيئن مون مٿي ذڪر ڪيو ته عبدالرحمان ٻئين ۽ المنظور جي نگرانيءَ ۾ ان کي موجوده روپ ڏنو ويو، مسجد اندر سورهين ۽ سترهين صديءَ جا پٿر موجود هئا جن تي عربي ٻوليءَ ۾ اُنهن جا نالا اُڪريل هئا، تاريخي گواهين ۽ ورقن کي نظرن جي ڇُهاءَ سان محسوس ڪندي اُن دور جي اتهاس کي ماڻيندي منهنجا قدم اڳتي وڌندي پئي ويا.......! قرطبه جي هن يگاني ڪئٿبرل اندر آبدي ننڊ ۾ آرامي ڪئٿولڪ ڌارمڪ شخصيتن جي مٿان فرشتن جي دعائن جا سنگمرمر جا تراشيل منظر ڏسندي...!! من اندر ڪئي ويچار پيدا ٿي رهيا هئا...!!! سوچن جي امرت منٿن مان واهه! ۽ هاءِ!! جو آلاپ......!!!! مسجد جي ڪاريگرن جو اُن دور ۾ باڪمال اڏاوتي فن جي ڪاريگريءَ جو سُهڻو نمونو ڏسڻ جو، هيءُ موقعو مُربي پائرن جي ٿورن سان ئي نصيب ٿيو نه ته ايڏن ڪوهه ڪافن تي وڃڻ نه صرف مُشڪل پر محال ئي ٿئي ها. جنهن لاءِ مشهور معروف شاعر اقبال اسپين جي سرزمين تي طويل نظم مسجد قرطبه لکي آهي. قرطبه تنهنجو عشق سان وجود آهي، عشق هڪُ لڳاتار سلسلو آهي، جنهن ۾ ڪو اڄ وڄ جو محتاج نه آهي، رنگ، پهاڙ، پٿر هجي / چنگ هجي جيڪو آواز ڪيندو هجي يا ڪي لفظ يا ڪو ٻيو آواز هجي. جيڪو فن اُهو خوني جگر ٻڌائي ٿو. ڪاريگريءَ جي تعريف ڪندي شاعر اقبال مسجد قرطبه ۾ فرمائي ٿو :-

ايه حرم قرطبه! عشق سي تيرا وجود
عشق سراپا دوام جس مين نهين رفت و بو
رنگ هو يا خشت و سنگ چنگ هو يا صرف و صوت
معجزه فن کي هئ خونِ جگر سي نمود!

ڪئٿبرل جي اڏاوت جو ڪمُ 1532ع ۾ بشپ ڊان- اِئلفنسو- مارڪينعو جي حڪم تي ڪيو ويو، ان تاريخي ڪئٿبرل کي ڏسندي روحانيت جو احساسُ ٿي رهيو هو، چند لمحن لاءِ چرچ ٻاهران پيپل جو وڻ هينان وهڻ سان ٻاهريون وجود ڄڻُ شنيه (0)....!... ٻُڙيءَ ۾ منتقل ٿي ويو....!!

پاڻ هي پسي پاڻ کي پاڻ هي محبوب
پاڻ هي خلقي خوب پاڻ هي طالب تن جو (شاه)

اُن وقت ان ڪئٿبرل جي اڏاوت ڪرائڻ تي بشپ- ڊان- اِئلفنسو کي ڪافي مخالفت سهڻي پئي. اتي پندرهين ۽ سورهين صديءَ جون قيمتي شيون به موجود آهن، اتالوي ڪاريگرن جي هٿ جون نهيل شيون، جرمنيءَ جي سوناري طرفان تيار ڪيل قيمتي ٻُڙن جو تاج موجود هو جيڪو 1518ع ۾ جڏهن جلوس نڪتو هو تنهن ۾ پهريون ڀيرو استعمال ڪيو ويو هو، اتي تمام شاندار پيئنٽنگ به موجود هيون. 15 - 16 صديءَ ۾ ته ان جي ڪافي مخالفت رهي پر هن وقت اهڙي ڪا ڳالهه نه آهي. قرطبه تي نندي-ڪنڊ جيان

جهونيون عداوتون ڏسڻ وٽان نه مليون ... مٿا پر پٿجن هاڻ ... اسين ڳالهه ڪريون صوفي - لاڪوفين جي پر هٿن ۾ ... من ۾ ... اُتي اسلام جي اثر کي ڪئٿولڪ اُوسرڻ نه ڏنو آهي. اسپين ۾ صرف ۽ صرف ڪئٿولڪ ويچارڌارا آهي. اسلام اُسريو پر اُن جي اثر کي گهٽايو ويو.

ڏاڏي سائين جو پهاڪو پيو ياد اچي. ڪڏ ڪُڪڙ دائري کان آنا تي لاهي! قرطبه مان ڪجهه سوڪڙيون خريد ڪيون. عربيءَ ۾ لکيل مُواد واريون ٽي-شرٽس آتي گهٽيون هيون، اُتي هڪُ ٽاور آهي جنهنکي اندران ڏسڻ جي صلاح ڏني وئي، اُتي پهچڻ تي معلوم ٿيو ته شام جو ڇئين بجي کلندو. ڪئٿبرل سامهون مسجد نالي واري هوٽل هئي اُتي ڪولڊ ـ ڊرنڪ ۽ ٻارن آئسڪريم وغيره ورتي، اُتان ٿوري پنڌ تي رومن برج پار ڪري اسپيئنش سئِنگاگ ڏسڻ وياسين جيڪا چوڏهين صديءَ ۾ اُن دور جي مقبول طرز تي ٺاهي وئي هئي. ان جي هينئين پتين جا چاپوڙا لهي چڪا هئا باقي مٿين حصي تي جهوني ڪاريگري اڃان موجود هئي. اندر هڪُ هال هو ٻنهي پاسي بئنچون پيل هيون وچم ميڙ بتين جو اسٽئنڊ هو. بئنچن تي ويهي هرڪو ڏٽيءَ جي عبادت ڪندو هو. سامهون يهودين جو پريسٽ ويهي پرچار ڪندو هو. ٻاهر هڪ پٿر جي وڏي مورتي هئي جيڪا قرطبه جي هڪ وڏي فلاسفر ۽ ميڊيڪو جي هئي جنهن جو جنم 1135ع ۾ ٿيو هو. واپس ورڻ تي اڳتي ڪجهه فاصلي تي قلعو هو، ان روڊ تي ڪجهه ڪوچوان گهوڙي گاڏيون ڪٽي ان سڄي علائقي جو سيلانين کي سير پيا ڪرائين. اڳيرو هڪُ باغ هو.

اشوڪ چيو ان وچ ۾ لنچ ڪري ٿا وٺون، وڻ جي ڇانو هيٺان ڪجهه ڪارون پارڪ هيون اسان به اُتي ڪار پارڪ ڪئي. منهنجي ڪري پونم روٽي ناهي ڏيندي هئي، اشوڪ چرچو ڪري چوندو هو پونم تون وينا کي ڪارائي ڪارائي هتان ٿلهو ڪري انڊيا موڪلينس. پوڙيون به هونديون هيون پڪوڙا به ته چيز، پيز پُلاءُ سلاد مطلب ته واهه جا طعام ناهي ڏيندي هئي، ٻار ڪائڻ کان ڪترائين، اشوڪ ۽ مان ... پونم کي چوان پونم! ايترو چو تي ناهي ڏين ٻار ته ڪائن نه ٿا... پر پونم ويجيٽيرين جي لحاظ کان مطلب ته هر طعام ناهي فرسٽ ڪلاس پئڪنگ ڪري ڏيندي هئي. جيئن پکوان کي نانا پرڪار جا پکوان ارپڻ ڪيا ويندا آهن تئين ملندا هئا. هوٽلن ۾ ته سڄي جا سڄا جانور ٽنگيل نظر ايندا هئا ڪائڻ تي من ئي نه ڪندو هو. هاءِوي تي مان صرف چانهه يا ڪولڊ ڊرنڪ ڪانسواءِ ڪجهه نه وٺندي هيس، ان لحاظ کان شُڪر ڪريان جو اُتي گهر هو نه ته يورپ ۾ ويجيٽيرين لاءِ اصُل مُصيبت آهي. مان ته وري اندو به نه ڪانءَ، 1990ع ۾ جڏهن آمريڪا وئي هيس ته مونکي ايڏي ڪمزوري اچي وئي جو سانا جي ميمبر ادي بشير پاند ڊائٽ جون گوريون وٺي ڏنيون، جن جو سهارو وٺڻو پيو.

اسان قرطبه جي يونٽي - ٽاور کي ڏسڻ لاءِ اندر داخل ٿياسين. اندر مختلف زبانن ۾ ان متعلق رڪارڊنگ ذريعي ڄاڻ ڏني پئي وئي. اشوڪ ۽ ٻارن اسپئنش ۾ ۽ مان انگريزيءَ

جي رڪارڊنگ ٻڌي رهي هيس، جيئن ئي اندر داخل ٿياسين تہ اندر ميڊيڪل جا اوزار موجود هئا جنهن جو ايجاد اُتي جي ماهرن ڪيو هو وڏي ڳالھ اها هئي جو اُهي ايڏي عرصي بعد اڄُ بہ آپريشن ۽ علاج وغيره لاءِ استعمال ٿي پئي سگهيا، اڳتي زرعي ٽيڪنالاجي ۽ پاڻيءَ جي سرشتي جي نظام جا ماڊل موجود هئا. ڪنن تي لڳل هيڊ - فون، ڪئمينٽريءَ ذريعي ملندڙ ڄاڻ ال- اندلوس جي رهڻي ڪرڻي تهذيب - تمدن، سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي تمام ئي سُهڻي ۽ دلچسپ ڄاڻ ملي. اتي اسلامي خليفي جي دعوت جو منظر جنهن ۾ ڪئٿولڪ پير جي آمد جو منظر هو. ان کان علاوه، المبرا جي قلعي جو ماڊل ۽ اُن متعلق ڄاڻ، الڳ الڳ منزلن تي موجود هئا. هيٺ واپس لهڻ تي ساڄي پاسي تي ٽي آدم قد ڪان بہ ڊگها وڏا انسانن جا ماڊل موجود هئا، اهي يهودي، عيسائي، مُسلمان شخصيتن جا هئا جن جا پنهنجي پنهنجي مذهب جي ايڪي، پائيچاري ۽ ميل ملاپ جي قولن ذريعي سڪيا جا پيغام بيان ڪري رهيا هئا،هي شئوُ لائيٽ ۽ سائونڊ تي آڌارت هو، پهرين لائيٽ يهودين جي شخصيت واري ماڊل تي وڌي وئي، ان ڪانپوءِ ايل فئنسو تي، تنهن ڪانپوءِ ال - عربي جي ماڊل تي، ان طرح هر هڪ مذهب واري ماڊل تي روشني پوڻ سان گڏوگڏ اُنهن جي مذهبن جي مُقدس پيغامن جا قول بيان ڪيا پئي ويا. انسانن ۾ پائيچاري، پريم ۽ برابري قائم ڪرڻ وارا ويچار جن جا نالا هن طرح لکيل هئا :-

(1). Averroes (2). Alfanso X (3). Maimonides (4). Al-Arbi

قرطبہ جي ان يونٽي - ٽاور ڏسڻ ڪانپوءِ ٻاهر وزٽر- بوڪ رکيل هو، اُن تي جڏهن تاثرات لکڻ چاهيم تہ سچو سائينءَ جو هيءَ شعر لبن تي آيو :-

آئون جو هي آهيان سو هي آهيان
هندو مومن نہ آهيان ڙي يار

اسان جي صوفي سنتن، درويشن، فقيرن بہ پريم، پائيچاري جا پيغام ڏنا آهن.

مذهبن مُلڪ ۾ ماڻهو مُنجهايا

******

سويجا تنهنجو شانُ نرالو

(8)

شام جو ستين بجي سويجا پهتاسين، هوٽل اڳ ۾ ئي بُک ٿيل هئي. ٿورو آرام ڪري چانهه پاڻي پي ٻاهر گهمڻ لاءِ نڪتاسين، پهرين ڪِيوي نديءَ مٿان اڏيل پُل پار ڪري، اُن برج مٿان لڳهندي ٻئي طرف وياسين. ندي ڪناري چهل پهل هئي. هڪ طرف ته هوٽلون هيون جتي ماڻهو ڪائي پي رهيا هئا، ٻئي طرف سامهون عمارتون ۽ دڪان وغيره هئا. ٻارن جي پسند تي اُنهن کي آئسڪريم پيزا وغيره کارائي هوٽل جي ڪمري ۾ چڙهي، اشوڪ چيو هل ته توکي هتي جي مڪاني ڊانس تو ڏيکاريان. سويجا ۾ ائين پيو لڳي ته ماڻهو ڏينهن جو سُمهندا هوندا ۽ رات جو جاڳندا هوندا.

هن هوٽل ۾ روز رات جو وڏي تعداد ۾ ٽوئرسٽ اچي لوڪ سنگيت جو مزو ماڻيندا آهن، هتن ۾ سيني کي ڊرنڪ نظر ايندا، رقص ڪندڙن سان گڏ ٻاهريان ماڻهو به شامل ٿي وڃن. ان جي مالڪياڻي هڪ عورت آهي جا پاڻ به ڳائيندي ۽ نچندي آهي. سيني کي سندس جو انتظار هوندو آهي. پهرين نوجوان ڇوڪرا ڇوڪريون آيا، تن رنگ ڄمايو، اشوڪ منهنجي لاءِ ڪولڊ ڊرنڪ وٺي آيو، شايد ان هوٽل ۾ مان ئي هڪ اهڙي هيس جيڪا ڪولڊ ڊرنڪ پي رهي هيس باقي سيني جي هٿن ۾ ... اُنڪانپوءِ آئي اُها مالڪياڻي اُن سان گڏ هڪُ وڏي عمر جو ماڻهو تنهن تمام ئي کلي گلي سان لوڪ گيت ڳاتو، واهه جو رنگ ڄمايو. ڳائيندڙن جي تاڙين سان ور ور ڪري آجيان ڪئي پئي وئي. ردم به هو ته آواز ۽ نرتيه جو تال ميل به هو. اُتي جيڪي ٽوئرسٽ موجود هئا سي به لوڪ گيتن جي تال تي موج مستيءَ جي عالم ۾ دنيا جي رنج و غم کان پري سويجا جي ان شام ۾ رڱجي ويا، اُنهن هڪُ گيت ڳاتو، سويجا تئنئين اُنوُ ڪُولُور اِسپيشال...... جنهنجي معنيٰ سويجا تنهنجو رنگ نرالو...... جيئن اسين گيتن ۾ سنڌ ۽ سنڌوءَ جو نالو ٻُڌي ٽرندا آهيون تئين سويجا واسين جي چهري تي به ان گيت رونق آڻي ڇڏي. پنهنجي ڌرتيءَ جي مٽيءَ ۾ ڪيڏي نه وڏي طاقت آهي.

ماروئڙن جو ساهه به تون آن / چاهُ به تون آن،
خوشيون توسان / ڏک سک توسان،
گيتن جي گونجار به توسان (قمر شهباز)

اتان جڏهن اسين واپس هوٽل وریاسين تہ سنڌو - دويش چيو توهين انڪل اسان تي ناراض تہ نہ ٿيندا...؟ اشوڪ چيو نہ! ٻنهي ڄڻن چيو اسان مئڊرڊ فون بُڪ ڪري ممي پاپا سان ڳالهايوسين، اسان وٽ ان لاءِ ڪو جواب نہ هو، بس اسان جو هوٽل ڪان نڪرڻ ۽ هنن جي پُنيان ڪا نہ ڪا شرارت... مئڊرڊ ڪان نڪرڻ مهل ئي سنڌو چيو انڪل فون ڪريون، ممي پاپا کي اسان جو فڪر هوندو. مون چيو نہ اُهي فڪر نہ ڪندا جو اُنهن کي ڄاڻ آهي تہ توهين اسان ساڻ آهيو، اشوڪ ڪان موبائيل فون وٺي مان پنهنجي پرس ۾ وڌو هو. پر ٻنهي ڄڻن ٻي تڪنيڪ استعمال ڪئي... اها عمر بہ اهڙي هوندي آهي جو ٻار جنهن ڳالهہ تي چڙهن اُها پوري ڪري ڏيکارين.

سويجا جون ڇوڪريون عالمي سُنهہ واري چٽاپيٽيءَ ۾ زور شور سان حصو وٺن، اتي جي ڇوڪرين جا وار ڪارا، روئنش ناهوڪا ۽ فِگر سُني، اُتي جون ڪيتريون ڇوڪريون اِنڊين ڇوڪرين جيان پيون لڳن.

******

ٽاور آف گولڊ

(9)

(آرتوار 4 جولائي 1999)

هوٽل مان سامان ڪار ۾ رکي نيرن ڪري سڀ ڪان پهرين اُتي جي مشهور چرچ ڏسڻ جو پروگرام رکيو، آرتوار ڪري چرچ ٻئين بجي کولڻي هئي جو ٻارهين بجي چئپل ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ اتي جا مڪاني ماڻهو پراڻنا لاءِ وڃي رهيا هئا، اُن جي پرسان ئي پئلس هئي پهرين اُن کي ڏسڻ جو پروگرام رکيوسين. اندر داخل ٿيڻ تي هڪ شوڪيس ۾ طرح طرح جا وڄڻا نظر آيا، جيڪي شاهي خاندان وارا استعمال ڪندا هئا، اهي فرانس، چائينا، جاپان، اسپين، تولودو مطلب ته مختلف علائقن جا الڳ الڳ ڊزائين وارا جهجهي تعداد ۾ موجود هئا. اهو شاهي محل ڪنگ ڊان پئڊرو وڏي شونق سان ٺاراهيو هو. جنهن ۾ مُسلم ۽ عيسائي فن جو سنگم هو، ان لاءِ تولودو، گرناڊا ۽ سويجا جي ڪاريگرن کي اڏاوتي ڪم ۾ جوڙيو ويو هو. اتي هڪُ هال هو سامهون هڪ ميز ۽ ڪجھ ڪرسيون رکيل هئيون، پُنيان مختلف جهنڊا هئا، دراصل هيءُ هالُ فوجي حڪمت عملي تيار ڪرڻ وارو اِهم هال هو، جتي نه صرف فوجي حڪمت عملي تيار ڪئي ويندي هئي پر الڳ الڳ ايراضين جي کوج لاءِ به اتي اهم ميٽينگس ڪيون ويندون هيون. القصار جي پرسان چرچ جي ڀرسان ٻئي پاسي هائوس - آف - آمريڪن جي آرڪائيز آهي. جتي آمريڪا جي کوج وارا دستاويز ان آرڪائيز ۾ محفوظ آهن. هن شاهي محل ۾ ٻئي پاسي هڪ وڏي هال ۾ پٽين تي ڪپڙي تي وڏيون شاهي پينٽنگس ڏسڻ ۾ اينديون، جن ۾ شاهي خاندان جي شادي مُراديءَ جو ڏيک، اُن دور جي جنگين جا چتر چٽيل ۽ ٻيا منظر نظر ايندا جنهن مان اُن دور جي واقعن جي ڄاڻ پوي ٿي. 1740ع ۾ ڪنگ فلپ پنجون هو هن محل کي 1755ع ۾ لسبن ۾ ڌرتي ڌوٻڻ ڪري جيڪو نقصان ٿيو هو، اُن جي وري مرمت ڪئي وئي هئي، ۽ وچ واري دور جي تعمير ڪنگ ائل - فئنسو ڏهين ڪرائي. ائين هر دور دوران جنهن ان جي اڏاوتي سلسلي ۾ جيڪي اڏاوتون ڪرايون هئيون تن جا تفصيل هئا.

ٻاهر هڪُ وڏو باغ هو، هيٺ هڪ طرف شاهي خاندان جي بيگمات جي وهنجڻ لاءِ حمام هو، کاٻي ساڄي پاسي ننڍڙا ڪمرا هئا، حمام ۾ اُن وقت ڪجھ پاڻي موجود هو، ان جي اڏاوت انگريزيءَ جي اُبتي يوُ وانگر ڪمانن ذريعي ڪيل هئي. حمام جي آخر ۾ پٽ تي وڏا جارا هئا، جن جي پُنيان پاڻي گرم ڪرڻ لاءِ ٻاھ وغيره جو بندوبست ٿي پئي سگهيو، اُن دور جون شاهي بيگمات استيم باٿ وٺي نه صرف پنهنجي جسم جي ٿڪاوٽ لاهينديون هونديون پر پهنجي سُندرتا ۾ اضافو به ڪنديون هونديون.

جئين تہ چرچ ٽوئرسٽ لاءِ ٻئين بجي کُلٽي هئي اسان وٽ ڪافي ٽائيم هو. اسان اُن دوران بوٽنگ ڪرڻ جو پروگرام ناهيو، لانچ جي سير لاءِ ٽڪيٽون وٺي ٽاور-آف-گولڊ وٽان اهو سفر شروع ڪيو. ٽاور-آف-گولڊ ان جو نالو انڪري پيو جو ٻاهران جيڪو سون ۽ ٻيو جيڪو سامان ايندو هو اُن ڪي اِتي لاٿو ويندو هو. اهو تيرهين صديءَ (13) جو ٽاور آهي. ان نديءَ جي ٻنهي طرف جيڪي عمارتون هيون، اُنهن جي جاڻ سيلانين جي سهوليت لاءِ مختلف زبانن ۾ ڏيئي رهيا هئا. ان نديءَ جي مٿان ڪافي پُلين جي اڏاوت ڪئي وئي هئي، ڪي تمام جهونيون هئيون تہ ڪي ويجهڙائيءَ ۾ تعمير ڪيون ويون هيون. اسان سڀ ڪان پهرين واريون ڪُرسيون والاريون. صبح جو ايتري پيڙ ڪانہ هئي باقي رات جو لانچ اصل ڪچاڪچ ڀريل هئا.

نديءَ جي صاف شفاف پاڻيءَ ڪي ڇُهندڙ تازي هوا جا جهوٽا تراوت ۽ تازگيءَ سان گڏ خوشگوار من جي اُمنگن ۾ وڌيڪ ئي موج مستي پيدا ڪري رهيا هئا. جڏهن اسان جو لانچ پُل جي هيٺان لنگهي رهيو هو تہ هوا جي رفتار تيز ۽ وڌيڪ ئي ٿڌي ٿي پئي وئي. هڪ طرف من جون موجون هيون تہ ٻئي طرف لهرن ڪي چيريندڙ لانچ جي رفتار.......! ڪاٻي ۽ ساڄي پاسي ماضي ۽ حال جي اڏاوتن جي گوهي ڏيندڙ عمارتون....... 1931ع جي تعمير ڪيل هڪ برج ڪي 1964ع ۾ عام جي آمدرفت لاءِ کوليو ويو هو. اُنڪانپوءِ هڪُ سورهين صديءَ جو اسڪول هو، سترهين ۽ ارڙهين صديءَ ۾ قائم ڪيل اسيمبلين جون عمارتون، اهي ڪاٻي ۽ ساڄي پاسي نظر اينديون، سُهڻو نظارو ۽ منظر پيش ڪري رهيون هئيون. لانچ پاڻيءَ ڪي چيريندو ٻہ سئو ميٽرن واري ڊگهي برج ڪي طئہ ڪندي اڳتي وڌي رهيو هو. اها برج 1852ع ۾ تعمير ٿي هئي، ان جو نالو گنيز بوڪ آف ورلڊ رڪارڊ ۾ درج ٿيل آهي، جيڪا هن وقت آمدورفت لاءِ بند آهي. اتان عام ماڻهو پيرين پنڌ تہ وڃي سگهي ٿو پر موٽر گاڏين جي اچ وڃ جي اجازت نہ آهي، ڪالهہ اسان اتان پيرين پنڌ سير ڪندي نديءَ جي ٻئي ڪپ طرف ويا هئاسين. اتي ڪيترا تمام ئي تيزرفتار سان موٽربوٽ ۽ ننڍڙين ٻيڙين ۾ ائڊوينچر ڪندي نظر آيا.

اتي هڪُ وڏو اوُپن-ايئر-آڊيٽوريم آهي، جتي ڇهہ هزار حاضرين هڪ ئي وقت پروگرام جو لطف ماڻي سگهن ٿا. جيڪو ان طرح جو يورپ ۾ وڏي ۾ وڏو آڊيٽوريم آهي. جيئن جيئن اڳتي وڌي رهيا هئاسين تئين تئين دلچسپ معلومات پلئہ پئي رهي هئي. پندرهين صديءَ ۾ جنهن جهاز دنيا جو چڪر لڳايو هو اُن جو (ريپلڪا ماڊل) نقُل رکيو ويو هو. سويجا ۾ ايڪسپو- ايگزيبيشن لڳي هئي جتي سڄي دنيا جا بزنسمين ۽ ٻين ڪمپنين حصو ورتو هو اُن نُمائش دوران ڪيتريون نئيون عمارتون ۽ پُليون تعمير ڪيون وئيون، تن مان هڪ هئي ايڪسپو- برج. هتي پارڪ ۾ ٻہ جڏهن ايشيائي رانديون منعقد ٿيون هئيون اُن دوران دهليءَ ۾ ائشين - وئليج ۽ ڪيترا نوان روڊ ۽ ٻيو اڏاوتي ڪمُ ڪيو ويو هو. پهرين مواصلاتي نظام جو نقُل، وڏي ڳالهہ تہ اُتي جيڪو اميوزمينٽ پارڪ

آهي ان اندر جيڪي جادوئي نظارا آهن سي نہ صرف ٻارن پر وڏن کي بہ اچرج ۾ وجهي ٿا ڇڏين. 1990ع ۾ جڏهن پهريون پيرو مان آمريڪا ويس تہ ڊزني ورلڊ ڏسڻ ويس، اُتي وِچ - هائوس ڏٺم، جتان لنگهڻ وقت ماڻهو خوفزده ٿي وڃي ٿو. اُن وقت ايم.جي.ايم اسٽوڊيو بہ ڏٺم جتي ٻارن جي ڪارٽون فلم تيار ڪرڻ جي مرحلي کان علاوه فلم ۾ جيڪي ائڊوينچر نظر ايندا آهن تن جي شوٽنگ ڪيئن ٿيندي آهي، اُن جو بہ تجربو رهيو. اُن وقت سئو ڊالر کن ٽڪيٽ لڳي هئي. ريل ۾ سفر ڪرڻ وقت اوچتو ٽرين ۾ باهہ لڳڻ وارا ائڪشن، باهہ جون ڄڀيون ائين پيون اڳيان اچن جڻُ جسم کي شعولن جي لپيٽ ۾ آڻي ڇڏينديون، ساڳيءَ طرح هڪُ جهاز اندر بمبازيءَ وارو ائڪشن اوچتي ٿيڻ ڪري ڇرڪ ڪڍي ڇڏيو.

سويجا ۾ جيڪي نئيون برجون تعمير ڪيون ويون هئيون تن ۾ هڪ تيرڪمان جيان يا ائين چئجي سنگيت جو وڄائڻ وارو واد (ائنسٽرومينٽ) وانگر هئي جيڪا هڪ سئو چاليهہ ميٽر (140) اونچي ۽ ڇهہ سئو پنجاهہ (650) ميٽر ڊگهي سئو ميٽرن جي نيويگيشن ۽ اٺ (8) ميٽر اُونهائي واري هئي.

نديءَ جي سيروسفر ڪانپوءِ چرچ گهمڻ جو پروگرام رکيو. چرچ جي هڪ خاص ڳالهہ اها هئي تہ مٿي ٽاور تي چڙهڻ لاءِ قطب مينار جيان ڏاڪا هئا، ان اونچائي واري ٽار تان سڄي اندوليسا شهر کي ڏسي ٿئي سگهياسين. ان ٽاور جي اڏاوت خليفي ابو يعقوب يُوسف پنهنجي اسيسٽنٽ ابن بطوط کي ڪرائڻ لاءِ چئي هئي، هن اُن جي چوڻ تي اهو ڪمُ شروع ڪيو. مشهور سيلاني ابن بطوط موراڪو جي شهر تنجه جو رهندڙ هو جيڪو هندوستان پاڪستان سنڌ تائين عربن جي دور دوران آيو هو، اسپين جي مشهور شهر الخيتيرا تنجه وچم جهاز ذريعي سفر ڪرڻ لاءِ صرف ٽي ڪلاڪ لڳن ٿا. جيڪو شهر اصل ۾ عربي اکر الجزيراه آهي. 580 هجري ۾ 13 تاريخ صفر جي مهيني ۾ هن شروع ڪيو هو. يعني 26 مارچ 1184ع ۾ ڪيو ۽ هجري مطابق 593 ربي اُلُ مهيني يعني 19 مارچ 1197ع ۾ مُڪمل ٿيو.

ابو يُوسف المنصور جي راڄ ۾ وري ان ۾ ڪجهہ ڦير گهير آندي 1968ع ۾ مٿيون حصو جوڙيو. جيئن قطب مينار تي الڳ الڳ فلور آهن. هتي چوٽيهہ منزلون آهن. مٿي پنجٽيهين تي چوطرف وڏيون وڏيون شيخون آهن جيئن پئرس جي ٽاور تي مٿي شيخون آهن. هتي بہ پنجٽيهين ماڙي تان سيلاني اندوليسا شهر جي اُتر اولهہ، ڏکڻ ۽ اوڀر وارن حصن کي ڏسي سگهن پيا. شهر جو تمام سُهڻو ايئريل ويو ڏسڻ ۾ اچي پيو. هڪ منزل تي 1248ع ۾ ٺهيل چوغو، هڪ منزل تي وڏو دروازو ۽ ان وقت جو پٽر هو تہ هڪ ٻي منزل تي وري اسلامي دور جا ڪجهہ ڪئنورا (لوٽا)، ڪي لوهي ڪُرپا، هٿوڙا، ڪُهاڙي، لوهي اوزار، ان طرح جا سازوسامان الڳ الڳ منزلن تي رکيل هئا. جيڪي اُن دور جي تاريخ بيان ڪري رهيا هئا. اڳاٽي دور جو هڪُ وڏو گهڙيال رکيل هو، جنهنجو ڪانٽو اُن وقت ڏهہ لڳي ويهہ منٽ ڏيکاري رهيو هو. انهن اسلامي ۽ آڳاٽي دور جي شين جي باري ۾

هڪ هنڌ لکيل هو تہ اها عيسائين جي فراخدلي آهي جن انهن کي سليقي سان باحفاظت سنڀالي رکيو آهي. اسپين مان عربن ۽ اسلام جي اثر کي ڪئٿولڪ ائين پٽي ڪڍيو جو انهن جو اتي وري ڦهلاءُ نہ ٿئي. وئلينسا جي هڪ علائقي مکيہ بازار ۾ عيسائين جي سوپ جو هڪُ جشن ملاهيو ويندو آهي، جنهن ۾ 1276ع جي يادگار حادثي کي اُن دور جون پوشاڪون پهري اڄُ بہ ڊرامائي انداز ۾ پيش ڪيو ويندو آهي. ٻن ڌرين ۾ ويڙهہ ڏيکاري ويندي آهي ۽ هڪُ اُن طرز جو بناوٽي قلعو اڏيو ويندو آهي. پهرين ان تي موز جو قبضو ڏيکاريو ويندو آهي، اُنکانپوءِ عيسائين جي قلعي تي فتح جو پرچم بلند ڪيو ويندو آهي، تہ دشمنن کي ڪيئن اتان ڀڄائي ڪڍيو ويو. ست سئو سالن کان اهو جشن اتي هلندو پيو اچي.

ان ٽاور جي هڪ ڳالهہ اها سُني هئي جو ڏاڪڻ بدران سِرن ذريعي مٿي چڙهڻ لاءِ واٽ گهڙي هئي. جنهن ڪري مٿي چڙهڻ تي هروڀرو ايتري اُيساهي نہ ٿي رهي هئي، پر آخري منزل تي چڙهڻ تائين ٿورو ساهُ ضرور چڙهي ٿو.

چرچ جي ٻاهران ڪافي گهوڙي گاڏيون بيٺيون هيون، اسپين جي ڪرنسيءَ موجب پنج هزار پسيتا وٺي رهيا هئا، يعني اسان جا پنج سئو روپيا. انهن گهوڙي گاڏين جا ڪوچوان ٿلها متارا لڳا پيا هئا. اهي ان طرح جون چوچاڪيون گاڏيون هيون جيڪي راجا مهاراجائن يا هتي ڪنهن قومي تاريخي ڏينهن تي صدر جي سواري لاءِ نڪرنديون نظر ايندي هون آهن. انهن چوچاڪي گاڏين جي باري ۾ امڙ وقت بہ وقت ٻُڌائيندا هئا. ڪراچيءَ ۾ سندنُ وٽ گهر ۾ چوچاڪي گاڏي هوندي هئي، ان چوچاڪي گهوڙي گاڏي جي سير جو مزو بہ نندي هوندي ماڻيائون، ان کان علاوه ڪراچيءَ ۾ ٽرام جي سُني سروس جي باري ۾ ور ور ڪري ذڪر ڪندا هئا. انهن گهوڙي گاڏين کي اتي ڏسي ڪراچي ۽ سنڌ جا نظارا ور ور ڪري اکين آڏو اچي رهيا هئا.

تنهنجي پيار جون پاڙون بيٺل، منهنجي هانوَ ۾ آهن،
ڪيڏيون قرب وندبيندڙ هيرون، تنهنجي چانوَ ۾ آهن،
سر تي سايو تنهنجو گهرجي، ٻي ڪا ناهي لوڙ،
پيو تون جيئن شال!
(بردهہ سنڌي)

اسان چائينيز ريسٽورينٽ ۾ لنچ ڪري جوس ۽ آئسڪريم ڪائي تنُ تازو ڪيو. ساڍي پنجين ڌاري سويجا کي الوداع ڪري قومي شهارا وارو روڊ ورتو، اڳتي هلي ٿورو چانهہ ڪافي پيتي، رات جو ساڍي ڏهين ڌاري سنڌو دويش کي ڇڏي ڪالاباسا طرف رخ ڪيو. ٿڌي هوا لڳي رهي هئي، گهمڻ جي مستيءَ وارو عالم مٿان سنڌ جو هڪُ لطيفو ياد اچي ويو. مون چيو اشوڪ توکي سنڌ جي وڏيري جو هڪُ قصو ٻُڌايان، تو وڏيرن جي لئہ

جون ڳالهيون ته ٻُڌيون آهن. هڪ وڏيري وٽ وڏو پئسو هو، وڏيرو شونقين هڪ مهاجر اڇي پاسو ڏنس ته سائين اوهين فلم ڪيو، وڏيري هامي ڀري، بس پوءِ ته حسينا ۽ دوشيزائن جي لائين لڳي وئي، وڏيرو به هِرُ تي ويو. فلم جي شوٽنگ شروع ٿي گروپ ڊانس جو سين هو، ڊائريڪٽر گول دائري جي ليک ڪيئي ڊانسرس (رقاصائن) کي چيو ته اوهين ان جي اندر ئي مومينٽ ڪندا پوءِ ان کان ٻاهر نڪري ويندا، جيئن ئي شوٽنگ شروع ٿي، ته ڊانس ڪندي ڪندي ڪا نه ڪا ڇوڪري ليڪي اندر رهجي وڃي هو ور ور ڪري اهي شاٽ وڃي رهيو هو، ڪين ليڪي کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ رن- آئوٽ چئي رهيو هو، هن کي پنهنجي پسند جو شاٽ ئي نه پيو ملي. گهڙي گهڙي ڪٽ ڪٽ ڪري روڪي ڇڏي. وڏيري جي بيزارگي وڌي رهي هئي، هن خارن وچان چيو : وري کهڙي رن ليڪي کان ٻاهر وئي... رن- آئوٽ ٻاهر نڪرڻ کي وڏيرو رن.......!

بس منهنجو اهو وڏيري جو لطيفو پورو ڪرڻ اشوڪ جا ٽهڪن مٿان ٽهڪ. مون اڄُ ڏينهن تائين اشوڪ کي ان طرح زوردار ٽهڪ ڏيندي نه ڏٺو. مان به کلان گڏ چوان اشوڪ تون ڊرائيوُ ٿو ڪرين پاڻ سنڀال، کلي کلي اصل پيٽ ۾ سور پئي پيو، چيائين واه! جو وڏيري جو قصو ٻُڌايو، وري کهڙي رن ليڪي کان ٻاهر وئي.......!! پوءِ ته ٻنهي ڄڻن سنڌيءَ جا نيٽ لفظ هڪ ٻئي کي ٻُڌائڻُ شروع ڪيا. هن گهر ۾ ڪتا پاليا ڪارو رنگ واريون اصل ڪاريون ڪِٽِ قد جون بندريون پاتي ۽ اوُليويا. صبح شام ٻاهر سير لاءِ ته نڪرنديون هيون. الائي جي ڪتان وري اُنهن جي ڳالهه نڪتي، مون چيو اهي پاتي ۽ اوُليويا ٻئي ڏاڍيون ڇُڙواڳ اٿيئي. هن جي ڪل بند ئي نه ٿئي. چيائين واه! جو ڇُڙواڳ اکر ٻُڌايو اٿئي، مون کان ته اهو لفظ وسري ويو هو گهر پهچڻ تي هن زال کي چيو اڄ واه! جو وينا ڪلايو آهي. هن جا ٽهڪ ،ماريا کي اسپينش ۾ هن ترجمو ڪري ٻُڌايو. اُن رات سنڌ ۽ سنڌ جي وڏيرن جون ڳالهيون ۽ اسان جا ٽهڪ......

******

واسڪو جو وطن - پورچگال
(ننڍو ديش وڏا ڪوجنيڪ)
(10)

(10 – 11 جولائي 1999ع چنڇر- آرتوار)

اسان صبح جو انين ڏاري گهران نڪتاسين، قومي شهارا جو روڊ نمبر (5) پنجون وني هڪُ سئو ويهه ڪلوميٽرن جي رفتار سان سفر طئہ ڪندي وات تي ڪيترن منظرن کي پُنتي ڇڏيندي منزل طرف وڌڻ لڳاسين. جتان اسين گذري رهيا هئاسين اُهو اسپين جو تيرهون ريجن هو. اسپين ۾ شهارائن تي ڪئي ڪلوميٽرن تان ڪاري رنگ جو وڏو پٽر جو ڍڳو ، متي پهاڙين تي ائين بيٺل نظر ايندو جو هينان روڊ تان لنگهندڙ گاڏيون ۾ اسين جڻُ رانديڪا پيا لڳون. هيءُ علائقو سخت زمين وارو آهي. جنهنجي ڪري ان کي ائڪسٽريم هارڊ ڪري بيان ڪيو وجي ٿو. اها راڪي يعني پهاڙي ايراضي ڪري بيان ڪئي وجي ٿي. ان جو اسٽيٽ بارڊر اندولسيا آهي. قومي شهارا تان هڪ وات تلاويرا جي علائقي مان بہ گذري ٿي. ان علائقي جون چينيءَ جون پليٽون مشهور آهن. اتي نيري رنگ سان چٽيل پليٽون ائش ٽري يا ان طرح جو ٻين سوڪڙين وارو سامانُ، چينيءَ جا ٿانو وغيره مشهور آهن. مئڊرڊ کان 250 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي تاريخي شهرُ ميتريدا بہ پوي ٿو. اهو شهر باداخوس کان اڳ پوي ٿو. اسپين جي ڪيترن شهرن ۽ علائقن جي نالن کي پڙهندي سنڌ جي جڻُ بروهين جي اکرن جي ياد پئي اچي. لسبن کي هتان جا ماڻهو لسبوئا چون اتي وري وات تي اسپين لاءِ اسپانيا جو لفظ ٻُڌڻ ۾ ايندو.

باداخوس جي سرحد ڪانپوءِ پورچوگال جي حد شروع ٿيڻ تي هڪُ اهڙو روڊ آيو، جيڪو قومي شهارا وارو نہ پيو لڳي پر ننڍڙو روڊ هو، پريشاني ٿيڻ لڳي تہ اسين وات پُلجي رهيا آهيون. هڪ شخص کان پُڇيوسين تہ لسبو وڃڻ وارو ڪهڙو روڊ آهي. اُن شخص وراڻيو اوهين صحيح روڊ تي آهيو. پورچوگال جي حد اندر داخل ٿيڻ تي، ڪارو ڪوٽ ۽ هيٺٽ پهريل ماڻهوءَ جو شاهي ڪٽ آئوٽ نظر ايندو.

(Sandeman-Porto) ان نالي سان پورچوگال جو مشهور (وائين) شراب آهي. نارٿ ۽ سائوٿ پورچوگال ۾ داخل ٿيڻ کان پهرين هڪ وڏي پُل اچي ٿي. ان برج تان لنگهندي تمام سُنو منظر نظر ايندو، پل جي ساڄي ڪاٻي پاسي ڪيترا لانچ نظر ايندا. ڪناري تي جهوني دور وارا جهاز لنگر هٽي بينا آهن. جيڪي پورچوگال جي سامونڊي جهاز راڻيءَ جي تاريخي بابن جي ياد ڏياري رهيا آهن. اُن وقت هر اُتندڙ ڇولي جڻُ تاريخ جو هڪُ ورق

ورائي رهي هئي. واسڪوڊيگاما جي ساموندي مُهمن جي سوين جا باب ذهن نشين ڪرائي رهي هئي. ان پُل تي 25 اپريل انقلاب واري تاريخ جو نالو ڏنو ويو هو. جنهن پُل تان شهر جو خوبصورت ۽ وڻندڙ نظارو روح ۽ اکين کي راحت بخشي رهيو هو، ان کان پهرين هڪ شاهي سنگمرمر جي مورتي ٻئي ٻانهون ڦهلائي شهر طرف مُنهن ڪري بيٺي هئي، جڻُ ان علائقي جي ماڻهن کي ٻنهي ٻانهن سان پنهنجي پناهه جي گهيري ۾ رکيو هو...

اتان لنگهڻ ڪانپوءِ اسان سائوٿ طرف رخ ڪيو. واٽ تي هڪ ٻن کان هوٽل جو پتو پُڇيوسين. هوٽل اڳيان ئي مئڊرڊ کان بُڪ ڪرائي هئي، نيٺ هڪ چيو مان اوهان کي ساڻ هلي ٿو پُهچايان. هن کي ڪار ۾ وهاريوسين هن نيڪ آڏي هوٽل جي سامهون بهاريو. اشوڪ هن کي ٽپ ڏني. اشوڪ چيو ڏس نه هيءَ هندوستان پاڪستان کان غريب مُلڪ آهي، تڏهن به هتي ترقي نظر ايندي.

هوٽل ۾ سنانُ پاڻي ۽ آرام ڪري فريش ٿي چانهه پاڻي پي، سي.اين.اين. تي نيوز ٻُڌي سين جو ڪارگل واري جنگ جي نتيجي جو انتظار هو. جنهن ۾ ايران جي شاگردن جي انقلاب ۽ پارت - پاڪ جي ڪارگل واري جنگ جي باري ۾، پارت طرفان ڪاميابيءَ جو داعو ۽ ميان نوازشريف جي ڪئلٽن سان ڪيل اقرار موجب گوريلن کي واپس گهرائڻ جي اعلان واري خبر هئي، ٻئي طرف گوريلن طرفان پُٺتي هٽڻ کان انڪار ڪرڻُ، اُنکان علاوه آمريڪا ۾ چين جي رانديگراڻين وچ ۾ جوش واري راند جا ڏيک ڏنا ويا. ٻئي ڏهاڙي جڏهن سي.اين.اين. جي نيوز ٻُڌي سين ته جاڻ پئي ته آمريڪي رانديگراڻيون ڪٽي وئيون. عورتن جي اها چٽاپيٽي امريڪي صدر بِلِ ڪئلٽن خود ڏٺي. عورتن جي راند هجي ۽ ڪئلٽن وقت نه ڪڍي اها ڳالهه پلا ڪيئن ٿيندي...؟ ڪوڙو ئي نه ٿو لڳي!

ها سو ڳالهه ٿئي ڪيم ته اسين هوٽل ۾ ڪجهه دير آرام ڪرڻ ڪانپوءِ ڪار کي هڪ هنڌ پارڪ ڪري پنڌ ۽ سير ڪندي ڪندي، پلازه وٽ پهتاسين، جتي پيئنٽر پورٽريٽ ڪڍي رهيا هئا ڪيترا ٽوئريسٽ پنهنجا پورٽريٽ تيار ڪرائي رهيا هئا، اُتان ڪجهه ئي فاصلي تي سمُنڊ نظر اچي رهيو هو. اسين سمنڊ جي ڪناري واري پٽ سان گڏ لنگهندي، جتي فئري لاءِ ٽڪيٽون وڪامي رهيون هيون. اتان ڪجهه ئي فاصلي تي ميوزيم هئي، اسان اُتان گهمندي روڊ ڪراس ڪندي گفٽ آئيٽم ڏسندي هڪ اسٽريٽ وٽ آياسين جتي هڪُ سردار بيٺو هو، اُن کان انڊين ريسٽورينٽ جي باري ۾ پُڇيوسين، جنهن اسان کي هريانا ۽ دهلي هوٽل جو ڏسُ ڏنو. اُتي جيڪي ڇوڪرا بيٺا هئا تن مان هڪ سردار کي چيو ته تنهنجي ڪزن جي هوٽل آهي نه تون هنن کي وٺي وڃ. هن اسان کي هوٽل جي اڳيان هلي ڇڏيو. هيءُ نوجوان ڇوڪرو جرمنيءَ مان هتي پورچوگال ڇهن سالن کان وٺي رهي رهيو هو جيڪو پنجاب جي هڪ ڳوٺ مان هتي آيو هو. هن اسان کان پُڇيو توهين ڪٿان آيا آهيو، مون چيو دهليءَ مان، هن سوال ڪيو ڪڏهن آيا آهيو، مون وراڻيو مهينو کنُ ٿيو آهي. هڪدم ڪارگل جي جنگ جي باري ۾ پُڇيائين. هن وقت ڪهڙي پوزيشن آهي. مون

وراڻيو، هندوستان ڪاميابي حاصل ڪئي آهي، ان تي نوجوان چيو هندوستان کي گهُرجي ته پاڪستان سان هڪ هڪاٽي ڪري. هاڻي هميشه جي لاءِ فيصلو ٿيڻ گهُرجي، روز جي پريشاني ٿي پئي آهي سندس ڳالهائڻ مان صاف ظاهر هو ته پارت چاهي پارت کان ٻاهر رهندڙ ڪيترا انسان هڪ هڪاٽي چاهين ٿا.

اسان ان هوٽل مان ڊنر ڪائي ٻاهر اچي ٽيڪسي ورتي، رات جو ساڍي يارهين ڌاري مندر پهتاسين. دير ٿيڻ ڪري مندر بند ٿي چُڪو هو. مندر ۾ هڪُ گجراتي نوجوان مليو تنهن چيو صبح جو آرتيءَ تي ايندا. ڳالهين ڳالهين دوران هن ٻُڌايو ته هو ويجهڙائيءَ ۾ موزيمبق مان آيو آهي. پورچوگال ان بئنڪ کي ڇڏيندي اُتي جي گجراتي سماج ۽ ٻين کي پورچوگال اچڻ جي نيند ڏني. ڪيترا لڏي اتي ويجهڙائيءَ ۾ اچي آباد ٿيا آهن. هن پنهنجو ڪارڊ اشوڪ کي ڏنو. هو اليڪٽرانڪ ۽ واچن وغيره جو بزنيس ڪري رهيو هو. هن سان گڏ ڪار ۾ سندس ماءُ به هئي جنهن سان اسان جو تعارف ڪرايو. چيائين مان توهان کي هوٽل ۾ ڇڏي ٿو اچان. اسان کي هوٽل تائين پهچائي پوءِ گهر طرف روانو ٿيو.

صبح جو تيار ٿي مندر ڏسڻ جو پروگرام ناهيو. اشوڪ چيو نيرن ڪري هلون! مون چيو مان نه ڪندس مان مندر ۾ نيراني ويندس. مندر ۾ درشن ڪري نڪتاسين ته رات جيڪو مئنيجر مليو هو تنهن اسان کي مندر جي رنڌڻي (ڪچن) ۽ ٻين حصن کي ڏيکارڻ ۾ رهنمائي ڪئي. تمام وڏو اليڪٽرانڪ جو پريشرڪوڪر هو جيڪو هن ٻُڌايو لنڊن مان خاص پنداري لاءِ گهرايو آهي. اندر شاهي ڪچن هو، ٻيا جيڪي بلاڪ نهن پيا تن جي باري ۾ به ڄاڻ ڏني. مندر جو پلاٽ تمام ئي وڏو هو جيڪو پورچوگال سرڪار کين ڏنو هو. مئدبرڊ ۾ مون ٽي.وي. تي ان جو اُڏگهاٽن ڪندي اُتي جي صدر کي ڏٺو هو. گجراتي سماج جي طرفان پومي پوڄا ڪندي ڏسي اُن ڏينهن دل ۾ تمنا ڄاڳي ڪاش! مان پورچوگال جو اهو مندر ڏسي سگهان مونکي خبر ڪا نه هئي ته ايشور منهنجي تمنا ايترو جلد پوري ڪندو. اُن ڏينهن هڪُ گهوٽ ڪنوار کي اُتي مندر ۾ پيري پوائڻ وني آيا. گجراتي سماج دنيا جي الڳ الڳ حصن ۾ وڃي آباد ٿيا آهن. جتي جتي ويا آهن اُتي پنهنجي ڪلچر کي زنده رکڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. مونکي ته سچ پچ انهن جي ڪيترن ڪمن تي فخر ٿيندو آهي. جنهن جو اکين ڏٺو مثال منهنجي اڳيان ڪراچيءَ جو سوامي نارائڻ مندر آهي. اڄ جيڪي اُتي رهن ٿا تن اُن جي سارسنڀال ۽ مينٽينس ايترو سُٺو نه ڪيو آهي.

پورچوگال جي ان مندر جي اڏاوت جو ڪمُ اڄان هلي پيو. ان مندر جي ٻاهران، هڪ وڏي ڪاري پٿر جي پارڪ ۾ مورتي آهي جنهن جي خاص ڳالهه اها آهي ته ان ۾ مهاتما گانڌيءَ سان گڏ ڪستوربا گانڌي به ساڻ آهي. جڏهنڪ اڄُ ڏينهن تائين گانڌيجيءَ کي اڪيلوئي ڏيکاريو ويندو آهي. ان ڳالهه طرف رات جيڪو گجراتي مليو هو تنهن خاص ڪري اسان جو اُن طرف ڌيانُ ڇڪايو. اهو به چيائين ته مورتيءَ جي پٺ روڊ طرف آهي.

ڀھرين اسان کي عجب لڳو تہ مين روڊ تي پارڪ ۾ مورتي لڳائي وئي آھي. مھاتما گانڌي ۽ کستوربا جي پُٺ آھي، پر پوءِ اُن پُنيان مقصد جي ڄاڻ پئي تہ سُنو لڳو. ان ۾ ٻنھي کي مندر طرف قدم وڌائيندي درشن ڪرڻ جي ڀاونا سان ڏيکاريو ويو آھي. اُن مھل ھلڪي بوندا باندي ٿي رھي ھئي. اسان اُن منظر کي پنھنجي ڪئمرا ۾ قيد ڪيو.

مندر مان درشن ڪري خريداريءَ لاءِ شاپنگ سينٽر جو رخ ڪيو جيڪو مندر جي سامھون ئي ھو. تمام سُني جڳھ تي مندر جو وڏو شاھي پلاٽ پورچوگال سرڪار کين ڏنو آھي، جتان ڪجھ شرٽس وغيره سيني لاءِ خريد ڪيون سين. پورچوگال جي ڪرنسي اسپين جي سڪي جي ڀيٽ ۾ سستي آھي. مالي طور پورچوگال سگھارو مُلڪ نہ آھي. ننڍو ديش وڏا ڪوجنيڪ. شاپنگ ڪانپوءِ ھوٽل مان چيڪ آئوٽ ڪري آرتوار 11.7.1999ع تي ايستوريل روانا ٿياسين. اھو علائقو سُنن رھائشي ڳاھن ڪري مشھور آھي. اسين صبح جو اُتي ھئاسين، پر رات جو اُتي ڪسينو ۾ موج مچندي آھي. اسان جھڙن صوفين لاءِ اھا جاءِ ممنون..... پر منھنجي جڳھ تي ڪو ٻيو ھجي ھا تہ اشوڪ کي دعائون ڏئي ھا تہ قرب ڪر رات اتي ئي رھون. اُتي ڏينھن جو ننڊ تہ رات جاڳندي آھي. حسينائون ۽ دوشيزائون ڪسينو ۾ رات جو ئي جلوه افروز ٿينديون آھن. عام انسانن جي زندگيءَ کان الڳ ٿلڳ دنيا. ڪسينو ائسترول کان اڳتي وڌي اسان ڪار ھڪ بئنڪ جي اڳيان پارڪ ڪئي.

روڊ جي ٻنھي طرف ڪجيءَ جي وڻن جون قطارون، انھن جي وچان وچ سمنڊ طرف ويندڙ واٽ، جا سمنڊ جي ڪناري تي وڃي چوڙ ڪري ٿي. جيئن جيئن اڳتي قدم وڌي رھيا ھئا تيئن تيئن سيلانين جي ڀيڙ، ريسٽورينٽ ۽ گفٽ شاپ جي موجودگي...... اسان روڊ ڪراس ڪري بيچ تي پھتاسين. ساحل جي ڪناري ھر طرف سوئمنگ ڪاسٽيوم ۾ ڪي...... اونڌھين مُنھن تہ ڪي سڌيون واريءَ تي مرد زالون سُتا پيا ھئا. ٻار بيچ تي راند ڪري رھيا ھئا تہ ڪي ٽُٻيون ڏيئي رھيا ھئا. انسانن جا ميڙاڪا ئي ميڙاڪا ھئا. اسان اگر ننڍي ھوندي واريءَ ۾ راند ڪندا ھئاسين يا ھڪ ٻئي جي وارن ۾ واري وجھندا ھئاسين تہ موچڙا پوندا ھئا. چريا آھيو ڇا واريءَ ۾ گڏھن جيان ليٽڙيون پائي آيا آھيو. پر ھتي تہ ھڪ ٻہ نہ پر گھوڙيءَ کي ئي گھمرو ھو. واريءَ تي ساحل ڪناري آدم جي ڀيڙ جا منظر اولھ ۾ اسان کي عام جام نظر ايندا. انھن جي ھاليڊي ملاھڻ جو ھڪُ اھم حصو آھي. ھتي اسين سائوٿ ۾ گوئا ۽ ٻين بيچن تي ھاليڊي لاءِ وڃون پر ساموندي ڪنارن ۽ ٿڌي ھير کي ماڻڻ جو انداز اسان جو پنھنجو آھي.

اشوڪ سوئمنگ ڪاسٽيوم پائي پورچوگال جي ان بيچ تي پنھنجي سوئمنگ جي ڪوتا پوري ڪئي. مان پري کان ڀي نظارو ڏٺو، ھن ڇيو گھٽ ۾ گھٽ پير تہ پُسائي. مان مڙيئي سُڳن ڪيو. ھيءُ بيچ ايترو صاف نہ ھو جيترو اسپين جو. ان کان اڳ اسان جون لنڊن ۾ رھندڙ ڪزنس اُما جيٽلي ۽ وينا جيٽلي اشوڪ سان اچي چُڪيون ھيون. ائسترول جي واٽ تي ڪاشڪائي نالي علائقو پوي ٿو. ان علائقي ۾ ڪيتريون ئي مشھور معاروف

هستيون رهي چُڪيون آهن. اسپين جي ڪنگ جو پيءُ، جنهن کي فرنڪو قبول نہ ڪيو هو. جنهن جا فرنڪو سان اختلاف هئا، اُن اُتي اچي پناهہ ورتي هئي.

اسان سامونڊي ڪناري کان ڪار ذريعي ٽاور آف بيلم وٽ پهتاسين. اهو ٽاور سمنڊ ڪناري کان ٿورو اڳيرو پاڻيءَ ۾ ٺهيل آهي. لوهي پُل جي سهاري اسين اُن ٽاور تائين پهتاسين. جا پُل انگريزيءَ جي لفظ ايل جي اُبتي آڪار واري هئي. ان جي ويڪر ٽي فُٽ کن مس هئي لنگهڻ وقت پاڻيءَ جون ڇوليون اُڇلون ڏيئي قدم ڇُمي رهيون هيون. جڏهن پُل تان لنگهي ٽاور ۾ اندر داخل ٿياسين تہ ٽاور اندر چئني طرف ننڍيون دريون هيون، جن جي پرسان توبون رکيل هيون. جنهن جو مقصد هو پورچوگال جي سامونڊي حدن اندر دشمن جي داخل ٿيڻ تي يا حملاآورن جي ناپاڪ ارادن کي ناڪام بڻائڻ لاءِ اُنهن مٿان توبن جا وسڪارا. ان ٽاور جي 14 اپريل 1846ع تي مرمت ڪرائي وئي هئي. اسان مٿي ٽئين ماڙي تائين وياسين، مٿي تمام ئي سوڙهو لنگهہ هو. هڪ مهل هڪُ ئي ماڻهو لنگهي ٿي سگهيو. اگر ڪو ٻيو اچي پيو تہ پوءِ ڦلهي گس پئي ٿي.

اتان ٿي ڪجهہ ئي فاصلي تي سمنڊ ڪناري تي ڊسڪئوريز جو مونومينٽ هو. ٻولهي لهندڙن جو يادگار. جن پورچوگيز ڪوجنائون ڪيون تن جي ياد ۾ اڇي رنگ جو اهو يادگار هو. جن تي ڪوجنيڪن جا چهرا اُڪريل آهن تمام ئي خوبصورت لڳي رهيو هو. ان کان ٿورو پري سامهون 25 اپريل جي انقلابي برج نظر اچي رهي هئي. وڻن جون قطارون... ٻئي پر ٻوناٽين آبادين جو منظر... سمنڊ تي سير ۽ آمدرفت ڪندڙ ٻيڙين جا نظارا. ٿڌين هوائن جا جهوٽا ذهن جي درين جي تاڪن کي کوليندي حيراني ۽ راحت جو احساسُ ڏياري رهيا هئا. عجيب ڪيفيت هئي، ڪيترو ننڍڙو مُلڪ جنهن جي رهواسين دنيا جي ڪيترن مُلڪن کي پنهنجي هٿ وس ڪري اُنهن کي پنهنجون ڪالونيون (بئنڪون) بڻائي پنهنجا جهنڊا ڦهرائي...... قبضي ۾ ڪيل ڪالونين جي قدرتي وسيلن کي مال غنيمت سمجهي پئي لٽيو. انگولا، موزمبق، گوئا، دمن ديو ٻيو تہ برازيل جهڙي وڏي سائوٿ آمريڪي مُلڪ کي پنهنجي بئنڪ، ڪالوني بڻائي ڇڏيو. هانگ ڪانگ پرسان مڪائو ۽ هاٽي تمور خبرن جو مرڪز بڻيل آهن. ننڍي ڪنڊ جا ماڻهو واسڪوڊيگاما جي نالي کان بخوبي واقف آهن. آمريڪا جي کوج ڪندڙ ڪرسٽو-بال-ڪولن جي تہ دنيا واسين کي ڄاڻ آهي. اسپين ۾ جولائي مهيني ۾ آءِ-ايس-جوهر جون فلمون ٽي.وي. تي ڏيکاريون ويون، جنهن ۾ جوهر ۽ محمود - ائنڊ - گوئا بہ شامل هئي. ان فلم جو هڪُ مقبول گيت آهي نہ ڪوئي رها هئہ نہ ڪوئي رهيگا...... نہ سالازار رهئہ گا...... بيشڪ گوئا دمن ديو مان پورچوگيز کي هڪالي ڪڍيو ويو پر هتي هڪ ڳالهہ ضرور چوندس تہ ننڍڙي مُلڪ پورچوگيز جي کوجنائون ڪندڙ ڪٿي ڪٿي وڃي پهتا.

گوئا جي باري ۾ ڇيو وڃي ٿو تہ اُها ڀڳوان پرسرام جي مقدس سرزمين آهي، ان تي 1510ع ۾ پورچوگيز قبضو ڪيو، ۽ چار سئو ايڪونجاهہ سال (451) راڄ ڪيو. 1961ع ۾

گوئا، دمن، ديوو کي پورچوگيز جي چمبي مان پارتي فوجن آزادي ڏياري. ان کي 1987ع ۾ اسٽيٽ جو درجو عطا ٿيو. اتي سٺ سيڪڙو هندو آهن، پنجٽيهه سيڪڙو ڪن ڪئٿولڪ ڪرستان ۽ باقي ٻيون جاتيون آهن. نارٿ ۽ سائوٿ گوئا ڳنڍيا پيا آهن. اتي ماندوي ندي ۽ ٻيون نديون به آهن. گوئا تي پورچوگيز جو اثر اڄ به نظر ايندو ڪيترا گوئا واسي اڄ به پورچوگيز ٻولي ڳالهائي ڄاڻن. اسپين کان واپس ورڻ تي مان ۽ سوزانا گوئا وياسين، هوٽل اندر داخل ٿيڻ تي پورچوگيز جون نشانيون ۽ اسٽائيل برابر نظر اچي ٿي، مونکي پورچوگال جو سفر ياد اچي ويو. هتي پورچوگال جي سفر جو ذڪر ڪندي مان گوئا کي نظرانداز نه ٿي ڪري سگهان. مان سوزانا کي گوئا جي ريڊيو اسٽيشن گهمائڻ وٺي ويس، جتي جي اسٽيشن ڊائريڪٽر اسان کي چانهه پاڻي پياري، پورچوگيز جي باري ۾ ٻُڌايو ۽ اُتي جي اسٽاف جا ڪيترا ميمبر پورچوگيز ٻولي ڳالهاين پيا، جو اُتان ڪونڪوني ۽ پورچوگيز جي ٻوليءَ ۾ باقاعدي 1961ع تائين نشريات ٿينديون رهي. ماندوي نديءَ تي شام جو سير، فئبروريءَ ۾ ڪارنيوال جا جشن، ڊسمبر ۾ ڪرسمس، اُن موقعي تي گيت سنگيت تي انهن جو اثر اڄ به نظر ايندو. اتي 90 سيڪڙو ته برجس نظر ايندئون، ڊوناپولا برج ٻئي طرف وهندڙ نديءَ ۽ پُل جي باري ۾ ٻُڌايو ويو ته پورچوگيز جي دؤر دوران پورچوگيز وائسراءِ جي ڌيءَ جو هڪ مڪاني ڇوڪري سان عشق ٿي پيو. جنهن کي نينهه جو ناتو نڀائڻ لاءِ روڪيو ويو ۽ هُن ۽ هُن جي محبوب اتي ٽپو ڏيئي آپگهات ڪيو. ان لورس برج تي ڪئي پريمي زندگي ڀر ساٿ نڀائڻ جا انجام اقرار ڪندا آهن، ڪن جا واعدا وفا ٿيندا آهن ته ڪن جا...... ڪئي عشق محبت جا قصا ٻُڌڻ لاءِ ملندا. ان جي راڄڌاني پنجي آهي. اتي چار سئو ايڪونجاهه (451) ڳوٺ آهن. هڪ سئو پنج (105) ڪوسٽ لائينس ڪنارا آهن. پورچوگيز 1612ع ۾ جهونو پورٽ اگوئداس ناهيو هو. اتي انهن طرفان هڪُ لائيٽ هائوس ناهيو ويو، جتان اهي پنهنجي دشمنن جي ايندڙ جهازن يا ٻي ڇُرپُرن تي نظر رکي سگهن.

گوئا ۾ منگيشڪر ٽيمپُل (مندر) آهي. اهو منگيشڪر ڀڳوان شو جو ڀڳت هو. منگيشڪر مندر کان پهرين گوئا جي قديم چرچ آهي. اتي زرعي مرڪز به آهي. سينٽ زيويئر جو ڪفن ۾ خاڪي جسم رکيل آهي، جيڪو مان پائيان تي ڏهين ڏهين سال کانپوءِ ڪڍيو ويندو آهي. دنيا جي مُلڪن جا ڪئي شرڌالو اچي گڏ ٿيندا آهن. ان ديول جي باري ۾ چيو وڃي ٿو 1541ع ۾ شروع ٿي 1605ع ۾ پوري ٿي. هڪ واري سينٽ زيويئر جو تابوت ٻاهر ڪڍيو ويو هو ته هڪ عورت اُن جي پير جي آڱوني کي چڪُ پاتو جنهن مان رتُ وهڻ لڳو اُن کانپوءِ اُن جي لاش کي ڪفن جي باڪس ۾ بند ڪري ڪڍيو ويندو آهي. هيترن سالن گذرڻ بعد به اُتي وارن جو چوڻُ آهي، هن جو لاش ۽ صورت اصلي روپ ۾ برقرار آهن. اُنهن جو چوڻ آهي ته ان مها پُرش جي لاش کي اصلي صورت ۾ بچائي رکڻ لاءِ ڪو به ڪيميڪل استعمال نه ڪيو ويو آهي. جيڪو قدرتي ڪرشمو آهي.

پورچوگال ۾ سالازار جي گذاري وڃڻ کانپوءِ انقلاب آيو ۽ ان جو سڄو هٿُ هو ڪائتانو، جيڪو پورچوگال جو مشهور وڪيل هو، جنهن لا (قانون) جي پروفيسر طور ڪمُ ڪيو. هن کي جلاوطن ٽيڙو پيو. جيئن ته برازيل انهن جي ڪالوني هئي انڪري برازيل ۾ ان کي پناهه ڏني وئي. هُن اُتي ئي دم توڙيو، آخري ساهُ ڪنيو. هن وقت سوشلسٽ وزيرِ اعظم آهي ۽ ٻي ڌُر جو صدر آهي، جنهن جا پورچوگال ۾ اصلُ ٽپي ٽپي تي فوٽا لڳا پيا آهن.

ها مون ذڪر پئي ڪيو ڪوجنا ڪنڌڙن جي يادگار جو، ان اچي رنگ جي يادگار تي ٻنهي پاسي ڊسڪوريز ڪنڌڙن جون مورتيون آهن. پهرين جي هٿ ۾ ٻيڙي آهي. ان يادگار جي وچ ۾ لنگهُ آهي جتي 1960 – 1460 جي تاريخ اُڪريل آهي. سنترا پئلس ۽ ٻيون ڪيتريون گهمڻ جو جڳهيون آهن. اتي جا ماڻهو سي-فوڊ گهڻو واپرائيندا آهن. اتي جي چرچ به مشهور آهي.

******

پـاردو ميـوزڪ
(11)

(13 جولائي 1999)

اڄُ ڪانتيش سان گڏ پاردو ميوزڪ ڏسڻ جو پروگرام هو. مون اشوڪ کي چيو مان هفعتو ڪن ڪانتيش وٽ وڃي رهان ٿي. مان هن جي آفيس وڃڻ ڪانپوءِ ٽي.وي. کولي ته پاڪستاني گيت اچي رهيا هئا. هڪڙو گيت مڙيئي هو ٻيو آيو ته نڪ چپ موڙيندي چيم هيءُ پارٽي هندي فلمن جي ڪاپي ته ڪن ٿا، پر اجان دلي دور است....... هيرو هيروئن هڪُ رومينٽڪ گيت ڳائي رهيا هئا هيرو هڪ طرف ته هيروئن ٻئي طرف اصل ٽن فُٽن جي فاصلي تي نچي رهيا هئا... ٻئي طرف باليوُڊ ۾ آ...! جهپيان جهپيان پالئيه هم!! اکيون ڪي پيچ لڙائين هم...!!! پاڪستاني هيرو اگر هيروئن جي چهري تان زلفون هٽائيندو ته مُلان مار ڏيندس. مان ٻنهي فلمي صنعتن جي ڀيٽ ڪري رهي هيس نيڪ اُن وقت پاڪستاني گيتن جي ڪمپيئرنگ ڪندڙ ميزبان خاتون چيو:- ڏسو نه ماڻهو چوندا آهن ته پاڪستاني گيت عالمي معيار جا نه آهن، هيءُ گيت ڏسو ٽاپ ٽين جي قطار ۾ اڄُ ٻه پنهنجي پوزيشن برقرار رکيون پيو اچي. جنهن لاءِ وڏي تعداد ۾ فرمائش آئي آهي. هيءُ گيت بيحد مقبول آهي وغيره وغيره. ڪمپيئر جي ان اظهار تي منهنجا ڪن ڪڙا ٿيا ٻُڌان ته ڪهڙو گيت آهي اکيون ٽي.وي. اسڪرين تي کُپي ويون. برفيلي واديءَ ۾ چوڪرين جي گروپ روماني انداز ۾ گيت جي شروعات ڪئي. گيت جا ٻول هئا: **هو سڪي تو ميرا ايڪ ڪام ڪرو، شام ڪا اِڪ پهر ميري نام ڪرو.......** ان سِٽ منهنجي آڏو ماضيءَ جا ڪئي منظر آڻي ڇڏيا. 1998ع ۾ دهليءَ ۾ ڊاڪٽر سُليمان شيخ آيا هئا، جن ٻُڌايو ته هو پاڪستاني رانديگر عمران خان جي لاهور واري ڊپارٽمينٽل اسٽور ۾ ويو هو اُتي نوجوان سنڌي شاعر جو گيت اڙدو ۾ ٽرانسڪرائيب ٿيل هلي رهيو هو جيڪو ٻُڌي ڪين ڏاڍو سُنو لڳو. سنڌيءَ ۾ ته اهو گيت منهنجو ٻُڌل هو شام جو هيءُ پهر....... پر مئدرڊ ۾ هيءُ گيت اُڙدوءَ ۾ ٻُڌي مونکي 1998ع ڪراچي سچل ڪانفرنس جي ياد اچي وئي، اکين آڏو ڪئي منظر رقص ڪرڻ لڳا...... اڄُ جڏهن اُڙدوءَ ۾ هيرو جي واتان سنڌي شاعر جو اهو گيتُ.......

هو سڪي تو ميرا ايڪ ڪام ڪرو،
شام ڪا اِڪ پهر ميري نام ڪرو.......
ميري جذبات ڪا احترام ڪرو.......

هن گيت دوران ماضيءَ جا خوشگوار پل رنگ برنگي گلن جي سُنهن تي پوپٽن جيان مستيءَ ۾ جهومي اُٿيا. ڪن پل ۾ منهنجي ميڊيائي تخليقڪار من پنهنجي ڪلپنا سان

ويڊيو فلم تيار ڪري ورتي...... مان لهندڙ سج جي لاليءَ واري حسين دلڪش وادين جي منظر ۾ ڪوئجي ويس ڪيترو وقت گذري ويو ڪل ئي ڪانہ پئي، اوچتو نيوز- هيڊلائينس منهنجي دلڪش خيالن کي ٽوڙيندي هند-پاڪ جي ڪارگل واري جنگ طرف توجہ مرڪز ڪرائي ماضيءَ جي خوشگوار يادين جي نازڪ زنجيرن جي ڪڙين مان پاڻ کي آزاد ڪندي، ايندڙ پيڙهين جي عداوتي ماحول ۾ جيئڻ واري دل دهلائيندڙ تصور خوفزده ڪري ڇڏيو. انسانيت کي امن جي پناه ڏئي...... امن جي اوُسيئڙي ۾ اکيون ٽڪجي پيون آهن.

پروردگار نفرتن کان نجات ڏئي، ائٽمي بارود جي
دوزق کان جهانِ - عالم کي بچائي هن ڪائنات کي
بهشت بڻاءِ !

مان پنهنجو پاڻ سان گفتگو ڪرڻ لڳس. تنهائيءَ مونکي سوچن جي خوراڪن سان ڍءِ ڇڏيو. ٿوريءَ دير ڪانپوءِ ٽي.وي. تي ذائقي جي سفر جو سلسلو شروع ٿيو. ويجيٽيرين سُوپ جي باري ۾ خانا خزانا تحت جاڻ ڏني پئي وئي. مان ڪائڻ جي معاملي ۾ سپ کان پُنتي آهيان. جڏهن هن چيو هيءُ تمام سولو آهي مان يڪدم پنو ۽ پين ڪنئين. ائٽيلين سُوپ جا ڪجھ اسم لکڻ ڪانپوءِ جڏهن واري آئي ناهڻ جي ترڪيب جي تہ دروازي جي گهنٽي وڳي، منهنجو سلسلو ٽُٽو، ٻاهر ڪانتيش بينو هو. سُوپ سکڻ کي تلانجلي ڏيئي، ميوزيم کي ترجيح ڏني.

اسين پاردو ميوزيم ڏسڻ لاءِ روانا ٿياسين. ميوزيم جا ٻہ گيٽ ٽڪيٽ لاءِ کولي رکيا هئائون. تيرهين جولائي 1999 منجهند جو هِڪ بجي ڌاري اندر داخل ٿياسين، هر هڪ جي ٽڪيٽ 500 پسيتا هئي. جنهن گيٽ وٽ اسين هئاسين اُن جي اڳيان ڪاري رنگ جي پينٽر جي پٿر جي مورتي هئي. سندس هٿ ۾ برش ۽ رنگن جي پليٽ ڊيڪاريل هئي. ٻئي گيٽ وٽ جن پينٽرس جون پيئنٽنگس اندر موجود هيون تن جا نالا ڏنل هئا. گريڪو، گويا، موُريجو، رويرا وغيره. ان ميوزيم اندر مِڊيويل دورجون اسپينش جون پيئنٽنگس، گريڪو، جرمن اسڪول، فليمش اسڪول (15 – 16) صدي اِٽلين اسڪول (15–16 صدي) ڪلاسيڪل رينيسنس ۽ 17 صديءَ جي ڊچ اسڪول جون موجود هيون. اندر داخل ٿيڻ تي خوبصورت رنگن جي ميل واري شاهي پيئنٽنگ ڏسي منُ نري پيو. جنهن ۾ انساني چهرن جا تاثرات ائين هئا جڻُ پيئنٽنگ نہ بلڪ جذباتن سان سرشار زنده انسانن جي صحبت ۾ آهيون. جڏهن بُت تراشيءَ واري هال ۾ داخل ٿياسين اُتي آدم قد کان وڏن شاهي بُتن کي ڏسي، اهو احساسُ ٿيو تہ اُن دور جا ماڻهو قداور جسم جا جاننا روئنش سُنا ،نڪ چهنبدار ،منهنُ چئوڙو، ڪنهن جا بہ قتل مُنهن يا نڪُ نظر نہ آيو. وار گهنڊيدار، وڏيون نوُڪون رکيل هيون، تہ ڪِن جي وري ڏاڙهي هئي. جسم اُگهاڙا. انهن جا قد بُت ڏسي، اڄ جي دور جي انسانن طرف ڏيانُ ويو. اڄُ جي انسانن جا قد بُت وجن ٿا سُڪڙجندا. اِن ميوزيم ۾ ڪن عورتن جا مُجسما بہ هئا، جن جا چهرا ۽ نقش وڻندڙ. مُجسمن واري هال ۾ جڏهن اُگهاڙن

جسم وارن مردن جي مُجسمن کي ڏنم ته، امڙ جو هڪُ جهونو جملو ياد اچي ويو. ننڍي هوندي پائر جڏهن چڍي(نکر) پنهنجو پاڻ پائڻ تي ضد کندا هئا ته امڙ چڙي چڙيندي هين، پوءِ نِکر پائڻ وقت کڏهن کڏهن بئلنس هيٺ مٿي ٿيڻ وقت اُگهاڙا ٿي پوندا هئا ته امڙ حياءُ جو پوندبو هٽندي چوندي هين، پُٽ جڏهن اُٺ اُگهاڙا گهُمن ٿا ته اوهانکي کهڙو مهٽو، شرم وچان جلدي نکر مٿي کسکائي وٺندا هئا. مون کانتيش کي چيو توکي مميءَ جو اُهو جملو ياد آهي نه؟ هن چيو ها! ميوزيم ۾ مردن جي اُگهاڙن بُتن کي ڏسي چيو جڏهن اُٺ اُگهاڙا گهمن ٿا ته پوءِ هنن کي کهڙو مهٽُو. ٻئي طرف عورتن جي جسم تي چادر هئي پر اُها ان طرح جو اڌ ڇاتي ڍڪيل اڌُ اُگهاڙي. ساڳيءَ طرح پيئنٽنگ ۾ به هو.

اڄُ کان پنجويهه سال اڳ مئڊرڊ جو روپ رنگ ٻيو هو. هاڻي کافي ترقي ٿي آهي. اتي ميوزيم ۾ مئڊرڊ شهر جي ماضيءَ جي هِڪ پيئنٽنگ هئي جنهن ۾ هک ڳوٺ مثل پئي لڳو. پيئنٽنگ واري سيکشن ۾ عيسيٰ مسيح جي زندگي ۽ صليب تي لٽڪائڻ واريون کئي پيئنٽنگس، مدر ميري پنهنجي پُٽ کي پيار ۽ پاٻوه وچان سيني سان لڳايون ويني آهي. عيسائين جي مذهبي زندگيءَ جون جهلکيون. هک ۾ غير عيسائيءَ کي عيسائي مذهب تسليم کرڻ واري رسم ادا کندي ڏيکاريو ويو آهي. اسلام(مسلمان) ۽ عيسائي پنهنجي مذهب کي ڦهلائڻ لاءِ زور شور سان لڳل آهن، هکُ ڏنڊي جي زور تي ته ٻيو شيوا سُڌار جي ناءُ تي، ننڍي کنڊ ۾ مذهب جي ناءُ تي - تونيشن ٿيوريءَ جي آڌار تي ورهاڱي کرڻ جي باوجود من کي اجان شانتي نه آهي. مون ان ڳالهه تي افسوس پئي ظاهر کيو ته هکُ جملو ٻُڌڻ وٽان مليو جنهن منهنجا کن کڙا کري ڇڏيا. **اگر ٽئين مهاڀاري جنگ لڳي ته اُها مُسلمانن ۽ عيسائين وچ ۾ لڳندي...!**

هک تمام تمام ٿلهي ڇوکريءَ ۽ هک ڄامري جي پيئنٽنگ توجه مرکز کرائيندڙ هئي. ٻارن کي لاٽون راند کندي ڏيکاريو ويو هو ته هک ٻئي ٻار کي گهور کندي ڏيکاريو ويو هو. هک پيئنٽنگ ۾ اسٽيڊيم ۾ گهوڙن جي داخل ٿيندڙ قطار ۽ اسٽيڊيم جي چئني طرف تماشبينن جو منظر، جنهن ۾ هک عورت جي ان ۾ دلچسپي گهٽ وارو موڊ ڏيکاريو ويو هوءَ پنهنجي ٻار سان ۽ کائڻ پيئڻ ۾ مست ڏيکاري وئي. زندگيءَ جي هر پهلوءَ جا چتر چٽيل هئا، کن کن تصويرن جا فريم پندرهن کان ويهه ڦٽن جا هئا، جي تمام کشش کندڙ ۽ کلا پريمن جو ڌيان ڇکائي رهيا هئا. کن پيئنٽنگ ۾ ڏاڍُ ۽ ڏمر ته کن ۾ عورتن کي زوريءَ کڻڻُ ۽ لڄ لُٽڻ، امير جو غريب تي حاوي پوڻ جا چتر چٽيل هئا. هک طرف پئينٽر جي اسٽوڊيو جو ڏيکُ ته ٻئي طرف، لوهار جي پيشي جي منظر کشي، شکاريءَ جو شکار هٿُ کري ٺاٺ سان پنهنجي شريکي حيات سان گڏ شکار جو چشکو ماڻڻ، شکاريءَ جي گهر ۾ طرح طرح جي شکار کيل جانورن جي موجودگيءَ وارو چترُ. پاردو ميوزم ۾ انساني زندگيءَ جي هر پهلوءَ جي سچائي جو بيان جهلکي رهيو هو. هک ۾ زندگيءَ جي هن ڌرتيءَ تي اکـ پٽڻ يعني ڄمڻ کان وٺي مرڻ تائين جي

چڪر جي ڪڙي هئي، ٻالپڻ اُن ڪانپوءِ جوانيءَ جي جنون ۾ نازنين ۽ مست بهارون اُن ڪانپوءِ وقت جي چڪيءَ جي چڪر ۾ پيسجندڙ ٻُڍاپي جو روپ انت ۾ خوفناڪ موت جي چائنٺ تي انساني ڪنگال ڍانچو...... ان طرح اسان جي ٻه شاسترن ۾ ۽ جئنين جي مندرن ۾ ٻه سنساري چڪر شروع ٿيڻ کان آخر تائين جي ڪڙي نظر ايندي.

هڪ تمام ئي خوبصورت ميز هئي. چئن شينهن جي پاون تي بيٺل، رنگ برنگي ڊزائين مٿان قيمتي ٻُڙا جُڙيل هئا، سُنهري نيري ۽ پيلي رنگن جي سنگمر سان گول ۽ چڪندڙ واري آقار جون ڊزائينون. نهايت ئي سليقي ۽ حفاظت سان اُن جي اصلي روپ کي برقرار رکيو ويو هو. اسان وٽ ان طرح حفاظت سان رکڻ وارو ڪمُ ڏکيو مرحلو آهي. اسين پنهنجي ورثي طرف خبر ناهي ڇو ايڏا لاپرواهه آهيون؟ هتي ٿوريون گهٽيون راجائن مهاراجائن جي محلن جي ميوزم ۾ نظر اينديون. ايڏي وڏي تعداد ۾ پيئنٽنگ ڪنهن هڪ ميوزم ۾ اسانکي ڏسڻ وٽان گهٽ ملنديون. هندوستان ۾ ان ڪلا کي ايتري ترقي نه ڏياري وئي آهي جيترو ان فن يورپ ۾ ترقي ڪئي آهي.

ميوزيم ڏسي گهر اچڻ ڪانپوءِ نائين ٻجي ڪانتيش چيو هل ته سگيوئيا ڏسي اچون. اتي 9 ٻجا شام پئي لڳندي. هيءَ اسپين جي هڪ ٻي پراوينس آهي. الڪورون مان اٽڪل 95 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي آهي. اسين سوا نائين ڏاري نڪتاسين ۽ نئشنل هاءِوي وٽ پهتاسين، سگوئيا واري روڊ تي هڪ وڏو ٽنل (سُرنگ) آهي گوادرراما، تقريبا ساڍا ٽي ڪلوميٽر ڊگهي جنهن اندران لنگهندي ساهُ اصلُ مُٺ ۾ اچي ويو. اتي هڪُ چيتاوٽيءَ جو بورڊ لڳل هو، هيءَ اُها ايراضي آهي جتي وڏي تعداد ۾ وائيلڊ ٻُل (جهنگلي ڍڳا) آهن. مُسافرن کي اتان خبرداري سان لنگهڻو آهي. اجان ٿورو اڳتي وڌياسين مس ته روڊ جي کاٻي ۽ ساڄي پاسي وڏي تعداد ۾ اڇا ڪارا ڍڳا نظر آيا. روڊ ٻه تمامُ سوڙهو صرف هڪ ئي لائين هئي. آمهون سامهون ٽريفڪ هئڻ ڪري رفتار ٻه ڍلي هئي. اسين ساڍي ڏهين ڪانپوءِ ئي پهتاسين. سگيووئيا وٽ هڪُ وڏو دروازو آهي، جيڪو رومن ايئڪيوڊڪ جهوني دور ۾ پاڻيءَ جي وهڪري لاءِ بند طور جوڙيو ويو هو.

هيءُ تمام ئي وڏو شاهي بند آهي. اتان پاڻيءَ جي سپلائي ڪئي ويندي هئي. اتي سيلانين لاءِ هوٽلون ۽ شاپنگ سينٽرز وغيره آهي. اسان پيزا کائي مٿي قلعي ڏسڻ جو پروگرام ناهيو. مٿي وڃڻ کان پهرين پلازا مئيور جو چڪر لڳائي ننڍين ننڍين گهٽين مان جيڪي پکسريون نهيل آهن اُتان ٿيندا، اچي قلعي وٽ پهتاسين. قلعي جي پٺ وٽ ٻهي هيٺ سگيووئيا جو رات جو منظر ڏٺوسين، هيٺ لاهيءَ تي روڊ جي ٻنهي طرف جڳ مڳائيندڙ بتيون ٻري رهيون هيون، پهاڙي وڻ وڪڙ واري روشن راهه دلڪش منظر پيش ڪري رهي هئي. ڪجھ دير تائين يڪ ٽڪ اهو نظارو پئي ڏٺو.

هيٺ لهڻ ڪانپوءِ اجان ڪجھ فاصلو مس طئہ ڪيو تہ پيٽرول ختم ٿي ويو. وري موٽ ڪاڏي، ڊپُ بہ لڳي رهيو هو پر ائڊوينچر ڪرڻ جو بہ موُڊ هو، نيٺ رات جو هڪ بجي گھر پهچي سُک جو ساھُ کنيو.

جاڪو راکي سائين، مار سکي نہ ڪوئي.

******

سٽي پئلس

(12)

(16 جولائي 1999ع)

اڄ جمع ڏهاڙي ساڍي ٻارهين ڏاري نڪتاسين پهرين چرچ ڏسڻ جو پروگرام هو، ڪار پارڪ ڪري ٻن منٽن جي فاصلي تي آل-مُدينا-گاڊيس (ديوي) جي مورتي هئي. عيسائين جي ان ديويءَ جي هنج ۾ ٻار ڏيکاريل هو. 712, ان جي هيٺان 1085 سنه لکيل هو. چيو وڃي ٿو ته مُسلمان حملاآورن جي خوف کان 712 ۾ ان ديويءَ جي تصوير لڪائي وئي هئي. ان ڪانپوءِ اها مريڪل گاڊيس (معجزي واري ديوي) 1085 سنه پرگهٽ ٿي وڏو معجزو ٿيو. اتي موجود دروازي کي مُسلم گيٽ چيو وڃي ٿو. جو ان شاهي دروازي وٽان ئي مُسلمان اندر داخل ٿيا هئا.

چرچ اندر ڪي هستيون دفن ٿيل آهن. ڪي جايون اجا به ڪن لاءِ محفوظ خالي ڇڏيون ويون هيون، جن ڪي اتي جڳهه ملندي سي وڏ ڀاڳ وارا ٿيندا. اسين قدم قدم سنڀالي هلي رهيا هئاسين ته ڪٿي زمين اندر ابدي ننڊ ۾ آغوش ۾ سُتل پاڪ روحن ڪي نه لتاڙيون جو فرش تي صرف نالا اُڪريل هئا. قبرن جيان ڪونه نهيل هيون. اسان ڏنو ته ڪي سيلاني اُن فرش کي لتاڙيندي ٿئي ويا.

هڪ بزرگ چرچ اندر ٻرندڙ بلبن جي پرسان رکيل پيٽيءَ ۾ ڪجهه رقم وڌي ته هڪُ ٻيو بلب ٻري اُٿيو. مهيم ممبئيءَ ۾ هڪ چرچ آهي جتي من جون مُرادون پوريون ٿيڻ تي ميڻ بتيون ٻاريون ويندیون آهن. سينٽ ماريا يا ميري؟ ڪئٿڊرل جتي ختم ٿئي ٿي اُتي ٻئي پاسي مئدرڊ جو محل آهي. هڪ طرف مُسلم گيٽ ته ٻئي طرف اها پئلس. مُسلم گيٽ اندر داخل ٿيڻ تي کاٻي پاسي چرچ ۽ ساڄي پاسي مُسلم گيٽ جا ڪي ڊٺل آثار جيڪي ڪڪاين ڇپريءَ سان ڍڪيل هئا.

اسين پئلس وٽ پهتاسين، ڪانتيش ٽڪيٽ وٺڻ لاءِ ويو، ان وچ ۾ مان پئلس جي ٻيت وٽي اڳتي قدم ڪڻندي ويس. هيٺ ڪيترا گهوڙا نظر آيا جن کي وِهنجاري رهيا هئا. پئلس اندر داخل ٿيڻ وقت رِئيال الخصار جيان وچ ۾ جاءِ خالي هئي. ٻاهر هڪُ دفتر آهي. پئلس ۾ داخل ٿيڻ وقت هڪُ هالُ اچي ٿو. شاهي خاندان جي رائل گارڊ جي جوابداري جنهن جي هٿ ۾ هئي، اُن جو ڪمرو (هالُ) ان ڪانپوءِ 1879سنه شاهي جشن لاءِ استعمال ٿيندڙ هالُ 1985سنه ۾ جڏهن اسپين يورپي برادريءَ ۾ شامل ٿيو هو ته سرڪاري طور شامل ٿيڻ واري رسم اتي ئي ادا ڪئي وئي هئي. ان کي 30 آڪٽوبر 91سنه ۾ مڊل ايسٽ پيس ڪانفرنس لاءِ ڪتب آندو ويو. ان ڪانپوءِ اچي ٿو تختگاهه وارو ڪمرو، 1764سنه ۾ ڪنگ

ڪارلوس ٽئين ان کي پنهنجي رهائشگاهه ۾ تبديل ڪيو. اُڻويهين (19) صديءَ ۾ ٿوري ڦير گهير ڪئي وئي. اڳتي ڊرائنگ روم ۽ ٻه لونگ روم آهن، جتي ڪنگ(راجا) ۽ ڪوئين(راڻي) جا ٻه وڏا شاهي پورٽريٽ آهن.

ڪمرن جي خاصيت اها هئي جو هر هڪ جو رنگ ڊزائين الڳ الڳ هئا. ڇت تي پيئنٽنگ ۽ هر هڪ جي پردن جا رنگ ۽ ڊزائينُن جي چونڊ نرالي ۽ ڪشش ڪندڙ هئي. قالين هُجن چاهي فرنيچر يا ڇتين تي ڪيل پيئنٽنگ واهه جا هئي. هڪ ۾ چيني طرز واري پيئنٽنگ هئي. جنهن ڪمري ۾ ڪارلوس ٽيون ڊريسنگ روم هو. ڪارلوس ٽئين 1788سنه ۾ جنهن ڪمري ۾ آخري ساهُ کنيو اُن جو رنگُ گرئي ڪلر جو هو. ڀتين تي ستارن واري ڊزائين هئي. اُن ڪانپوءِ يئلو روم هو جيڪو هن جو اسٽيڊي روم هو. شاهي ڊرائينگ روم جنهن ۾ 29 نومبر 1879سنه شاهي خاندان جي بادشاهه جي شاديءَ دوران انهيءَ ڊائينگ هال ماني کاڌي وئي هئي. هڪ ڪمري ۾ شوڪيس ۾ سئو کن مختلف دورن جا سِڪا ۽ ٻِلا هئا. اسپين جڏهن يورپي برادريءَ ۾ شامل ٿيو ۽ جنهن پين سان اُن اقرارنامي تي صحيح ڪئي وئي اُهو تاريخي قلم اُن شوڪيس ۾ رکيو ويو آهي. چرچ جي پيڙهه جو پٿر جنهن ڪُرپي سان کوٽي ڪري وڌو ويو، اُهو انڪان علاوه چانديءَ جا باسڻ برتڻ، ٽرافيون ۽ شيلڊس وغيره چينيءَ جا باسڻ ڪراڪري. هر هڪ ڪمرو الڳ الڳ اسمن سان سجايل هو. هڪُ ڪمرو سازن جو هو، هڪُ آرڪ وانگر ساز پهريون ڀيرو ڏسڻ ۾ آيو.

اُن جي ٻاهران ٻه وڏيون مورتيون هيون، هڪ راڻي ايسابيل-لا-ڪئٿوليا، جنهن ڪولمبس کي اُن جي ڊسڪوريءَ لاءِ مدد ڪئي. ڪولمبس راڻيءَ کان مدد گهري هئي، راڻيءَ اُن جي کوجنا واري ڪم لاءِ ڪيس گهربل سهڪار ڏنو، ٻئي طرف فرنڊو ڪئٿوليڪا، جنهن راڻيءَ جي دور ۾ ان جي مدد ڪئي.

پئلس مان نڪرڻ وقت ڪانتيش ٻُڌايو ته جڏهن بينظير ڀُٽو وزيرِاعظم هئي ته اُن جي شاهي ميزباني واري هال ۾ ميزباني ڪئي وئي، هن سان ساڻُ آصف علي زرداري به هو. مون ڪيس چيو بينظير ميزباني ڪائي وئي ته ٻئي بينظير سفرنامو لکڻ لاءِ هتي آئي آهي.

پئلس جي سامهون اوُپيرا آهي. ٻاهر سنو پارڪ آهي. جنهن ڏينهن اسان ويا هئاسين، اُن کان هڪُ اڌ ڏينهن اڳ مئڊرڊ واسين جي لاءِ داخلا فري هئي. هفتي ۾ هڪُ ڏينهن اُنهن کان ٽڪيٽ نه ورتي ويندي آهي، شناختي ڪارڊ ڏسي وڃڻُ ڏيندا آهن.

******

شاهي محل
(13)

مئڊرڊ کان ڪجهه فاصلي تي نئون شاهي محل آهي، جيڪو اسپين جي شاهي خاندان جي ڪنهن وقت رهائش گاهه هو. هن وقت ثقافتي، تحقيقي مرڪز طور استعمال ٿئي ٿو. اتي وڏي آرڪائيز آهي جيڪا صرف تحقيق ڪندڙن لاءِ آهي. اربع ڏهاڙي يورپي اقتصادي برادريءَ وارن مُلڪن جي شهرين لاءِ ڪابہ داخلا ٽڪيٽ نہ آهي، جڏهن ڪي سرڪاري جشن وغيره هوندا آهن تہ پوءِ عام جي داخلا بند ڪئي ويندي آهي. سرڪاري فنڪشنن جي اسپين جو ڪنگ صدارت ڪندو آهي. ان جي سارسنڀال جي جوابداري قومي ثقافتي عملي جي آهي.

شاهي خاندان جي هٿيارن واري ميوزيم لاءِ چيو وڃي ٿو تہ اُن طرح جي هٿيارن جي ميوزيم دنيا جي ٻن ٽن مُلڪن ۾ ئي آهي. هن وقت جتي هٿيارن جي اها ميوزيم آهي اُها اتي 1893ع کان وٺي قائم آهي. هٿيارن جو ڪافي حصو اسپين جي بادشاهه جي شاهي ڪليڪشن مان آهي. انهن مان ڪيترائي املهه هٿيار سويجا جي اللخصار ۾ ڪئٿولڪ ڪنگ جا آهن. جنهن ۾ ڪنگ چارلس پهرين، فلپ ٻئين، ڪنگ فرڊنڊ. ان کان علاوه جنگين ۾ استعمال ٿيندڙ هٿيار، خيما، لباس، ان شاهي هٿيارن واري ميوزيم ۾ ڏهہ هزار ان طرح جون شيون موجود آهن. ڪنگ فلپ ٻئين جي دور دوران قائم ڪيل فارميسي جيڪا 1594ع ۾ قائم ڪئي وئي هئي. هن وقت جتي موجود آهي اُها اتي 1874ع ۾ آندي وئي. ان جي پرسان، ان دواخاني ۾ استعمال ٿيندڙ ٿانوَ، ڪُنا، برتڻ وغيره موجود آهن، جن مان ڪافي تعداد ۾ 18 صديءَ جا تلويرا جي ڪُنيرن جا آهن.

ان طرح جي ٻي بہ قيمتي ڪليڪشن وغيره موجود آهي، جيڪا ڏسڻ سان ماڻهو ماٺي سگهي ٿو.

******

ايسڪوريل
(14)

(24 جولائي 1999 ڇنڇر)

تقريباً ڏهه لڳي پنجيتاليهن منٽن تي گهران نڪتاسين. مئڊرڊ کان اٽڪل (52) ٻاونجاهه ڪلوميٽرن جي فاصلي تي رائل مانيسٽري آهي. اُن ڏينهن 30-32 ڪن ڊگريون درجي حرارت هئي، مون سفر ۾ سنگيت ڪي همسفر بڻائڻ لاءِ سنڌي ڪئسٽ لڳائي، جهولي لال جو ڀڄن اُن ڪانپوءِ امر شهيد ڀڳت ڪنوررام جو ڪلام 'نالي الک جي ٻيڙو تار منهنجو'...... سنڌي گانن جي ولائت ۾ سُڻند ماڻڻ ڪانپوءِ جهونن گانن جي ڪئسٽ لڳائي جيڪي هميشهه ئي نوان پيا لڳندا آهن. اينڊڙ دور ۾ به ايتروئي دلين تي ڇانئيل رهندا جيترو هن وقت آهن. جڏهن محمد رفيءَ جي آواز ۾ گيت شروع ٿيو، 'يهُ بهار ڪئسي آئي جو خزان بهي ساٿ لائي'...... ان وقت من جون مُندون مٽجڻ لڳيون...... بهار...خزان... مئڊرڊ ۾ هاڻي داٽو ڪٽو پورو ٿي چڪو هو. واپس دهليءَ وڃڻ جو وقت قريب اچي چڪو هو... ڪي يادون ... ڪي لمحا ... ڪي ڳالهيون ... رهاڻيون ... پرچڻُ روسڻُ ... ڏوراپا ... ڪئي سلسلا هڪ ساٿ ذهن ۾ اُڀري آيا ...... بهار جي مُند ۾ گُل ٽڙيو پون، قدرت جي حسين منظرن کي ڏسي دل ٺري پوي ...... بهار جي مُند سان ائين ته اسان سيني جو رشتو رهي ٿو، پر منهنجو ان سان، هن سرزمين تي اک پٽڻ سان ئي نينهُ لڳي ويو. جڏهن بهار جي مُند جو اعلان ٿيو، اُن سان ئي منهنجو جنم ٿيو. منهنجي امڙ جو به بهار جي مُند سان خاص لڳاءُ هو. بهار جي مُند ۾ منهنجي آمد سان ڪين ڏيءَ جي ڄمڻ جي افسوس بدران وڏيڪ ئي خوشي ٿي، جو پنهنجي امڙ جي واتان ٻُڌم، تنهنجي اچڻ سان تنهنجي پيءُ کي نه صرف چونڊن ۾ ڪاميابي ملي پر مالي طور به فائدا حاصل ٿيا. ڇتي به پُٽن وانگر ملهائي. ٻين ڀائرن ڀينرن جو جنم ڪراچي، شهدادڪوٽ ۽ مُمبئي ۾ ٿيو پر منهنجو ئي جنم لاڙڪاڻي ۾ ٿيو. لاڙڪاڻي سان اُن وقت جون سندن جون ڪئي مِنيون يادون به جُڙيل هيون. امڙ جو بهار جي مُند سان، قدرت جي حسين منظرن، نباتات ۽ ڪائنات سان بيحد پيار جنهن جو اثر سندن شخصيت تي عيان هو، رنگن کي ڪٽي بُرش ذريعي پيا چتر چٽيندا هئا. دهليءَ ۾ باغيچي ۾ ويهي پيا گُلن تي آيل بهار کي ماڻيندا هئاسين. بهار جي مُند اچڻ تي چون، مون ۾ جڻُ نئون ساهُ پيو آهي.

امڙ جي جوانيءَ جون تصويرون ڏسي لبن تي واهه! واهه!! اچيو وڃي، اکيون وڏيون ويڪريون، رونش ناهوڪا، قد بُت تمام سنو، چهرو چنڊ جهڙو، خوبصورت عورت هئي. وقت وڏو راڪاس آهي، ڪيئن انسان کي ڳرڪائي وٺي ٿو، ڪل ئي نه ٿي پوي. اياز جون چند سِٽون هن وقت ياد ٿيون پون، 'گوري توکي گُنجه پيا يا روپ ڏنو رهنبوتو'...... وقت

جو چمبو ڇهري جو اصلي روپ ئي بگاڙي ڇڏيو. خوشبو سان تہ کين بيحد پيار هو، پرفيومس، سُرها تيل صابڻ، پائوڊر...... اڄ بہ لنڊن مان سندن لاءِ آندل ڪيترا ياردلي جا صابڻ ۽ ڪراچيءَ مان آندل پائوڊر پيا آهن. پاڻ ڪان وڏيڪ مون لاءِ گڏ ڪرڻ جو چاهُ، هڪُ ڪُٽندو نہ هو تہ ٻيو اڳ ۾ ئي موجود. اجان آفيس لاءِ نڪرندي نہ هيس تنهن ڪان اڳ ئي گلاب ۽ موتيا جا گُل پٽي ڏيندا هئا. مونکي لڳي ٿو ڪين منهنجي روپ ۾ سندن ماضيءَ جا ڪي يادگار ڏينهن جا تروڙا نظر ايندا هئين. جنهن بهار جي مُند سان ڪين ايڏو پيار هو تنهن بهار جي مُند ماڻڻ ڪان اڳ ئي هن سان بهار بيوفائي ڪئي. جنهن زندگيءَ اُن ڪي چاهيو اُن ڪان ئي مُنهن موڙي ڇڏيو. ان بهار واري مُند ۾ مون پنهنجي بهار واري مُند ۾ ايندڙ سالگرهہ جي بهار ڪي ئي خداحافظ ڪيو...... منهنجي خيالن جي سلسلي ڪي 'يئہ بهار ڪئسي آئي جو خزان ڀي ساٿ لائي'...... جي گيت جي آخري لائين ٽوڙي ڇڏيو.

اسين ساڍي يارهين بجي اُتي پهتاسين. پهرين آرڪيٽيڪ واري ميوزيم ڏسڻ جو پروگرام رکيو، جتي ان محل جي اڏاوت جا مرحلي وار نقشا ۽ اسڪيچ موجود هئا. ان شاهي محل جي اڏاوت ۾ جيڪو سامان ڪُتب آندو ويو هو سو رکيل هو، پٿر ٽوڙڻ واري مشين، تگاريون، ڪُرپا، ڪوڏرون، ننڍا وڏا ڪوڪا ۽ ڪلا، اُن دور جا ڪجھ بچيل پٿر وغيره انڪانپوءِ پيئنٽنگ واري آرٽ گئلري ڏٺي. اسپين جو فلپ ٻيوانهاري ۾ اُن محل ڪي پنهنجي موڪل ملهائڻ واري جاءِ طور استعمال ڪندو هو. جتي اٽلي ۽ اسپين جي فني انسٽيٽيوٽ جي پينٽرن جون پيئنٽنگس هڪ سنت جي شهادت جو منظر جنهن ڪي ال-گريڪو پنهنجي فني سوچ جي سهاري ڪئنواس تي اُتاريو هو. مذهبي زندگيءَ جي نُمائندگي ڪندڙ فنُ، شاهي خاندان جي بيگمات جا ڇتر وغيره موجود هئا.

ان خانقاه (مڙهي) لاءِ جاءِ جي چونڊ خود فلپ ٻئين ڪئي هئي. ان جي تعمير جو ڪمُ تولودو جي Juan Bautista ڪي سونپيو ويو هو. اڳتي هلي خوان-ڊي-هريرا ڪي ڏنو ويو. ان جي شروعات 1563ع ۾ ڪئي وئي، 21 سالن تائين ڪم هليو. جنهن جي نگراني هن خود ڪئي.

مون چيو اشو : مزدورن ڪان مفت ۾ ڪمُ ڪرايو هوندائون.

ٻانه ڪري ڏيندا......!

ڪاٻي يا ساڄي!

وينا هتي ٻانهون مُفت ۾ پيون ملن!!

سنڌ وارا هتي لفظ ڀلا ڪٿي؟

ٻنهي جا ٺهڪ نڪري ويا.

ايسڪوريل جو دورو ڪندي جيئن جيئن قدم اڳتي وڌي رهيا هئا، ان محل جي تاريخ جا الڳ الڳ پهلو اُجاگر ٿيڻ لڳا. هڪ هال ۾ فلپ ٻئين پنهنجي آرام گاهہ ڪئي هئي. اُن ۾ وري چارلس ٽئين ٺوري ڦيرگهير آندي 18 صديءَ جي دور جي فئشن جو

سرمايو گڏ ڪيو ويو هو. شاهي محل جي انهن حصن کي ڏسڻ کانپوءِ اڳتي قدم وڌائڻ سان اسپين جي بادشاهن چارلس پنجين کان وٺي موجود بادشاهه تائين اُنهن جي دفنائڻ وارو تهخانو آهي. سنگمرمر جون ڏاڪڻيون لهندي هيٺ تهخاني تائين پهچجي ٿو. هڪ طرف تهخاني طرف ويندڙن جي قطار ته ٻئي طرف واپس ورندڙن جو سلسلو. اندر داخل ٿيڻ تي هيٺ تهخانو گول ڪمري وانگر آهي، چئني طرف ديوارن تي نظرون قرڻ لڳن ٿيون، فلپ ٽئين جي چوڻ تي 1617ع ۾ زيرزمين چئپل نهرائي وئي. اها ان طرح ڊزائين ڪئي وئي آهي، جو وڏن وڏن تابوتن جي رکڻ وارا خانا ٺهيل آهن. ڪاري رنگ جي سنگمرمر جا ٺهيل ڪفن رکڻ وارا باڪس جن تي سُنهري نقاشي ڪيل آهي، ڪفنن مٿان اها نقاشي اتالوي فني ڊزائين کان متاثر ٿي ڪئي وئي آهي. هيل تائين جيڪي ٻه اسپين جا بادشاهه ٿي چڪا آهن تن جا خاڪي جسم آهن. مدر ميري ۽ جيجس جي سائي ۾ ابدي ننڊ ۾ آرامي آهن. جن جي هيٺان اُنهن جا تفصيل ڄاڻايل آهن. هڪُ ٻه ڪفن جا باڪس خالي آهن، جيڪي هن وقت جي اسپين جي ڪنگ ۽ اُن کانپوءِ واري بادشاهه لاءِ خالي رکيل آهن. اُنهن لاءِ اتي جاءِ محفوظ ڪئي وئي آهي. جن کي اڳتي هلي اتي دفن ڪيو ويندو. جيڪي بادشاهه نه ٿيا سگهيا تن جا ۽ شاهي خاندان جي ٻين فردن جا خاڪي جسم الڳ الڳ حصن ۾ ابدي ننڊ جي آغوش ۾ سُتل آهن. ٻاهر گرمي هئي پر اندر تهخانو ٿڌو هو.

تهخاني کان ٻاهر نڪرڻ تي شاهي خاندان جي ٻين فردن جي آخري آرام گاهه جو سلسلو هو. شهزادن يا شاهي خاندان جون عورتون جيڪي ڪن ٻين يورپي مُلڪن جي خاندانن جون هيون، جن جي شادي ان شاهي خاندان ۾ ٿي هئي.

وقت کان اڳ ٽٽندڙ گلن کي انساني باغبان جي الاهي مالهيءَ جي حڪم تي يمُ دوت نِنڍڙن ابهمن ٻارڙن کي مائرن جي گود مان قري الاهيءَ جي دربار ۾ وڃي پيش ڪيو هو. تن معصوم مُکڙين جون پرين جي سنگمرمر تي نقاشي ڪيل چٽرن سان آرائستا ننڍڙيون قبرون هيون.

" Chambers of Dead. Royal Family & Infants Small Children. " فلپ ٻئين جو جيڪو بيڊروم هو ان لاءِ بيان ڪيل هو ته جڏهن 1598ع ۾ هُن، هِن فاني جهان کي الوداع ڪيو اُن جي سامهون باغيچو هو، جيئن هن جي ننڊ مان اُٿڻ شرط باغيچي تي نگاهه پوي. ٻئي طرف هُن جو اسٽيڊي روم هو. اسٽيڊي ٽيبل تي هن جا هٿ اکر ۽ آٽوگراف هئي. فلپ ٽئين جي چوڻ تي 1617ع ۾ اها زيرزمين ديول نهرائي وئي هئي. بيڊروم کان پوءِ هڪُ وڏو شاهي ڪمرو هو جتي 16 صديءَ جا دنيا جا مئپس (نقشا) موجود هئا. انهن نقشن کي ڏسندي ڏسندي ايشيا وارن ۾ ڀارت جي نقشي تي نظر پئي. بس نظر پوڻ تي منُ ئي ٺري پيو. ڪوچين ۽ اوڙيسا تي نظر پئي. هڪ طرف اُن نقشي ۾ چينُ ڏيکاريل هو. هيٺ شري لنڪا. انگريزيءَ ۾ لکيل هو (INDOS–TAN).

اسپين جو ڪنگ ڪجھ وقت پنهنجي ٻارن سان اتي گذاريندو هو. ظاهر آهي تہ هو پنهنجي ٻارن کي دنيا جي جاگرافيائي حدن کان واقف ڪرائيندو هوندو.
يورپ ۾ پيئنٽنگ وارو فنُ عروج تي آهي. ال-ايسڪيورل ۾ بہ اهو فنُ توجھ ڇڪائيندڙ هو. اتي ال-گريڪو، ۽ ٻين فنڪارن جا ماسٽرپيس موجود هئا. هوڏانهن مذهبي مقصد لاءِ استعمال ٿيندڙ ڪمرن ۾ 62 کن پيئنٽنگ هيون. اتي هڪ لائبريري بہ آهي جنهن جي لاءِ چيو وڃي ٿو تہ دنيا جي اهم ترين لائبريرين مان هڪ آهي. 15 کان 16 صديءَ جا پنجيتاليھ هزار شايع ٿيل ڪتاب آهن. ان لائبريريءَ ۾ پنج هزار عربي، لاطيني ۽ اسپينش دستخط آهن. ان جي ڇت تي سائنس ۽ تعليم سان واسطو رکندڙ پيئنٽنگس آهن. ديوَل ۾ 45 صليب آهن.
شاهي خاندان جي هيءَ خانقاهہ سيلانين جي ڏسڻ لاءِ سياري ۽ اونهاري ۾ مارچ کان آڪٽوبر تائين صبح جو ڏهين کان پنجين بجي تائين ۽ اپريل کان سيپٽمبر تائين ڏهين کان ڇهين تائين هوندي آهي. سومر ڏهاڙي اها بند هوندي آهي.
ايسڪوريل جي ٻاهر وڏو شاهي پڌر آهي. هاڻي تہ ان تاريخي يادگار جي اوسي پاسي ۾ هوٽلون، رهائشگاهہ لاءِ گيسٽ هائوس بہ ٺهي ويا آهن. ان کان پهرين ڪانتيش ۽ ٻارن سان گڏجي آئي هيس تہ ايتري اڏاوت ڪانہ هئي. گهران پڪنڪ لاءِ نڪتا هئاسين، سنتو دويش اُن وقت ننڍا هئا. سنتو لاڏلو ٿي پليو آهي، سو هر ڀيري ڇوي مان اڳين سيٽ تي وهان. اتي ٻارن کي ڊرائيونگ دوران اڳيان وهڻ جي منع آهي. فرمائش ڪيائين تہ اڳيان وهان، پر فرمائش نہ مڃي وئي. اتي جڏهن پهتاسين تہ ماني کائڻ وقت ڊرائيو ڪرڻ واري اڳين سيٽ تي وڃي ويٺو. اوچتو پونم رڙ ڪئي جلدي اُٿ پوليس وارا ٿا اچن. مون چيو هلائي ٿوريئي ٿو گاڏي تہ ٻيني آهي، چيائين اڳين سيٽ تي ٻارن جي وهارڻ ڪري چالان ڪندا. اُن ڏهاڙي مينهن جهڙ بہ ڏاڍو هو. اڄُ ڏينهنُ صاف هو. اڳين ڀيري چرچ ۾ ڪنهن جي شاديءَ جي رسم ادا ٿي رهي هئي. اڄُ بہ شاديءَ جي رسم ادا ٿي هئي. اُن وقت دويش ننڍڙو هو ڊوڙ پائي وڃي ڪنوار جي پير ۾ ٻيٺو. اسين پيا ڪلون ۽ هو موج مستيءَ ۾ هو.
گهمي گهتي نڪتاسين تہ ٻاهر هڪُ ماڻهو پستا ۽ باداميون وڪڻي رهيو هو. اشوڪ بہ پيڪيٽ ورتا، چيائين ڪائي ڏسُ ڪرارا آهن. مون چيو اسان وٽ اهڙن هنڌن تي مگڦريون وڪڻندا آهن توهين زور ڇٻا هتي پستا باداميون پيون وڪامجن. مان پستا ڇليندي پاڻ بہ کائيندي پئي وڃان ۽ ڪيس بہ کارائيندي پئي وڃان. اشوڪ چرچي ۾ چيو هيءَ جو هيترو گهمندا هوندا تہ انهن جا پئسا ڪيرُ ڀريندو هوندو؟
مون چيو : ڪنهن وري ڪنهن ڀريا هوندا؟ بيگار پورهيتن جي پگهر جو پورهيو هوندو. بادشاهہ مفت ۾ پيا ڪمُ وٺندا هوندا.
نہ تہ (سگُ ڏيڻُ) ٻانهہ ڪري ڏيندا.......!
(فضا ۾ ٻڌن ٺهڪن جي گونج)

******

وئـلـي - آف - فالن
(15)

ايسڪوريل ڪانپوءِ اسان جو ٻيو پڙاءُ وئلي - آف - فالن يعني شهيدن جي ماتري هو. جتي فرينڪو کي دفنايو ويو آهي. ان ماڳ کي وئلي - آف - فالن يعني شهيدن جي وادي انڪري ناءُ ڏنو ويو آهي جو اتي جيڪا 1936ع - 1939ع ۾گهرو جنگ لڳي هئي جنهن ۾ فرينڪو ۽ اُن جي مخالف ڌر وچم چڪريون لڳيون هيون، جنهن خانا جنگيءَ ۾ ڪئي ماڻهو مري ويا هئا، جن جي ياد ۾ هڪ يادگار وئلي قائم ڪئي وئي. فرينڪو جڏهن گهرو جنگ کٽي ته هن حڪم جاري ڪيو ته ڪم ڪندڙ پورهيتن کي ٻه ائڪسٽرا پگهارون ڏنيون وڃن. جيڪو سلسلو اڄُ ڏينهن تائين جاري آهي. هڪ ائڪسٽرا پگهار جولائي جي مهيني ۾ ۽ ٻي ڊسمبر ڪرسمس تي ڏني ويندي آهي.

اندر داخل ٿيڻ تي گهاٽا (وڻن) ٻيلا آهن. وڻن جي قطارن وچم روڊ ٺهيل آهن، جيڪي مٿي پهاڙ طرف وڃن ٿا. جتي مٿي فرينڪو دفن ٿيل آهي. مٿي ويندڙ روڊ جي وچ مان هڪ ٻه رستو ٻيو ٻه نڪري ٿو، اهي واٽون ٻئي طرف نئين ٿيون پر اهي راهون ڦري گهري اُن روڊ سان ڳنڍيين ٿيون. پر انهن واٽن جي ڪري اگر غلط واٽ ورتي وئي ته گهاٽيءَ جو وڏو چڪر ڪاٽڻو پوي ٿو. اسان ٻه وچ مان ڪٽ ٿيندڙ رستي طرف نڪري وياسين جنهن ڪري وڏو چڪر لڳائڻو پيو. اسين شهيدن جي واديءَ جي پرڪرما ڏيندي موٽي وري انهيءَ ساڳي جاءِ تي اچي پهتاسين.

مٿي پهچڻ تي پهرين وڏو کُلو ميدان ايندو. سامهون اُن ڪان ٻه مٿي اونچي پهاڙيءَ تي پري ڪان ئي وڏو صليب نظر اچي ٿو. پهاڙيءَ کي ٽڪي مٿي (وڏو گرجاگهر) ديوَل ناهي وئي آهي. ڪار پارڪ ڪري ڏاڪڻين تي چڙهندي ديوَل طرف قدم وڌايا، پهاڙ ٽڪي جيڪا وڏي سُرنگ ناهي وئي آهي، اُها تمام ٿڌي ايئرڪنڊيشن جيان گرميءَ جي درجي حرارت کي نارمل تي برقرار رکي ٿي. ٿورو مٿي گولائيءَ ۾ هڪُ هالُ ٺهيل آهي، ٻنهي پاسي ڪمرا آهن. ان گول ايراضيءَ جي عين وچم سُرنگ مٿان وڏو صليب آهي، غفا ۾ ئي اندر فرينڪو دفن ٿيل آهي. ٻئي طرف اسپين جي سياسي فلئنگسٽ پارٽيءَ جو پايو وجهندڙ هوسي انتينو دفن ٿيل آهي. انهن ٻنهي برک شخصيتن جي آرمگاهه آهي. ڪيترن اُن وقت گُلن سان عقيدت پئي پيش ڪئي.

فرينڪو 1975ع ۾ گذاري ويو هو. اشوڪ ٻڌايو ته اُن وقت سندس سڪيلڊي ڏيءَ سوزانا ڇاول هئي. فرينڪو جي بيماريءَ جي خبر باهه وانگر ڦهلجي وئي. رستن تي ماڻهو سندس صحتيابي يا هن دنيا کي الوداع ڪرڻ وارين خبرن جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ لاءِ واءُ

سواءِ لاءِ نڪري پوندا هئا. روز ڪو نہ ڪو افواهُ هوندو هو. هڪ ڏهاڙي پنهنجي ڏيءَ ڪي پرئم ۾ ڪٽي ٻئي زال مُڙس نڪتا تہ فرينڪو جي صحت جي باري ۾ تازين خبرن جي ٻُڌڻ جو ڪين بہ انتظار هو، افواهہ ۾ خبرن ٻُڌڻ جي خيالن ۾ اشوڪ جيئن ئي سوزانا کي ڪچ ۾ ڪنيو تہ ٻار جي گاڏي ڏوءُ وڃي اونڌهي ٿي، ڏيءَ لاءِ جيڪو کيرُ ۾ ٻي خوراڪ هئي سا ڪري وڃي پٽ پئي. جوڙس جون دانهون تہ ڏيان نہ ڏنوءِ کير کيرائي ڇڏيہ، ٻنهي جي اچي پاڻ ۾ تو تو مين مين ٿي. اڄُ فرينڪو جي وفات جي خبر ٻُڌائيندي ڪلي پيو جو هن کي پنهنجو جهيڙو اچي ياد پيو. فرينڪو جي خبر ٻُڌڻ وارو نشو ئي رفوچڪر.......

هن جو اِهو چوڻ هو تہ هو ڪافي مقبول بہ هو عام کي انتظار، سياسي حلقن ۾ بہ سرگرمي ۾ انتظار هو. جنهن ڏينهن گذاري ويو وڏو جلوس نڪتو دنيا جي مختلف مُلڪن جي شخصيتن جي وڏي قطار جنازي ۾ اچي شرڪت ڪئي. جيئن تہ ان ڪان اڳ بہ امڙ سان گڏ اتي اچي چُڪي هيس. اُن وقت منين يادين اکين ۾ آلائڻ آڻي ڇڏي. اُن ڏهاڙي هلڪي نيري (آسماني) رنگ جي جارجيٽ جي پرنٽيڊ ساڙهي پهريل هئا. زبردست بارش هئي مينهن چوي اڄُ نہ پوان تہ ڪڏهن پوان.

ٻاهر نڪرڻ وقت پهاڙ جي چوٽيءَ تان ڪاٻي ساڄي نظر ڊوڙائي وٽڪار ئي وٽڪار هئي، پري پري تائين نظر ايندڙ رانديڪن جيان ننڍڙا گهر. اُن ڏينهن بہ قدرتي طور مينهنُ جُهڙُ طوفان هو. يادين جي طوفان منهنجو وجود ڏوڏي ڇڏيو. اڄُ بہ موسم جُهڙالي. گورڏن پارٽيءَ جو گيت ياد اچي ويو:

هُتڙي مينهن واسن هِتڙي نيڻ ٺمن

مونکي مارون جا پل پل پور پون...

دويش اُنهن ڏينهن ننڍڙو هو اسان کي خبر ئي ڪانہ پئي تہ چرچ اندر هڪ پاسي هڪُ بوُٿ نهيل هو اُن جي اندر هڪ پادري وينو هو، اُن سان اسپينش ۾ چپن ۾ گفتگو ڪرڻ لڳو. اتي پنهنجي انتر آتما جو آواز ٻُڌي فادر اڳيان گناهہ قبول ڪري پڇتاءُ ظاهر ڪندا آهن. جڏهن دويش واپس وريو تہ اسان پُڇيوسين اڙي تون فادر کي ڇا چئي رهيو هئين؟ چيائين مان فادر اڳيان ٽرو ڪنفيشن (سچ سچ ٻُڌايو) ڪيو. فادر مون هڪ چوڪري کي ڄاڻي واڻي ماريو هو، اُن جو ڪو ڏوهہ بہ ڪونہ هو هاڻي مونکي پڇتاءُ ٿي رهيو آهي مونکي ڏک آهي. مونکي پنهنجي غلطيءَ جو احساسُ ٿيندو آهي. منهنجي ڳالهہ ٻُڌي فادر چيو: تو پنهنجو گناهہ قبول ڪيو آهي، هاڻي ڏٽي توکي معاف ڪري ڇڏيندو.

اسپين جي هڪ هولي فئسٽيول ويڪ (ڏارمڪ هفتي) دوارن گناهگار پنهنجو گناهہ بخشائڻ ويندا آهن، ڪاريون ڊگهيون ٽوپيون پهريل، مُنهن ڍڪيل (نقاب) صرف اکيون نظر ايندڙيون، اسپين جي هر ڳوٺ جي چرچ مان جلوس نڪرندو آهي، هڪ هنڌ گڏ ٿي ويندا آهن وري واپس جلوس جي روپ ۾ چرچ مان موٽندا آهن، واٽ تي روڊ جي ٻنهي پاسي ماڻهن جون قطارون موجود هونديون آهن، مدر مئري ۽ عيسيٰ جي مورتين کي سينگاري ڪيندا

آهن، ديويءَ جي سُندرتا جي تعريف كندا واهه! واهه!! كندا آهن، انهن جلوسن ۾ ٽن سئون كان ٽن هزارن كان بہ متي الڳ الڳ شهرن مان ڇهرا ڍكيل گناهگار گناهه بخشائڻ ويندا آهن.

دويش جي سچائيءَ پنهنجي غلطي قبول كرڻ واري معصوميت، امڙ جي ان ساڳي هنڌ موجودگي، منهنجي اكين آڏو ماضيءَ جا اُهي پل اُبري آيا. مٿان وئليءَ تان تمام سندر ايئريل ووئيو ڏسڻ ۾ ايندو. فرينكو جي يادگار مونومينٽ ڏسڻ بعد ڏاكٽيون لهندي هڪُ دفعو وري اُن منظر كي نيٽن ۾ سمائي ماضيءَ جي مٺين درد ڀرين يادين كي دل جي هڪ گوشي ۾ محفوظ كري، واپس مئدرڊ طرف نكتاسين. اڌ رستي تي اشوك چيو ٿوري دير كنهن ريستورينٽ ۾ ٽا وهون. كجهه فاصلو طئہ كري هڪ هنڌ بيناسين، جتي مون سافٽ ڊرنڪ ورتي، اشوك پنهنجي ڊرنڪ گهرائي. چيائين كجهه كائيندينءَ؟ مون چيو نہ هن وقت ضرورت نہ آهي. ڳالهين دوران منهنجي نگاهه هڪ ننڍڙي ڳاڙهي ۽ سُنهري رنگ جي لئمپ تي پئي، مون چيو اشو هيءُ لئمپ سُٺي آهي نہ؟ چيائين توكي كپي؟ مون چيو نہ! اهو علاالدين جي چراغ وانگر هو، اشوك چيو تہ اها لئمپ ڏيكارج، هن لائٽر نما چراغ كي ٻاري ڏيكاريو. مون چيو اري هيءُ لائٽر آهي، ان كي لائٽر طور تہ استعمال نہ ٿو كري سگهجي پر ڊيكوريشن طور ركي سگهجي ٿو. اشوك هن كي چيو اهو پئك كري ڏئي. مان گهٽي آنا كاني كئي پر هن هڪ نہ ٻُڌي ۽ منهنجي اسپين جي سفر جي آخري پڙاءُ جي پڇاڙيءَ واري سوكڙي علاالدين جو چراغ هو.

كاش! اهو چراغ ڊيكوريٽر لائيٽر وارو چراغ جو چوغو لاهي اصلي علاوالدين جو چراغ بڻجي پوي. اي چراغ !وني هل هنگلاج، جيكو سيكندن ۾ اكل پنڌ هنگلاج جا طئہ كرائي هنگلاج ماتا جو درشن كرائي ڇڏي. وني هل شاهه سچل جي درگاهه تي، جنهن چراغ كان مان هر روز پنهنجي من پسند خواهش پوري كرايان... آمين!

******

خيتانو
(اسپيني خانابدوش)
(16)

اسپين ۾ شايد ئي اهڙو ڪو سياڳو ڏينهن هجي جنهن ڏينهن گهران نڪرڻ نہ ٿيو هجي، روز جُتلو پير ۾ هوندو هو. اتي عربن طرفان مئدرڊ جي وچ شهر ۾ بہ ٽاور ٺاهيا ويا هئا، دراصل هن وقت اهي ٻئي ٽاور جنهن کي ٽُئن ٽاور چيا وڃن ٿا، ان طرح ٺهيل آهن جو ٻئي هڪ ٻئي سان ملن ٿا. هينان وچان ٽرئفڪ لنگهي ٿو. وڏي ۾ وڏين اُچين عمارتن ۾ پهرين نمبر تي آهن. ان جو اسپينش اُچار ڪميلوز معنيٰ جاڙا، توروز يعنيٰ ٽاور، جنهن کي هن وقت بئنڪن پنهنجي هٿ ۾ ڪنيو آهي جو ويچارن ڪوويت جي عرب مالڪن جا ڪن ڏيوالا ڪڍائي ڇڏيا، اتي ڪيترا اهڙا لفظ آهن جن جا اُچار عربي جيان آهن، نالا بہ ڪيترا اُن جي اثر وارا ملندا، مئدرڊ جو نالو ئي ڪٽي ونجي مخريت مان مئدرڊ ٿيو، ڪيترن لفظن تي زير زبر بہ نظر ايندي، خميص کي خميض بہ چون، ڪي وري لفظ اُبتا جيئن يو.اين.اوُ - اوُنو، ناٽو جو اوُنتو، ڪُواترو - چوٿين حصي کي چون، اوُنو هڪ کي، بئٽري جي سيلس کي پيلا، ويهي رهُ کي سينتتي، هلو! کي اوُلا، اسپينين جي هڪ عادت سُٺي، ڪير سُڃاڻي نہ سُڃاڻي هڪ ٻئي کي اوُلا ضرور چون، سائين رام رام اسين چئون، هو چون اوُلا، گوڊ بائي جي لاءِ آديئوس! هيڏي اچُ بينگا بينگا! جبرالٽرل جي اسلام سان وابستگي چئي وجي ٿي، جابُل-ال-طارق خليفي جو جنرل هو اُن جي نالي پُٺيان نالو ڦري جبرالٽرل ٿيو، جيڪو سائوٿ آف اسپين يعني ڏاکڻي اسپين طرف پوي ٿو. ڪجهہ عرصو پهرين برطانيہ ۽ اسپين وچ۾ ان جي ڪنهن هڪ مُلڪ سان شامل ٿيڻ تي ڳالهہ ٻولهہ بہ ٿي هئي.

هڪ واري اسان شهر کان ٻاهر ويا هئاسين اُتي جپسي عورتون ۽ مرد نچي رهيا هئا، اُنهن جي نرتيہ، گيت سنگيت ۾ ڏاڍو رِدم هو، پير اصل ٽرڪن پيا. اُن وقت مونکي سنڌ جي ٻرٽ ٻريل سدري پئي هئي. جپسي عورتون پُڇڻ لڳيون، ڪانتيش ڪين اسپينش ۾ سدري جي ٻرت جي باري ۾ ٻُڌايو .اتي اسپينش ۾ انهن لاءِ خيتانو لفظ استعمال ٿيندو آهي. اتي جي جپسين يعني خانابدوشن جو چوڻُ آهي تہ انهن جي بزرگن جو پنجاب ۽ چنديگڙهہ جي علائقن سان واسطو هو. ٻارت جي هڪ راجا انهن کي ايران جي بادشاهہ کي بخشيش ۾ ڏنو هو، اُتان انهن جي يورپ طرف لڏ پلاڻ ٿي. خيتانو يعني جپسين کي اتي آئي هزار سال ٿيا آهن، هڪ هزار سال گذرڻ جي باوجود اهي پنهنجن ريتن رسمن تي قائم آهن. لوهارڪو ۽ ڪباڙيءَ جو ڌنڌو بہ پيا ڪن. انهن جي خاص ڊش آهي ڪوسيدو مدري لينئو يعني مئدرڊ جي خاص تيار ڪيل ڊش، چولن ۾ وڏا وڏا سوئر جي گوشت جا ٽُڪر وجهن ۽ گڏ پٽاٽا، ٻيو سي-فوڊ، ساموندي خوراڪ مڇيون جهينگا طرح طرح جا ساموندي جيو وڏي شوق سان کائين.

ڪئي ڀيرا بُل - فائيٽنگ واري اسٽيڊيم ٻاهران لنگهڻ ٿيو، ان راند کي ڏسڻ لاءِ ڪڏهن بہ دل ڪانہ ٿي. اسپين ۾ هڪ فيسٽيول تمام مشهور آهي جيڪو فرمين درويش جي پُنيان نالو ڏنل آهي، اُتي اها روايت هلندي پئي اچي، هڪ واڙي مان بُل (ڍڳا) نڪرندا آهن جن کي اسٽيڊيم ڏانهن ويندي ويندي ست اٺ منٽ ڪن لڳندا آهن. انهن ڍڳن جي اڳيان ڄاڻي واڻي ماڻهو ايندا آهن ڪي لتاڙجندا آهن تہ ڪي پٺيان پري ڀڄندا آهن، ڪي وري وچون وچ انهن سان ڊوڙ لڳائيندا آهن، هيءُ ميلو ستن ڏينهن تائين لڳندو آهي، فرانس جي سرحد ڀرسان پامپولانا ڳوٺ آهي، اتي وڏي تعداد ۾ اچي ماڻهو گڏ ٿيندا آهن. اتان جو ميئر ان جو بندوبست ۽ ميزباني ڪندو آهي. باسڪوس پراونس ۾ آهي. اتي علحدگي پسند عنصرن طرفان هلچل هلائي پئي وڃي، حالانڪ اجان انهن جو ايترو زور ناهي. مان اسپين جي هر هڪ ڏِشا طرف ويس صرف ان علائقي طرف وڃڻ ڪونہ ٿيو.

هڪ واري اشوڪ سان گڏ وڃي رهي هيس تہ رستي تي ٽرئفڪ لائيٽ تي ڪار روڪڻ وقت بوسنيا ۽ ٻين علائقن جون زالون ماڻهن کان گذربسر لاءِ پيون گهرنديون هئيون، هڪ مائي اشوڪ سان ڪجھ ڳالهائڻ لڳي، مون ڏي ڏسي ڏاڍي انداز سان چيائين، گواپا! مان بہ ڪري ڪنڌ ڌوڻيو، ٽرئفڪ لائيٽ گرين ٿيڻ تي اسان جي ڪار اڳتي وڌي. مون چيو، اشوڪ ڇا پئي پُڇي؟ چيائين، تنهنجي لاءِ پُڇي رهي هئي، ڪير آهي؟ ڪٿان آئي آهي؟ مون چيو مانس، منهنجي ڀيڻ آهي. چيائين گواپا! مطلب؟ مطلب تنهنجي ڀيڻ سُهڻي آهي. مان چيو، مان مڙيئي سُهڻي آهيان؟ چيائين چو، منهنجي ڀيڻ گهٽ آهي ڇا؟ دراصل مونکي اُن ڏينهن زريءَ واري ساڙهي ۽ جوئلري وغيره پهريل هئي، جو ڏياريءَ جي فنڪشن لاءِ هوٽل ۾ انڊين ائسوسيئيشن جي عورتن جيڪو پروگرام رکيو هو، اُن ۾ شرڪت لاءِ وڃي رهي هيس.

مئڊرڊ ۾ هڪُ وڏو اسٽور آهي لا-وگوئڊا، اُتي ڪئي ڀيرا شاپنگ لاءِ وڃڻ ٿيو، اتي هڪ ريلوي اسٽيشن بہ آهي نارٽئي-بورگوس، اُتر پورچوگال-چمارتين، اُتان يورپ ڏئي گاڏيون وڃن ٿيون. سائوٿ لاءِ ٽرينس آتوچا، اندولسيا، مئڊرڊ کان سيويجا وغيره فاسٽ ٽرين 350 ڪلوميٽر في ڪلاڪ جي رفتار سان هلي ٿي. اشوڪ سان گڏ هڪ بہ ڀيرا فرينڪو جي رهائشگاهہ واري ايراضيءَ طرف شهر کان ٻاهر وڃڻُ ٿيو.

ويندي ويندي وئلينسيا بيچ تان ٿي آياسين، ڪانتيش چيو هل تہ بارسيلونا هلون جتي اسان کي ڄاڻ آهي راندين جي عالمي چٽاڀيٽي جي ميزباني ٿيندي آهي. پونم چيو وينا ديدي لاسپما مان ٿي اچو. ٿي ڏينهن هئا مون چيو نہ مان نہ ويندس جو مونکي امريڪا ضرور پهچڻو آهي. وڃڻ وقت دل سُست هئي مٿان وري اڳتي اڪيلو آمريڪا جي سفر جو فڪر.

******

نيويارڪ
(17)

اسپين مان 28 جولائي تي صبح جو ڏهين بجي جي ڪي.ايل.ايم. جي فلائيٽ ونڻي هئي. منهنجي دل ڪجهه مايوس هئي. پهرين ائمسٽرڊيم ۽ اُتان فلائيٽ مٽائي نيويارڪ لاءِ ورتي. نيويارڪ کان پنجين بجي شام جو وري ٻي فلائيٽ آرلينڊو لاءِ ونڻي هئي. هڪ ٽرمينل کان ٻئي ٽرمينل وچ ۾ ڪافي فاصلو هو. بورڊنگ ڪارڊ لاءِ وڏي لائين هئي. لڳي پيو ته فلائيٽ مِس ٿيندي. ڏٽيءَ جي مِهر تي، نيٺ نمبر آيو. نڙي خشڪ ٿي رهي هئي. هن کان اڳ 1990ع ۾ امريڪا وڃڻُ ٿيو هو، اُن وقت سنڌي ائسوسيئشن-آف نارٿ امريڪا (سانا) جي ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ وڃڻُ ٿيو. حالانڪ پهريون پيرو هو، ايتري گهٻراهٽ ڪانه ٿي جيتري هن سفر دوران محسوس ڪري رهي هيس.

اُن وقت اشوڪ مميءَ ڪي اسپين پنهنجي نئين گهر جي مهورت جي سلسلي ۾ دهلي ونڻ آيو هو. مميءَ چيو تون امريڪا مان ٿي مئڊرڊ رڪڻيءَ واري ڏينهن تي ضرور پهچج، جو ستنارائڻ تي جاءِ جو مهورت آهي. دهليءَ کان رات جو ٽئين بجي جي فلائيٽ هئي. ست لڳي ويهن منٽن تي اتي جي مڪاني وقت موجب فرئنڪفرٽ پهتس ۽ منهنجي واچ ۾ سوا ٻارهان ٿي رهيا هئا. ڪجهه فارميلٽيز ڪانپوءِ اُتي اٺ پنجيتاليهه ٿيا هئا. دهليءَ کان فرئنڪفرٽ تقريبن ڇهه هزار هڪُ سئو ارڙهان ڪلوميٽرن جو فاصلو هو. وري اُتان فرئنڪفرٽ کان واشنگٽن ڊي.سي. ڇهه هزار پنج سئو پنجيتاليهه ڪن ٿيندا. پهريون پيرو آمريڪا سفر دوران جڏهن سمنڊ مٿان جهاز هلي پيو ته هيٺ پاڻي ڏسي جان نڪري رهي هئي. اوچتو واشنگٽن لهڻ وقت زوردار رڙيون واڪا، چيٽون ٿيون مان ڏڪي ويس الائي ڇا ٿيو، نه ڄاڻ ته فلائيٽ ۾ موجود ماڻهن سفر دوران سک سان پهچڻ تي خوشين جو اظهار ڪري رهيا هئا، پُنيان ڪيترا نوجوان وينا زوردار تاڙيون وڄائڻ لڳا. ڪجهه دير اڳ جيڪو ساهُ مُٺ ۾ هو، اُن مان نجات ملي، اڪيلائپ ۾ پنهنجو پاڻ تي ڪلي ڏنم. اُتان هاليڊي-اِن هوٽل ۾ پُهتس. ڊاڪٽر سرفراز ميمڻ سان ڳالهه ٿي. مان اُن ڪانپوءِ پلنگ تي وڃي ڪريس. ٻئي ڏينهن ڪمري جي فون جون گهنٽيون پيون وڄن، مونکي اصلُ هوش ئي ڪانه هو.

31 جولائي 1990ع کان 15 جولائي تائين سانا جي ڇهين ساليانِي ڪانفرنس هوٽل هاليڊي-اِن ۾ رکيل هئي. اُن ڪانفرنس ۾ پروفيسر امينا خميساڻي، جناب عبدالله شاهه، جناب حفيظ پيرزادو ۽ ٻيا ڪيترا آيل هئا. اُن وقت سانا جو پريزيڊنٽ جناب خالد هشماڻي هو. ڊاڪٽر دوداڻي، شنڪر لڪاني، آدرش سنڌي، ڊاڪٽر آفتاب قاضي، ڊاڪٽر سرفراز

ميمڻ، ڊاڪٽر بدر شيخ، ڊاڪٽر رزاق ميمڻ، منظور ميمڻ، اقبال ترين، انور شيخ، عبدالرحمان سومرو، جاويد لغاري ۽ ٻيا ڪيترا جُڙيل هئا. منهنجي سُني سارسنپال لڏائون. ڊاڪٽر دوداڻي جا ٿورا، جن وقت بہ وقت ياد ڪيو آهي. بحث ۾ منظور ميمڻ، ڊاڪٽر وقاصي، جناب انور شيخ، مسٽر انصاري ۽ مٽين سڄڻن ڪان علاوه ٻين سڄڻن حصو ورتو. سائيم جي.ايم. سيد جي سياست ۽ ٻين موضوعن تي بحث رهيو، ڪجھ ذڪر پنهنجي آرٽيڪل ۾ اڳ۾ ڪري چُڪي آهيان. مون جڏهن ويچار پيش ڪيا تہ پروفيسر امينا خميساڻيءَ شاباس ڏني، ڪيس آواز بہ پسند پيو. بشير پنڊ طرفان ميامي جي دعوت رهي ۽ ڊزني-ورلڊ ڏسڻ جو موقعو مليو. ميامي ۾ هن سنڌ واري ڪچهريءَ جو بندوبست ڪيو هو. ڪاڏو بہ سنڌ وارو ۽ اُهو بہ پنهنجي هٿن سان تيار ڪيل، حالانڪ هن جو فاسٽ-فوڊ واريون موٽيلس هيون، سندس گرل فرينڊ حيران ٿي تہ اهڙي ڪهڙي اهم شخصيت آهي جنهن جو هو خود ڌيان رکي رهيو آهي. پنهنجي ڳوٺ دادوءَ جا حال احوال ۽ امريڪا ۾ رهندڙ سنڌي نوجوانن جي پنهنجي سنڌ واري ماحول کي ياد ڪرڻ ۽ هتي جذباتي طور پاڻ کي دٻاءُ هيٺ محسوس ڪرڻ.

الطاف ميمڻ ۽ سندس گهرواريءَ ڪافي وقت ڏنو، نہ صرف اهو پر جيجي زرينا بلوچ، اياز لطيف پليجو ۽ مونکي پنهنجي گهر هلي ٽڪڻ لاءِ چيو. شنڪر لڪاني پنهنجي گهرواريءَ سان مُلاقات ڪرائي، تمام سُنو چوڪرو آهي، صبح جو سائنس ميوزيم، نئشنل ايئر ائنڊ اسپيس ميوزيم ۽ شام جو پوسٽ آفيس ايوينيو ۾ ان جي ٻارن سان گذري، پُٽن جا نالا سُنا رکيا هئائين، هڪ جو نالو بيجل هو. هدايت بلوچ، اسرار انصاري ۽ لنڊن مان آيل سڄڻ ۽ ان جي بيگم سان گڏ شاپنگ لاءِ وياسين. واشنگٽن ۾ اسپيس ميوزيم ۾ ئي چڱو وقت نڪري ويو.

ويٽنام جي جنگ ۾ مارجي ويل آمريڪي فوجين جي ياد ۾ ويٽنام وئٽرنس ميموريل اڏيو ويو آهي. اُن وقت ڪيترون زالون مرد پنهنجن پنهنجن وڇڙي ويلن کي ياد ڪري رهيا هئا. ان جي خاص ڳالھ اِها آهي تہ اهو يادگار ويٽنام جي وار - وئٽرن جي چئرٽيبل تنظيم جي (27 اپريل 1979ع) سوچ جو نتيجو آهي. آمريڪا جي جيڪا جنگ تي پاليسي هئي اُن ڪان ڪنارو ڪري صرف شهيدن ۽ جيڪي جنگ ۾ لاپتا ٿي ويا، يا جن کي جنگي قيدي بڻايو ويو، تن جي ياد قائم رکڻ لاءِ اڏيو ويو آهي. ان يادگار لاءِ امريڪي ڪانگريس پهرين جولائي 1980ع تي منظوري ڏني، ان جي ڊزائين جي سلسلي ۾ قومي سطح تي کلي چٽاڀيٽي رکي وئي جنهن ۾ ارڙهن سالن ڪان وٺي مٿي جي ڄمار جا ماڻهو شرڪت ڪري سگهن پيا. ان لاءِ 1421 داخلائون مليون جنهن مان اِيٽن جي 21 سالن جي هڪ ڇوڪري جيڪا يونيورسٽيءَ جي شاگرد هئي. مايا-ينگ-لئن تنهن جي داخلا عالمي طور تسليم شده فنڪارن ۽ ڊزائينرن تي آڌارت ائن ججن جي پئنل منظوري ڏني. جيڪي پٿر جون مورتيون آهن سي واشنگٽن جي بُت تراش فئڊرڪ-هارٽ جون تيار ڪيل آهن.

يارهين مارچ 1982ع تي ان ميموريل جي ڊزائين ۽ نقشي کي منظوري ڏني وئي. 26 تاريخ مارچ تي کوٽائي شروع ڪري ان پٽ (ديوار) کي آڪٽوبر ۾ مڪمل ڪيو ويو ۽ يارهين نومبر تي امريڪي صدر کي سونپيو ويو، جنهن تي 70 لک امريڪي ڊالر لاڳت لڳي، جيڪا رقم ٻه لک پنجهتر هزار رضاڪارانہ تنظيمن، وئٽرنس جي يونين، ڪارپوريشنس، فائونڊيشن ۽ انفرادي طور آمريڪي فردن جي دان ذريعي گڏ ڪئي وئي. هيءُ يادگار قوم کي تيرهين (13) نومبر 1982ع تي سمرپڻ ڪيو ويو، 1984ع ۾ آدم قد نما هٿيارن سان ورديءَ ۾ فوجين جون مورتيون شامل ڪيون. ان پٽ جي ڊيگهہ 246075 فُٽ آهي، ان لاءِ گرينائيڊ جو پٿر پارت جي بئنگلور شهر مان گهرايو ويو هو.

واشنگٽن جي پهرين صدر جي ياد ۾ واشنگٽن يادگار بہ سيلانين جي ڪشش جو باعث آهي. وطن لاءِ ڪيل خدمتن جي احترام طور اهو اڏيو ويو آهي. فوج جي ننڍي ٽڪڙيءَ جي ڪمانڊر طور جيڪو ننڍين بئنڪن جي آزاديءَ لاءِ جاکوڙ ڪري رهيو هو، جنگ جي پهرين ٽن سالن اندر ئي هن اهم سوڀون حاصل ڪيون. تاريخ ۾ اهم جاءِ والاري ۽ عوام جي دلين تي راڄ ڪيو. سندس قول هو : سالميت ۽ مضبوطي! ان جي ڊزائين رابرٽ ملس تيار ڪئي. ڪجھ ڦير گهير بہ ٿي. پنج سئو پنجونجاھ فُٽن ڪان مٿي آهي ۽ هيٺ پٽ جي ويڪر (ٿولھ) اٽڪل پندرهان فُٽ بيان ڪئي ٿي وڃي، ان يادگار جو وزن نوي هزار اٺ سئو چئونجاھ ٽاٽايل آهي. جارج واشنگٽن جي وفات وقت اهو ويچار ڪانگريس کي 1783ع ۾ آيو پر ان تي پيروي ڪانہ ٿي، وري 1833ع تي برک شخصيتن ويچار کي اڳتي وڌايو، 1874ع ۾ ڪجھ سلسلي کي اڳتي وڌايو ويو، وري سياسي ويڙھ ڪري رنڊڪ پئي، اُتر ڏکڻ جي ناسازگريءَ جو نتيجو گهرو جنگ رهي جنهن تہ ماڳي ئي تعميري ڪم کي نپ ڪري ڇڏيو. 25 سالن تائين اهو روڪيل رهيو. نيٺ 21 فئبروري 1885ع تي مڪمل ڪيو ويو. نائين (9) آڪٽوبر 1888ع تي عوام لاءِ کوليو ويو. اتي پهرين اِيليويٽر ٻاڦ وارو هو، 1901ع تائين استعمال ڪيو ويو.

دنيا جي سُپر پاور مُلڪ جي رهائشگاھ وائيٽ هائوس جو درشن ڪرڻ بہ نصيب ٿيو. مان اُتان (17) سترهين جولائي تي نڪتس. 19 جولائي تي مِيامي بيچُن جو سير سپاٽو. مِياميءَ ۾ هڪ ٻئي جي مٿان برجس نهيل آهن. ٽرئفڪ تمام ئي روانيءَ سان هلي ٿو. سيونمائيلس برجس اتي اُن وقت ٻُڌايو ويو تہ تقريبن هڪُ هزار سنڌي رهن ٿا. ٻہ سنڌي گُردوارا آهن، هڪ مسجد آهي. سنڌي ڪاروبارن ۾ پورا آهن، صرف ڏارمڪ ڏينهن چيٽي چنڊ يا ڏياريءَ وغيره جا فنڪشن ڪن ٿا. 18 جولائي تي ڪار ذريعي ڊيسني ورلڊ لاءِ روانگي ٿي. ادي بشير وٽ هڪُ جونيئر سنڌي ڇوڪرو اختر نالي سان هو، تنهن تي ڊيسني ورلڊ ڏيکارڻ جي هن جوابداري رکي. مئجڪ هائوس، ايم.جي.ايم. اسٽوڊيو جتي شوٽنگ جا اِفيڪٽس ورتا ويندا آهن ۽ ڪارٽون ڪيئن ٺهندا آهن اُهو مرحلو ڏٺو. ايم.جي.ايم. اسٽوڊيو ۾ مِني ريل ۾ جڏهن سير ڪرائي جاڻ ڏيئي رهيا هئا تہ اوچتو ٻاھ جا اولا، ڄڀيون

جيان اسان جي قريب اچڻ لڳا، سيئي سيلاني ڊڄي ويا پر نقصان نہ ٿيو، بگ-ٿنڊر-مائونٽين-ريل روڊ: اهو فلم ۾ هڪ ائفيڪٽ وارو سِين هو، ان ائڊوينچر ۾ ڪيٽرن جون شيون گُم ٿي ويندڻون آهن، ڪِن جا چشما، ڪِن جون هئٽس ڦهڪو ڪري، ڪري پون. سفر دوران انهن کي سنپالي پاڻ وٽ رکڻ ۽ مقرر فاصلي تي رهڻ هدايت بہ ڏني ويندي آهي. پاٽيءَ ۾ بمبازيءَ وارو اِفيڪٽ ساڳيءَ طرح مَلٽي اسٽوري بلڊنگ، ان طرح جي ننڍڙي هئي، ننڍڙيون دريون، انهن جا ڪيئن تا اِفيڪٽس وٺن. اڄ پارت بہ فلمي ڪيٽر ۾ وڏي ترقي ڪئي آهي. ڊيسني ايم.جي.ايم. اسٽوڊيو جا ائڊوينچر، والٽ ڊيسنيءَ جي ننڍپڻ کان وٺي ان جي موجود اڏڻ واري مرحلي تائين چاڻ، کن فلمن ۾ سندس آواز ذريعي بيان. اتي هال-آف-پريزيڊنٽس ۽ اَمريڪا جي تاريخ ۽ هيل تائين ٿيل پريزيڊنٽن جو احوال بيان ڪيو وڃي ٿو.

سميلن کان پهرين آرلئنڊو جي سفر جو مختصر ذڪر انڪري ڪيو جو پهريون پيرو اُتي 1990ع ۾ سانا جي ڪانفرنس ڪري اچڻ ٿيو. سن 1999 ۾ سنڌي سميلن جي ڪري وري اتي اچڻ ٿيو. 28 جولائي تي پنجي بجي نيويارڪ پهچڻ ڪانپوءِ مڪاني فلائيٽ ذريعي آرلئنڊو روانگي هئي. گلو خشڪ ٿي رهيو هو، فلائيٽ ۾ پهريون ڪمُ بہ ٿي گلاس پاڻي ۽ جوس جا پيتم، دل ڏڪ ڏڪ پئي ڪري، رات ٿي چڪي هئي. ڏهين بجي فلائيٽ اتي پهچڻي هئي، سفر دوران جيڪي هوائي جهاز گولاٽيون ڪارايون تن اصلُ ساهُ مُٺ ۾ ڪري ڇڏيو، هيٺ پاڻيءَ تي نظر پوڻ سان هانوءُ ڪاڄي ٿي ويو، مونکي ترڻ ايندو ڪونہ آهي، من اندر ڪئي خوف...... جڻُ جي ترڻ اچي ها تہ تري پار پوان...... پنهنجي ناداني‌ءَ تي کهڙو ردي عمل ڏيان.

خير سان 28 جولائي رات جو ڏهين بجي اتي پهتس، هوائي اڏي تي سميلن جو ميمبر مسٽر هريش منگهناني وٺڻ آيو، تڏهن ڪجھ ساھ پيو. هوٽل ۾ وملا تواري ملي جيڪا پڻ اُن وقت پهتي هئي، جنهن تي ڪلچرل پروگرام جي جوابداري هئي هن سان گڏ سندس مُسلم پاڪستاني ساهڙي بہ هئي. رات جو ڪافي دير ڪانپوءِ ننڊ آئي ٿڪاوٽ بہ زبردست هئي. اُتي لڪشمي ڪرپلاڻيءَ سان بہ مُلاقات ٿي جنهن کي ڪويتا لکڻ جو شونق هو، ڪجھ ڪويتائون پڙهڻ لاءِ ڏنائين. بئي ڏهاڙي لنچ هڪ انڊين ريسٽورينٽ ۾ رکيل هئي.

جيئن تہ سميلن جو بندوبست رتنا گدواڻيءَ کي ڪرڻو هو، اُن سان ڳالھ ٻولھ ٿي. صدر شري پريم لالواڻي ۽ وملا تواريءَ منهنجو سامان پنهنجي ڪار ۾ رکيو، ٻاهريان ڊيليگيٽس اچي چڪا هئا. ٽي چار ڪلاڪ ڪمري جي انتظار ۾ ان دوران ڪيترا چاتل سُچاتل مليا پر منهنجو ساهُ تہ پنهنجي بيگين ۾ اٽڪيل هو، انڪري نہ تہ اُن ۾ ڪي هيرا جواهر هئا پر، اُن ۾ سميلن دوران جيڪو فئشن شو مونکي پيش ڪرڻو هو، اُهو سامان

هو. پنهنجي پريشانيءَ جو کهڙو بيان ڪريان، بس لطيف سائينءَ جون هيءُ سٽون منهنجي
اُن وقت جي حالت جون ترجماني آهن.

حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪرايان ذري
لڳي ماٽ مرن ڪي، ڏونگر پون ڏري. (شاه)

******

امريڪا ۾ سنڌڙيءَ جو سيرُ

(18)

ٻن ڏينهن جو هيءُ ڇهون سميلن 30 جولائي 1999ع کان پهرين آگسٽ تائين هو. 30 جولائي تي ان جو افتتاح ٿيو. ان موقعي تي افسوسناڪ حادثو پڻ ٿيو آهوجا ڪٽمب جا ٽي ڀاتي ڪار حادثي ۾ گذاري ويا. سميلن ۾ شريڪ ٿيندڙ سڀني سندن آتما جي شانتي لاءِ ۽ ڪٽمب جي ٻين ڀاتين سان ڏک جو اظهار ڪندي شرڌانجلي پيش ڪئي. پهرين ڏينهن تي انيلا سندر ۽ ٻين ڪلاڪارن جو پروگرام رکيل هو. ڳائيندڙ فنڪارا تيجي پوڄواڻيءَ ۽ سنڌ جي ڳائيندڙ فنڪار مظهر حسين پنهنجي مخصوص انداز ۾ حاضرين کي موهي ڇڏيو. شاه لطيف جا ڪلام، انڪانسواءِ نج سنڌي سنگيت، جنهن ۾ مٽيءَ جي مهڪ سمايل هئي ان جي رنگ ۾ سڀني کي رنگي ڇڏيو. هڪ طرف تاڙين جي زوردار گونج هئي ته ٻئي طرف سنگيت جي لئه ۽ تال تي سنڌيت پريمين جي جُهمر ۽ جمالو هو، ڇنڇر صبح جو دادا لڇمڻ چيلارام جو ڪيرتن ۽ گرٻاڻي هئي. سميلن ۾ آيل وڏي تعداد ۾ عورتن، مردن شرڌا ۽ پريم سان آساوادي ڪيرتن جو آنند ماڻيو.

ڇنڇر ڏهاڙي مختلف سنڌي اڳواڻن سميلن کي خطاب ڪيو. پهرين سميلن جي چيئرمين شري پريم لالواڻيءَ سميلن جي باري ۾ ۽ اُن جي ڪمن تي روشني وڌي. انڪانپوءِ مشهور قانوندان ۽ وزير شري رام ڄيٺملاڻي خطاب ڪيو، جنهن پنهنجي تهذيب تمدن ۽ ٻولي کي زنده رکڻ ، سنڌي جاتيءَ کي ايڪي قائم رکڻ جو سڏ ڏنو. ڪشمير ۾ شهيد ٿيل نوجوانن کي عقيدت پيش ڪندي، پاڙيسري مُلڪ کي پنهنجي ناپاڪ ارادن کان باز رهڻ لاءِ چيو. ميمبر پارليامينٽ شري سُريش ڪيسواڻي، دنيا جي مشهور معروف ڪُٽمب هندوجا ڀائرن مان شري پرڪاش هندوجا ۽ ڊاڪٽر ستيش روهڙا به خطاب ڪيو. ان موقعي تي ڊاڪٽر گُل آغا سنڌ جا تاريخي ۽ ٻيا مرڪز سُهڻي نموني پروجيڪٽر تي ڏيکاريا. يوٿ پروگرام الڳ رکيو ويو، دراصل اُن پُنيان مقصد زندگيءَ جي همسفر جي چونڊ وارو رهيو، جو اتي مٽي مائٽيءَ لاءِ مائٽن کي بيحد پريشاني ٿئي ٿي، اُنهن لاءِ هيءُ سميلن سُنهرو موقعو آهي.

سميلن ۾ سنڌي ڪتابن ۽ ڪئسٽن جو نماءُ ۽ وڪرو به ڪيو ويو. اسٽال تي آدرش سنڌي عرف الطاف ميمڻ، منور لغاري، ڊاڪٽر ستيش روهڙا سنڌي سنگيت ۽ ساهتيه جي ڄاڻ ڏيئي رهيا هئا. شام جو سنڌي لباسن تي آڌارت فئشن شو رکيل هو، جنهن لاءِ سميلن طرفان مونکي خاص نيند مليل هئي. اهو پروجيڪٽ تمام ڏکيو ۽ للڪار پريو هو. ان ۾ وڏو پورهيومنهنجي مُربي ڀيڻ پروميلا شرما جو شامل هو. مون ريسرچ ڪئي، مٽيريل جي

چوندڙ، سنڌ مان ڪپڙو، پرت پريل گج، ٽوپي، گُل واري جُتي، اجرڪون ڪٽو، پرت پريل روا گهرائڻ ڪو سولو ڪمُ نہ هو. ان فئشن شو لاءِ رنگن جي چوندڙ آج جون ٻاهيون، زيور، مئچنگ پوتيون (چڪني جو رئو) سنڌي ٽوپيون، پڳت ڪنوررام جو جامو ۽ پڳ، لباسن تي آذارت (ڪمينٽري) نريشن لکڻُ، جنهن ۾ لباسن متعلق شاه جي شعرن جي چوندڙ، ان پروجيڪٽ ۾ منهنجي سياڻي ڀيڻ شالني بہ ٻانهہ ٻيلي تي بيني، چوٽي آهي همٿين مردان مددي خدا. گجرات مان روايتي شيون آڻڻ جي جوابداري شالنيءَ تي وڌي، جئپور، اجمير، ٻڙودي جو ذمو مون پاڻ تي وڌو. پروميلا تي هر روز درزيءَ وٽ ٽن مهينن تائين اچ وڃ ڪرڻ جو ڪمُ ۽ چانڊني چوڪ مان ٽوپيون نهرائي اچڻ ۽ ٻيو ڪمُ وڌو. ڪئي مرحلا هئا. ڊاڪٽر دوداڻيءَ جو شونق هو تہ مان اهو پروجيڪٽ ڪريان، اڳين سميلن ۾ بہ هڪ طرح جي پروجيڪٽ جي صلاح ڏني، پر ان وقت عمل ۾ اُهو پروجيڪٽ ڪونہ آيو. وملا تواريءَ جو خط ۽ بہ ٽي ٻيرا فون آيو. هڪُ ڀيرو رتنا گدواڻيءَ جو فون آيو تہ ان طرح جو فئشن شو تون ڪندينءَ يا نہ؟ ڊاڪٽر دوداڻيءَ فئبروريءَ ڌاري دهليءَ آيا مون سان ڪرزن روڊ تي روبرو گڏجاڻي بہ ٿي، اُنهن جو مون تي اعتماد، مون کين ٻُڌايو مميءَ جي طبعيت نيڪ بہ ڪانہ آهي، توهان جو منهنجي ٽئلنٽ تي ڀروسو آهي، ان لاءِ توهان کي يقين ٿي ڏياريان تہ اگر ڪمُ ڪٽندس تہ نڀائيندس، مان وملا تواريءَ سان رابطو رکان ٿي. اها گڏجاڻي شايد ڪلاڪ ڪان بہ گهٽ رهي. ان وچ ۾ منهنجي امڙ مونکان وڇڙي پرماتما وٽ هلي وئي.

مان دهليءَ مان جون ۾ نڪتس، سميلن لاءِ تيار ڪيل ايڏو سامان ويهہ ٻاويهہ وڳا ۽ ٻيو سامانُ، سفر جا ڏڪ ڏولاوا، مٿان ٻيون فارميلٽيز، بيگون گهليندي گهليندي ٻانهون سُور ڪري رهيون هيون. مون پنهنجا تہ صرف پنج ست ئي وڳا ڪنيا هئا، هڪ فلائيٽ مٿائي وري ٻي....... خير سان سميلن تي پهچي ويس. انڪانپوءِ آيو مرحلو ماڊل چوندڻ جو. مسز رتنا گدواڻيءَ کي ڳولهي لهڻ مُشڪل ائين تہ ماشاالله! ڀاري پرڪم جسم ڪا لکڻ جهڙي عورت ڪانہ پر سميلن ۾ ايترو مصروف جو چوڻ ڪان ٻاهر. ڪمري جي انتظار ۾ ڪئي ڪلاڪ اُوسيئڙو....... سامان وملا تواريءَ جي ڪار ۾....... منهنجي دل ڌڪ ڌڪ پئي ڪري، ڪٿي ڪا چيز نہ گم ٿئي تہ سڄو سلسلو ٽٽي ويندو. مس مس ڪمرو مليو....... فهرست تيار ڪيم، ماڊل ملڻ مُشڪل، آخر پاڻ سميلن ۾ آيل ڇوڪرن ڇوڪرين، مرد زالن کي چوڻ شروع ڪيم، ڪن قبوليو... ڪن مجبوري ظاهر ڪئي...، ڪن رتنا گدواڻيءَ طرفان (مڪاني) آرلئنڊو جي ڪيترين شخصيتن کي نظرانداز ڪرڻ تي، اُنهن طرفان سميلن ڪان پري رهڻ واري مجبوري بيان ڪئي......، ڪيترن کي مون عرض ڪيو توهين مون ڏئي ڏسو، منهنجي مدد ڪريو، پنهنجي ٻارن کي هن سُني ڪم لاءِ همٿايو. نيٺ ڪن کي رحم آيو، ڇيائون توهان سنڌيت جو ايڏو وڏو ڪاريہ ڪري رهيا آهيو توهانجي مدد ڪنداسين، ٻارن کي توهانجي ڪري فئشن شو ۾ شامل ٿيڻ ڏينداسين. فئشن

شو جو مون کين عنوان، 'اسان جو ورثو - سنڌ جا لباس' لکي موڪليو هو، اُن جي جاءِ تي صرف فئشن-شو لکيو ويو - خير!

هواڏانهن وملا تواريءَ اندو ميرا پوريءَ سان مُلاقات ڪرائي، تنهن ٻه ڪن نوجوان ڇوڪرن ڇوڪرين کي حصو وٺڻ لاءِ هِمٿايو، سچ پچ مان هن جي ٻه ٿورائتي آهيان. ويهه ٻاويهه ماڊل ڇوندڻ ڪانپوءَ کين لباس ۽ ان جي پسِمنظر جي باري ۾ سمجهائڻ شروع ڪيم، ڪن کي سمجهه ۾ آيو ته ڪن کي سنڌي ٻولي ئي سمجهه ۾ نه پئي اچي. وڏي مُصيبت اها جو ريهرسل ڪرائڻ لاءِ ڪا جاءِ ئي نه ملي ته ڪٿي ٻه منٽ ماڊلس کي هلڻ ۽ نماءُ وارو انداز چڱيءَ طرح سمجهائي سگهان، جي اسٽيج تي وڃن پيا ته انيلا سندر جو ڏنبو کين لڳي پيو، ته هيڏانهن نه اچو منهنجو سامان ٿو چوري ٿئي، منهنجو شو ٿو خراب ٿئي. هڪ ڇوڪريءَ کي اهڙي دٻ ڪدييائين جو اُها روئندي آئي، مون کيس چيو تون پنهنجو موُڊ آف نه ڪر تنهنجي پيشڪش تي اثر پوندو، نيٺ کين ٻاهر لابي ۾ گڏ ڪري، مومينٽ ۽ ائڪشن سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي. تيار ٿيڻ لاءِ مئڪپ روم ۽ چينج فئسلٽي کان محروم هر هڪُ ماڊل، ليڊيز ۽ جينٽس باٿروم ۾ وڃي تيار ٿي پئي آيو. انڊيا مان دريانومل جاني آيو هو، تنهن کي اُن وقت گهلي رول ڪرايم. مٿان مُصيبت اها ڪڙڪي جو آخري گهڙيءَ تي هڪ ٻن چيو، اسين نه ڪري سگهنداسين، نپ جواب ڏيئي بينا. نيٺ سميلن جي وائيس چيئرمين جي نوجوان پُٽ کي اُن وقت ئي تيار ڪيم، هڪ ڇوڪريءَ کي چيم ته هاٽي مان توکي اجازت بلڪل نه ڏيندس، توکي هر حال ۾ شو ۾ حصو وٺڻو آهي. جن مرحلن مان گذرڻو پيو اُن جو هتي بيان ڪرڻ مُشڪل آهي.

جڏهن پروگرام شروع ٿيو، ته امر شهيد ڀڳت ڪنوررام جي صدابهار آواز ۾ نالي الک جي ٻيڙو تار...... جي ڪلام جي ائفيڪٽس سان، ڪنور جي جامي ۽ ڳاڙهي پڳڙيءَ وارو لباس پهريل...... اسان جو ورثو - سنڌ جي لباسن تي آڌارت فئشن شو جو سلسلو شروع ٿيو...... سنڌ جي لباسن ۾ منچ تي ايندڙ ماڊل حاضرين جو منُ موهيندي ٿئي ويا. پيشگير ۽ جهبلو، پڙو پرٽ پريل رئو...... سوڙهن پاچن واري سُٿڻ، چريل ڪُڙتو ڦندڻن وارو رئو، ڌوتي ٽوپي بوچڻُ پهريل ڪاڪو... ٽري گهگهرو... ٻروچڪو گهگو... اجرڪ ٽوپي... پرٽ پريل گج... مارون سان نيه جو ناتو نڀائڻ واري مارئي... سُهڻي-ميهار ۽ آزادي جي دور جي ڪاڇي ته ٻئي طرف انگريزن جي دور جو لباس... سنڌ جو پورهيت... هاري ناري... سنڌ جا پرٽ... ورهاڱي کان اڳ فلمي دور جو سنڌ جي وڏ گهراڻين ڇوڪرين جي لباس تي پوندڙ اثر... پُنيان الغوزي تي لوڪ سنگيت جي ڌن ۽ جيجل جي منڙي ٻوليءَ ۾ انهن لباسن جو احوال.

مون سوچيو هو ته مان پردي پنيان رهي آواز سائونڊ ائفيڪٽس ۽ لائيٽنگ وغيره طرف ٻه ڌيان ڏيندس، پر هتي ان طرح جي اسٽيج جي سهوليت نه ملي. آخر ۾ سيني ماڊلن جي منچ تي موجودگي ۽ سدائين گڏ جي صدا، سنڌي تهذيب ۽ ڪلچر جي تاريخ ۾ هن

انوکي يگاني ۽ پهرين طرح جي فئشن شو آمريڪا جي ڇهين سنڌي سميلن ۾ سنڌيت پريمين جو من موهي ڇڏيو.

سيني ماڊلس جا ٿورا...... لک احسان! جن منهنجي تخليقي سوچ ۽ فن کي نيائڻ جي ٿوري وقت اندر محنت ڪري پورهيو برثواب ڪيو. من ۾ مهراڻ جي ڇولين جون اُڇلون... ان جو احساسُ اُن وقت ٿيو جڏهن امريڪا ۽ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيلن ڪيترن مُبارڪباد ڏني، ڇيائون ٻيڻ توهان ته امريڪا جهڙي مُلڪ ۾ سنڌڙيءَ جو سيرُ ڪرايو. ڪي ڇاتل سُڄاتل ته ڪن جي نالن کان اڻ واقف، اُن وقت مونکي خوشي محسوس ٿي ته ڊاڪٽر دوداڻي جنهن اعتماد ظاهر ڪيو مان آن جي اُميدن تي کري ثابت ٿيس. سندس گهرواري تمام نيڪ عورت ٻنهي زال مڙسن کي سنڌي ٻولي ۽ ڪلچر سان پيار آهي، سنڌي هئڻ تي ناز آهي. دادا لڇمڻ ڇيلارام ڇيو مونکي خبر ئي ڪانه هئي ته توکي اهڙي ڏات ۽ ڏانو مليل آهي. ڪيترن بروقت لباس خريد ڪرڻ جي آڇ ڪئي. مون ڪين ڇيو اها پراپرٽي سميلن وارن جي آهي، توهين وملا تواريءَ کان خريد ڪيو. جنهن ڀڳت ڪنوررام جي پهراءُ جو شو ۾ نُماءُ ڪيو، تنهن ڇيو مان هيءُ لباس نه ڏيندس، هن سئو ڊالر وملا تواريءَ کي هٿ ۾ ڪري ڏنا. مون وملا تواريءَ کي ڇيو توهان مونکان پنهنجي امانت مهرباني ڪري سنڀالي وٺو. ڪيس سڄو سامان ڏيڻ ڪانپوءِ ائين لڳو ڄڻُ سنڌوءَ ۾ ٽُٻي لڳايم.

جن ماڊلس شرڪت ڪئي سي هئا : نانڪ لاهوري، ڪملا لالا، چندرا رام سنگهاڻي، نيتا ڪيملاڻي، دريانومل جاني، رنڪو منگناني، پنڪي نارواني، انيل درياني، پون خوبچنداني، بسنتي رڇنداڻي، وشال ميرپوري، سنجيه گلاباني، پريتي ڪياڻي، ريما داسواڻي، نمرتا آڏواڻي، پرتاپ رام سنگهاني، ممتا آڏواڻي، لينا سوڪواڻي، پوجا ڪياڻي، جيا چنديراماڻي، ديپا ڪرپلاني ،مومل پنجابي آشا چاند جي ڌيءَ سندري ۽ آتم جي ڏوهٽي وغيره.

ڊاڪٽر دوداڻي هندواسيءَ ۾ ڇپيل پنهنجي سميلن واري رپورٽ ۾ لکيو : وينا شرنگيءَ سنڌي وڳن ۽ پوشاڪن جو فئشن شو جي تحرير ۾ پيش ڪيو. ڏيڍ سئوُ سالن ۾ سنڌي لباس ڪيئن بدليو هو، وندرائيندڙ نموني سنگيت ۽ سمجهاڻي ڏيندي پيش ڪيائين. شاباس اها ٻه ته اصلي ڪپڙا لٽا ڪٺا ڪري درزين کي هدايتون ڏيئي ويس، دهليءَ ۾ تيار ڪرايائين ۽ هتي ٻن ڏينهن ۾ 21 زالون مرد ڪٺا ڪري منچ تي آندائين.

اندو ميراپوري اُن بعد گڏيش وندنا جو پروگرام ڏنو. ڪاروائي آشا چاند سُهڻي نموني هلائي، سنگيت سمراٽ آچاريه ماسٽر چندر جي وڏي فرزند گوپ چندر، مهيش چندر، گوپ چندر جي ٻارن آرتي، هريش ۽ انيل سنگيت پريمين جي دل جيتي ڇڏي. سنگيت جي لئه ۽ تال هئي، پلئه پائي سيني لاءِ پرارٿنا ڪئي.

ڊاڪٽر ستيش روهڙا جن چيو، تو جيڪو شو پيش ڪيو تنهن لاءِ توکي واڌايون.
رات جو جڏهن مان هوٽل ۾ پنهنجي ڪمري ۾ ويس، مون بيحد رُنو، مونکي اُن ڪاميابيءَ تي پنهنجي امڙ جي ياد آئي، ته اگر هو حيات هجن ها ته ٻُڌي تمام خوش ٿين ها ۽ مان به فون ڪري اڌ رات جو حالُ اوريان ها.
ٻئي ڏينهن به آساودي ڪيرتن ڪيو ويو جنهن ۾ تمام سُني تعداد ۾ سنگت شرڪا سان شرڪت ڪئي. اُنڪانپوءِ جڏهن ڊيليگيٽس نيرن لاءِ پهتا ته چيائون نيرن ڪونه آهي صرف منجهند جي لنچ ٿيندي، جنهن تي ڪن سڄڻن جو پارو چڙهيو. آرتوار تي ڊاڪٽر دودي مهيريءَ سنڌين سان ناانصافي ۽ به اڪيائي وارين حالتن ڪان دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان ايندڙ سنڌين کي واقف ڪرايو. ڊاڪٽر دودي مهيريءَ پنهنجي جيل جي ڊائري- **پلصراط** ۾ لکيو آهي ته سندس ڪنن تي سائين جي.ايم.سيد جي قومي حقن جو پراڏو پيو، جنهن ڪان متاثر ٿي هلچل ۾ گهريو. جيل ڊائريءَ ۾ لکي ٿو، ڪراچي جيل ۾ مونکي ٽي سال رهڻا پيا. ان دوران مون سان وڏو حادثو، منهنجي پيءُ جي حادثي موت جو الميو سامهون آيو. نوڙي ڦاٽڪ دوارن امڙ به مون لاءِ منهنجي راهه ۾ مون تان پنهنجو پاڻ واري ڇڏيو.

مون مسڪين ڪاڻ مارو رنا چون هوندا؟

روئي نيڻ تن جا ڀنا چون هوندا؟

سنگيت محفل کي ڳائيندڙ فنڪار مظهر رونڪ بخشي، اُتي جي ڪلاڪار هيمراجاڻيءَ به سنگيت جو پروگرام ڏنو. ڳائيندڙ فنڪارن ۽ شرڪت ڪندڙن جي لئه ۽ تال جي سنگم....... سنڌ جي جي شادآباد رهڻ! ۽ هو جمالو جي گونج سان ڇهين سميلن کي الوداع ڪيو.
سميلن ۾ شرڪت ڪندڙن... بانيڪار....... ۽ ڪن ڄاتل سُڃاتل... ته ڪن سان پهرين مُلاقات...... ۽ فئشن شو جي حوالي سان ڄاڻ سُڃاڻ ٿي. وڏي ڀاءُ اشوڪ جي همڪلاسيءَ مسٽر ٽيڪم منائيءَ کي جڏهن خبر پئي ته مان شهدادڪوٽ جي آهيان ته هڪدم اچي چيائين ته اشوڪ مون سان گڏ قمبر ۾ پڙهندو هو، ان منزل تائين پهچڻ تي مُبارڪباد! ڏيندي چيو، اڄُ مونکي اوهان سان ملي بيحد خوشي ٿي آهي. رات جو ڪمري ۾ وڃي مون پئڪنگ ڪئي جو صبح جو سوير شڪاگو لاءِ روانگي هئي.

پورهيو سندو پورهيتن جو والي ڪيم وڃاءِ

******

مهربان زندگي ...!

(*19*)

(شڪاگو)

پهرين آگسٽ جي رات ۽ ٻي آگسٽ جي صبح ننڊ نيٽڻ مان اُڏامي وئي. صبح جي ساڍي ستين بجي فلائيٽ هئي. مون هوٽل جي اسٽاف وارن کي 4 بجي جو الارم لڳائڻ لاءِ چيو. مونکي ننڊ نہ پئي آئي، مان اُنهن جي اُٿارڻ کان پهرين ئي سُجاڳ ٿي وئي هيس. سامان تہ رات جو ئي پئڪ ڪري ڇڏيو هو، صرف نائيٽ سوٽ ئي وجهڻو هو، مون چانهہ ناهي پر مونکي مزو نہ آيو ڊُڪُ پري ڇڏي ڏنم. پنجين بجي اشوڪ کي فون ڪيم، اُن وقت مئڊرڊ ۾ منجهند هئي، مونکي پڪ هئي تہ هن وقت آفيس ۾ هوندو، جيئن ئي فون ملائي اشوڪ جو آواز ٻُڌم، سڄي بدن ۾ سيئاندي پئجي وئي، مون چيو اشو مان آهيان، فڪر ۽ ناراضپي وچان چيائين - وينا ڪمال ٿي ڪرين! منهنجو ساهُ اصل تو ڪڍي ڇڏيو. مون توکي فون ڪيو، توڏي فئڪس ڪئي تنهنجي ڪا خبر نہ چار، هوٽل وارن مونکي ڏهہ منٽ هولڊ ڪرايو، انهيءَ جي باوجود توکي ڳولهي نہ سگهيا، مون آرگنائيزرس سان رابطو ڪيو پر تنهنجي ڪا خبر نہ چار. مون چيو، اشوڪ مان توسان ڪانٽيڪٽ ڪرڻ پئي چاهيان پر هتي ٽائيم جي فرق ڪري توسان ڳالهہ ڪانہ پئي ٿئي، ان کان علاوه سميلن دوران وچ مان نڪري بہ نہ پئي سگهان، توکي مان شڪاگو پُهچڻ شرط فون ڪندس، اشوڪ پريشان هو سندس آواز ٻُڌي منهنجي دل بہ سُست ٿي وئي.

مون آرگنائيزر جي جوابدار پيڻ کي عرض ڪيو هو تہ منهنجي پاءُ کي اي-ميل ڪري صرف هوٽل جي باري ۾ ٻُڌايو، هُو مون سان پاڻ ئي رابطو ڪندو، پر افسوس آهي پهرين هڪ هوٽل ۾ پوءِ ٻيءَ ۾، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪمري جو انتظار جنهن ڪري اطلاع ئي نہ ڏيئي سگهيس. مان ۽ اشوڪ جنهن پريشانيءَ مان گذرياسين، جن کي رتُ جي رشتن جو احساس هوندو سي ئي اندازو لڳائي سگهن ٿا......

مونکي هوٽل جو ڪمرو اصل ڪائڻ پيو اچي، مان هيٺ لابي ۾ پهچي ٽرانسپورٽ جو انتظار ڪرڻ لڳس، ٻيا بہ ڪيترا پنهنجي منزل طرف وڃڻ جي اوسيئڙي ۾ هئا، ڪي نندڪڙا تہ ڪي گهيرٽ ڪائي رهيا هئا، سميلن ۾ شرڪت ڪندڙ ڪيترا ڪُٽمب موجود هئا. ٽئڪسيءَ واري چيو هاڻي ٽئڪسي وڃي ٿي، پوءِ توهانکي ڪلاڪ ڪانپوءِ ٽرانسپورٽ ملندي، مون انڪار تہ ڪيو، جو مسٽر هريش منگهناني مونکي چيو هو تہ مان ايئرپورٽ تائين ڇڏي ايندس، ونڻ بہ هوئي آيو هو. ايئرپورٽ طرف ويندڙ ٽرانسپورٽ جي وڃڻ

ڪانپوءِ منهنجي دل ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳي ته اگر ڪيس ڪا مجبوري ٿي پوي ته منهنجي فلائيٽ جو ڇا ٿيندو؟ جي ٻي ٽرانسپورٽ اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ ملي ۽....... منهنجا خيال تيز طوفاني رفتار سان ڊوڙڻ لڳا. مون گهٻراهٽ وچان وملا تواريءَ کي ننڊ مان اُٿاريو، هن ڇيو تون فڪر نه ڪر، هريش جي ڇيو آهي ته اچي ويندو. مان اصل ٻُڏتر ۾....... من ۾ مُنجهارو....... سفر جي ان گهٻراهٽ جو پرديس ويندڙ اسان جهڙين شخصيتن کي احساسُ هوندو.

ڪجهه دير ڪانپوءِ منهنجي مسٽر هريش منگهنانيءَ تي نگاهه پئي ته مون سُک جو ساهُ کنيو. هن جي لابي ۾ داخل ٿيڻ کان پهرين ئي بيگ گهلڻُ شروع ڪئي، هن بيگ ۽ ٿيلهو ڪٽي ٽئڪسيءَ ۾ رکيو. مون ڪيس ڇيو، مونکي انتظار هو ڪٽي دير نه ٿي وڃي. هن ڇيو شهر کان ٻاهر واري رستي تي ٽريئفڪ ڪونه هوندو، اُتان ٽا هلون. ايئرپورٽ طرف ويندڙ ان وات تي ساوڪ هئي، 1990ع ميامي ۽ آرلئنڊو ڪار ذريعي سفر ڪيو هو. بريڪ لڳڻ سان ماضيءَ جي يادين جو سلسلو ٻه ٽٽي پيو.

سامان جهٽ روانو ڪري هن ڇيو توهان ڇانهه پيئندا. مون ڇيو نه، توهين پلي هلو. مان سندس ٿورائتي آهيان جو وقت ڪدي ونڻ ۾ ڇڏڻ آيو.

ڪلاڪ اندر هوائي جهاز سينٽ ليوس تي پهتو. اُتان فلائيٽ چينج ڪري شڪاگو لاءِ ورتي، سترهان سئو ايڪڙن تي ڦهليل اوُ-هيري هوائي اڏي تي روزانو ٻه لک مُسافر اچن ٿا، ٻه هزار ست سئو اُڏامن جي اچ وڃ آهي. پنجاهه هزار ته ورڪر آهن. سئو کان ته وڌيڪ دروازا آهن. هر ٽيهن سيڪندن ۾ ٻه هوائي جهاز لهُ چڙُهه (اُڏام) ڪن ٿا. بئگيج لاءِ جڏهن اُتي پهتس ته ڏسان منهنجي بيگ ۽ ٿيلهو ايئر-لائين جو ملازم ٽراليءَ ۾ ڪٽي ڪيڏانهن وڃي رهيو هو، مان ڊوڙون پائيندي هُن کي اشارو ڪيو ته اهو منهنجو سامان آهي، هو اُتي ئي بيهي رهيو. شايد مونکي پهچڻ ۾ دير ٿي، جيستائين مان پُڇا ڪري پهچان تيستائين سيئي مُسافر نڪري چُڪا هئا. هوائي جهاز ۾ سامان موڪلڻ ۽ چاڙهڻ، تيرهان ڪلوميٽرن جو مختلف جهازن تائين فاصلو آهي ۽ ان جي رفتار اهڙي جو اسان پارا پهچن پهچن سامان اڳ ۾ ئي موجود. هرهڪ منٽ ۾ پنج سئو تائين بئگيج ايڪسري مشين مان گذرن ٿا. اها انڊر-گرائونڊ بئگيج جي بندوبست واري جاءِ ايڏي ته وڏي آهي جو ان لاءِ ڇيو ٿو وڃي ته ٽن فوٽبال وارن گرائونڊس جي برابر آهي. سئو کان وڌيڪ ته دروازا آهن.

ايئرلائين جي مُلازم کي ڇيو مان ڪنهن جو انتظار ڪري رهي آهيان، تون منهنجي مدد ڪر سامان گيٽ تائين ڪٽي هل ته مهرباني ٿيندي. مان توکي ٽِپ ڏيندس. حالانڪ مونکي سخت هدايت ڪئي وئي هئي ته سامان اڪيلو نه ڇڏج يا ڪنهن اجنبيءَ کي نه ڏج، ست ڏيئي سامان ڪٽي ويندا آهن، سندس گلي ۾ شناختي ڪارڊ هو انڪري مونکي ڪجهه آٿتُ هو. گيٽ تائين هليو اُتي مونکي ڪوبه نظر نه آيو، مون ڪيس ڇيو ٻئي گيٽ تي

هلي ڏسون، ڇڳو فاصلو هو، اُتي ٻه ڪوئي نظر نه آيو. مون ڪيس چيو ته اڃان اڳتي هلي ڏسون؟ هن چيو سيني کي خبر آهي ته اهوئي گيٽ آهي اتي ئي ايندا آهن. منهنجي پريشاني ڏسي هو مونسان اُن گيٽ تائين ٻه هليو، روڊ ڪراس ڪري ٻاهر ٽئڪسي تائين آيو. منهنجي پريشاني وڌڻ لڳي. ڊاڪٽر پروين الائي ڇو ڪونه پهتي، ڪو فلائيٽ جي ڏينهن يا ٽائيم جو مُنجهارو ته نه ٿيو...... مون چيو مونکي فون ڪرڻو آهي، ويچارو وري اندر وني آيو، فون تي آنٽي شيرن سان ڳالهه ٿي، چيائين ٻه ڄڻيون توکي ايئرپورٽ تي وٺڻ لاءِ نڪري چُڪيون آهن ڪٿي ٽريئفڪ وغيره ڪري دير ٿي هوندن، ٻچا تون فڪر نه ڪر پهچي ويندينءَ، آنٽي شيرين ڪوجا ڪُٽمب مان آهي. منهنجي امڙ سان گڏ ڪراچيءَ ۾ پڙهندي هئي، سندس شادي جوشي برهمڻ سان ٿي، جنهن ورهاڱي ڪانپوءِ پاڪستان ۾ رهي ٻهائي ڌرم اختيار ڪيو. ڪراچي ريڊيو تي سنسڪرت جو پروگرام ڏيندا هئا ۽ يونيورسٽي جا پيپر وغيره چيڪ ڪندا هئا. ممي ۽ آنٽي شيرين پينرن ڪان وڏيڪ نيايو.

ٿوري ئي وقت اندر ڊاڪٽر پروين ۽ هُن سان گڏ مٽي تي رئو ڪيل هڪ خاتون مُلياٽي جيان نظر آئي. ڪن پل لاءِ ائين لڳو امريڪا ۾ نه بلڪ ڪنهن اسلامي مُلڪ ۾ آهيان. ڊاڪٽر پروين مون سان تعارف ڪرايو. وينا هيءَ عمر جي سسُ آهي. ڊاڪٽر پروين پنهنجي گهوٽ ڊاڪٽر عارف، پنهنجي ڌيءَ هينا ۽ پُٽ عمر سان گڏ دهليءَ سال ڏيڍ اڳ آئي هئي. ممي کي چيائين ٻارن کي پنهنجي نانيءَ سان ملائڻ وني آئي آهيان ۽ توهانکي عمر جي شاديءَ ۾ شريڪ ٿيڻو آهي اُن جي نيند ٻه آهي. عمر جي شادي پاڪستان جي پنجاب مان ۽ ڌيءَ جي شادي مدراس (انڊيا) جي مُسلم چوڪري سان ڪرائي آهي جيڪو هينا سان اُتي پڙهندو هو. پروين اُئوڪ برگ ۾ رهندي آهي. جيستائين اسين سندس گهر پهچون تيستائين هوءَ دهليءَ جو ۽ اشوڪ جو حال احوال وٺندي رهي.

گهر پهچڻ تي جڏهن آنٽي شيرين ملي ته سندس اکيون پرجي آيون. منهنجي امڙ ايشور کي پياري ٿي وئي ۽ آنٽي شيرين ماضيءَ جي يادين جي ڳنڙيءَ جو ٻارُ جهونن ڪُلهن تي لٺ جي سهاري ڊوئيندي پئي اچي. مميءَ سان دهليءَ ڪلاڪن جا ڪلاڪ فون تي ڳالهائيندي هئي، جڏهن گذري ويا ته فون تي پرچاٽيءَ وقت خوب رُنو، ممي سندس حال محرم هوندي هئي. منهنجي اچڻ تي بيحد خوش ٿي. ڊاڪٽر پروين چانهه پاڻي ڪٽڻ لاءِ وئي. ان وچ ۾ هڪ ٿلهي متاري اڇي ڪاري ٻلي اچي منهنجي پير ۾ بيني. يڪ ٽڪ مونکي گهوري رهي هئي. آنٽي چيو ٻچا هيءُ پروين جي پاليل آهي، توکي سُڃاڻڻ جي ڪوشش پئي ڪري. ان وچ ۾ پروين چانهه کٽي آئي چيائين، ٽوئنڪل هيءَ وينا آهي، مون پيار وچان سڏ ڪيو، ٽئنڪل هيڏانهن اچ منهنجي سڏ جي انتظار ۾ هئي، يڪدم قريب اچي وئي، مٽي تي هٿُ ڦيريومانس، بس اُنڪانپوءِ ته سُني دوستي ٿي وئي. ڳالهين دوران ٻئي ڪمري مان ڪن تي مرداڻو آواز پيو، هلو!

اسين ڊائننگ هال طرف آياسين ته وري ساڳيو مرداڻو آواز ڪن تي پيو، هلو! مون چيو پروين ڪير آهي؟ شيرين ۽ پروين ڪلي ڏنو. چيائون برئڊي! مان جو اڳتي وڌي ڏسان ته پڃري ۾ هڪُ ٿلهو متارو طوطو وينو هو. اُن جي هلو! ڪرڻ جو اندازُ ماڻهن جيان هو. پروين چيو- برئڊي، هيءَ وينا آهي. سيٽي وڄاءِ! سيٽي وڄاءِ!! بس برئڊيءَ جو سيٽيون وڄائڻُ شروع ڪيون ته اصل ماٺ ئي نه ڪري...... مٺان ٿڪن جو سلسلو...... ٿڪ ٻه ائين پيو ڏئي جڻُ ماڻهو جيان...... مون ڊاڪٽر پروين کي چيو تو گهر ۾ اصل چڙيا گهر (Zoo) ٺاهي رکيو آهي. چيائين اجان سها وغيره به پاليا هيم پر ڪي جانور مري ويا، گفتگوءَ جو اهو سلسلو جاري هو ته مٺان هڪ ٻي سنهڙي سُڪڙي ٻلي آئي...... الله! هيءَ ٻي ٻلي!! چيائين اها سندس ننڍي پيڻ دل - افروز جي آهي. مون ڪلي چيو- تو واري ٻلي ٿلهي متاري آهي اصل امريڪي ماين جيان! امريڪا ۾ ڪي اهڙيون ٿلهيون متاريون نظر ايندءيون جو وجي خير ٿين.......! مون چيو دل - افروز جي ٻلي اِسپئنش جيان هڏ ڪاٺ جي آهي. اصل سنهڙيون سُڪڙيون سِلم-فگر مينٽين ڪرڻ جو جنون.......! لڪڻُ وانگر پيون لچڪن.

پروين چيو-ماني کائي تون آرام ڪر. ان وچ ۾ دل افروز جو فون آيو، پُڇيائين وينا پهتي؟ پروين فون ڪري مونکي ڏنو.

دل - افروز چيو وينا يقين نه ٿو اچي ڪيترن سالن بعد مُلاقات ٿي آهي. هوءَ بيحد خوش هئي. مون ڪيس چيو اڄُ شام جو اچُ نه، هُن جو فلئٽ شڪاگو شهر ۾ پنهنجي ڪم ڪرڻ واري هاسپيٽل پرسان ۽ پروين اُوڪ-برگ ۾...... فاصلو ڪافي هو. چيائين آفيس ڪانپوءِ گهر پهچي ڏسان ٿي.

اُن ڏهاڙي دل - افروز جي سالگرهه هئي. مون ۽ هن لاءِ تاريخي ڏهاڙو پاڪستان مان مائيگريٽ ڪري جڏهن هندوستان آياسين تڏهن ڪراچيءَ ۾ سندس گهرئي پڇاڙيءَ وارا يادگار ڏهاڙا گڏ هئاسين. ڪٿي ٿي زندگي ملائي.......! ست سمنڊ پار...... اُهو به ٻن ڏهاڪن کان مٿي عرصو گذري چڪو هو... جنهن ڏينهن ملياسين اُن ڏينهن سندس سالگره...... مون چيو اڄُ ته اها يادگار سالگره ٿيندي. چيائين مان آفيس ڪانپوءِ ايڏانهن اچان ٿي. آرام ڪرڻ جو ته سوال ئي ڪانه هو. ڳالهين ڪندي ڪل ئي نه پئي...... چانهه جو پيالو هٿ ۾ هو ته دل - افروز سامهون اچي بيٺي، چيائين يقين ئي نه ٿو اچي ته زندگيءَ ۾ ڪڏهن ائين مُلاقات ٿيندي...... مون چيو دل - افروز اڄُ مون لاءِ هيءَ تاريخي ڏينهن...... دلڪش حادثو هي...... ٻن مُلڪن جي سرحدن جي حدبندين جي فاصلي ۽ وقت جي وڇوٽي، زماني جي گردش ۽ واچوڙي جي ضد سان ڊڪجي ويل ماضيءَ جا گذري ويل سُنهري پل نيڻن ۾ ڏيئن جيان جرڪي اُٿيا...... ولائت جي وٽن ۾ ديش جي ڪويل ڪُوڪي اُٿي...... ڪيڏو نه حسين اتفاق آهي، جو تنهنجي سالگرهه تي تنهنجي ئي گهر شڪاگو ۾ اُن ساڳي ڏينهن تي پهتي آهيان...... هڪُ ڏينهن دير به ٿي

سگهي پئي...... يا هڪُ ڏينهن اڳ بہ پهچي سگهان پئي...... ڪڏهن زندگي ايڏي مهربان ٿي ويندي آهي جو ڪن پل ۾ برپٽ کي سرسبز باغ بڻائي ڇڏي...... سروءُ ۾ بهار جا گُل ٽڙي پون... برفيلين وادين ۾ تجلا ڏيندڙ سجُ طلوع ٿي، ڏڪندڙ جسم ۾ جذبن جي گرمائش آڻي ڇڏي...... بادلن ۾ گهريل آڪاش مان چنڊُ نمودار ٿي ڌرتيءَ تي روشنيءَ جي چادر ڦهلائي ڇڏي...... سيني جا ڇهرا ڀهڪي اُٿيا......

مون چيو دل - افروز تو لاءِ مون سِلڪ جي اسڪارف جو تحفو آندو آهي. اڄوڪي ڏينهن تون ضرور پائي...... چيائين ضرور پائيندس. ان وچ ۾ آنٽي شيرين دل کان هڪُ ننڍڙو گفٽ باڪس ورتو، اُن مان سوني چين ڪڍي ڳچيءَ ۾ وڌائين...... مون چيو آنٽي مونکي نہ ڪپي اڳ ۾ ئي مميءَ پنهنجا لاڪيٽ ۽ چين ڏني آهي، اُهي بہ لاڪر ۾ پيا آهن...... ڳچيءَ طرف هٿُ وڌائيندي چيائين نہ منهنجو هٿُ نہ موٽائي مان تنهنجي ماءُ برابر آهيان ڀچا تون نياڻي آهين قسمت سان هتي آئي آهين. پروين ۽ دل - افروز ٻئي هڪ طرف، تون امان جو هٿُ نہ موٽاءِ تنهنجي اچڻ جي انتظار ۽ خوشيءَ ۾ ننڊ بہ نہ ڪئي اٿائون...... منهنجي نہ نہ جي باوجود دل ڳچيءَ ۾ چين وجهي هُڪُ ڪري بند ڪيو. منهنجي اکين ۾ پاڻي تري آيو. آنٽي شيرين جي پيار ۾ مميءَ جي ممتا اُڇلون ڏيئي رهي هئي، منهنجي زبان مان الفاظ ئي نہ پيا نڪرن...... ڪجھ گهڙين جي خاموشيءَ ۾ ڪئي عڪس پسيا...... امڙ سان گڏ سيروسفر... خوشيون ۽ غم، پيار ۽ ناراضپو... ڪاوڙ ۽ سمجهاڻيون... ممتا جي هڪ شخصيت انيڪ روپ... زندگي ۽ وڇوڙو... عام زندگيءَ جو هڪُ وڏو داستان... اتهاس!

آنٽي شيرين، ڊاڪٽر پروين، ڊاڪٽر عارف، عمر ۽ سندس گهرواري، اسان سيني گڏجي ڪيڪ ڪٽي دل - افروز جي سالگرهہ ملهائي. وطن کان دور محدود ڪٽمب جا ياتي...... لامحدود خوشيون...... آنٽي، پروين ۽ دل جي نيڻن جي چمڪات ڪائنات کي روشن ڪري ڇڏيو...... دل مون وارو اسڪارف ڳچيءَ ۾ پاتو. پروين چيو اڄُ ٻاهر ماني ڪائينداسين، شڪاگو ڊائون-ٽائون هلنداسين، آنٽي شيرين جي خوشيءَ جي انتها نہ هئي.

پروين ڊاڪٽر عارف کي چيو اسان کي شڪاگو ڊائون ٽائون ڇڏي پوءِ ان ساڳي هند تان پڪ-آپ ڪج، ڪار ۾ پروين چيو ڪو گيت ٻُڌاءِ! مون وراڻيو مونکي ڳائڻ تہ ڪونہ ايندو آهي ها باقي توهين ضرور ڳائيندا هئا، توهين ٻُڌايو. چيائين ڪهڙو، مون وراڻيو، اوُ ميري سونا ري سونا، ديدونگي جان جدا مت هونا ري...... ڪلي چيائين، الله! توکي ياد آهي؟ ها ۽ چا گلا ڳائيندو هو: چاند آهين پريگا قول دل ٿام لينگي، حسن ڪي بات چلي تو سب تيرا نام لينگي...... جڏهن اسين ڪراچيءَ سندن گهر ويندا هئاسين تہ دير رات تائين محفل مچندي هئي. ٻئي تمام سُنو ڳائيندا هئا. ڊاڪٽر پروين چيو توهين بہ سات ڏيو...... شڪاگو جي اُن يادگار رات جو اونچين عمارتن جي وچ مان طوفاني رفتار سان ڪار فاصلو طئِ ڪندي ٽئي وئي... اسان سُر ۽ تال جي پرواهہ بنا گيتن جو سلسلو شروع

ڪيو...... هڪ اڌ ۾ ته ٻيو پنڌ ۾...... وچ ۾ ٿڪن جي گونج...... واٽ تي ڪاٻي ساڄي پاسي اينڊڙ عمارتن جي باري ۾ پروين ٻڌائيندي ٿي هلي...... اونچائي ڪي ڇهندڙ رنگ برنگي ڦهارو...... ٿڌي هير...... روشنيءَ سان جڳ مڳائيندڙ شڪاگو جون اُونچيون عمارتون......

اسان جو پهريون پڙاءُ هينڪاڪ - آبزرويٽري واري عمارت هئي. اُتي هڪ عورت پُڇيو، توهان ڪٿان آيا آهيو؟ اسان پُڇيو اهو ڇا جي ڪري پُڇي رهي آهين؟ هن وراڻيو، اسين هتي اينڊڙ (وزٽرس) جا انگ اکر گڏ ڪري رهيا آهيون ته ڪهڙي ڪهڙي مُلڪ مان ڪيترا ماڻهو اچن ٿا. پهريون نمبر جاپانين جو آهي، ان طرح ٻئين ۽ ٽئين نمبر وارن مُلڪن جا نالا بيان ڪيا...... اسين پنهنجي مستيءَ ۾...... پروين ڪي ڇيم تون منهنجو ته ٻڌائينس ها! انديا جي ڊيٽا ۾ هڪُ انگ جو ته اضافو ٿئي ها، هن ڇيو مونکي ته اها ڳالھ ڌيان ۾ ئي ڪونه آئي.

اربين روپين سان اڏيل هيءَ اونچي عمارت جنهن کي هينڪاڪ آبزرويٽري ڪوٺيو وڃي ٿو. (94) چورانوي ماڙن واري هيءَ آڪاش جي بُلندين کي ڇهندڙ عمارت، هڪ هزار فوٽ اونچائي تان منظر...... (80) اَسي ميلن تائين شڪاگو جي چوگرد نظارو پسائي ٿي. ان جي دائري اندر چار اسٽيٽس اچن ٿيون. اسان لفٽ ذريعي ڪجھ ئي منٽن ۾ بُلندين کي ڇُهڻ لڳاسين...... شيشي جي دريءَ مان جڏهن نظارو پسيو ته من ٺري پيو، پروين هڪ وڏي جائنٽ-ويل طرف اشارو ڪندي ڇيو ته عمر جي شاديءَ جي اسان اتي رسيپشن ڪئي هئي. هوا جي زوردار جهوٽن سان زلفون بي-ترتيب ٿي رهيون هئيون...... جسم تي پهريل لباس جي ڦرڦراهٽ...... اسان جي گفتگو تي حاوي پئجي رهي هئي...... هڪ هزار فٽ مٿي اونچيون عمارتون...... سامونڊي ڪنارو...... هر هڪ فلور تي ڪجھ تصويرون هسٽري وال، سئو ڪان مٿي تصويرون هيون جنهن ذريعي شڪاگو جي ترقيءَ جي منزلن جو ذڪر شامل هو. 1893ع علمي ڪولمبيائي ائڪپوزيسن ۽ 1933 جو علمي ميلو ۽ اُنهن جا تفصيل موجود هئا...... سئو کن نماءُ لاءِ رکيل تصويرون ۾ ڪن اهڙين شخصيتن جون ٻه تصويرون هيون جيڪي هڪ ماحول مان نڪري ٻئي سماج طرف وڪ ڪنئي...... شڪاگو گئنگسٽرن جي ويڙھ ڪان مشهور شهر رهي چڪو آهي...... اسان جو ڏاڏو سائين شودو لفظ استعمال ڪندا هئا...... سو اسان ٻه شڪاگو جي مشهور شودن جون تصويرون ۽ انهن شودن جو شجرو پڙهي ٿڪن ۾ پيا ٻُڏون......دراصل انهن شودن جي پڳدارن تي الڳ ڪالم ۾ فيچر هئڻ گهرجن...... هند-سنڌ ۽ اتي جي پيٽ ڪري ڏسجي ته ڪير ٿو گوءِ ڪٽي...! خير مان ته اهو تاج انهن کي ئي مُبارڪ ڏيان ٿي...... ائين اسان وٽ سنڌيءَ ۾ انهن لاءِ گهٽائي لفظ آهن. ڪنهن کي ان موضوع تي تحقيق ڪرڻ گهرجي. ڪي ته اهڙا موضوع ٿا چوندين جو نڪ تي رومال ڏيڻو ٿو پوي، اُن جي پيٽ ۾ هيءُ موضوع اُن نوبت ڪان ته بچائيندو... شڪاگو جي منظر پسڻ ۽ عمارتن جي

چاڻ لاءِ اگر ڪنهن وٽ شهر گهمڻ جو وقت نہ آهي تہ اُهي وندو-آن-شڪاگو ذريعي 80 ڪان متي مشهور معروف هند بنڻ دبائڻ سان ڏسي پيا سگهجن، انڪان علاوه سائونڊ اسڪوپ ذريعي مختلف زبانن ۾ ڪميٽري سان گڏ ٻُڌي سگهون پيا. انهن ٻنهي هندن تي ٻارڙن جي ڪافي لائين لڳل هئي. شڪاگو ۾ اُن سال سيلانين جي ڪشش لاءِ سڄي شهر ۾ پٽر جون رنگ برنگي گايون نظر آيون جن تي شڪاگو جي زرعي پيداوار، صنعت ۽ ٻين ڪيترن جا چتر پينٽ ڪري سنواريو ويو هو.

أتان هيٺ اچي هڪ هوٽل ۾ پيٽ پوڄا ڪئي، دل - افروز چيو تون پنهنجي پسند ٻُڌاءِ مان چيو ڪجھ بہ ويجيٽيرين هجي...... هوٽل جو ويٽر ڇوڪرو ٿام بواءِ ٽائيپ هو...... اسان پنهنجن قصن تي پيا کلون ۽ هن جا نيڻ ٺري رهيا هئا، پروين بہ هڪ بہ هنڪي ٽوٽڪو هنيو...... کلي کلي پيٽ ۾ سور پئجي رهيو هو...... وري اُن هوٽل جي فرش تان ڪئي ترڪي رهيا هئا...... شڪاگو جي شودن ۽ ترڪڻ کان تہ اسان پنهنجو بچاءُ ڪيو، پر ڪِل ۽ خوشيءَ جي ساگر جي وهڪري کان پلاند نہ بچائي سگهياسين...... رات جو واپس ورندي ورندي پهرين آگسٽ کي الوداع ڪري (2) ٻي آگسٽ جي سُهاني پور طرف وڌي رهيا هئاسين...... مون ان طرح جي دلڪش رات جو تصور ڪونہ ڪيو هو.

Disappoinment can come only to those

Who make appointments with the future.

******

براڊڪاسٽنگ ڪميونيڪيشن

(20)

(شڪاگو)

ڊاڪٽر پروين جي گھر پرسان ڪافي انڊيئنس رهن ٿا جن ۾ ڊاڪٽرن جو تعداد چڱو خاصو آهي. تمام سُٺا بنگلوز هئا، ڊاڪٽر چڱو خاصو ڪمائين ٿا. مونکي سميلن دوران گوپ چندر وڊيو ڪيسٽ ڏني هئي مون چيو تہ پروين ڪيسٽ لڳائي تہ ڏسون ان ۾ ڇا آهي؟ سندس گھر ۾ تمام تمام وڏو ٽي.وي. سيٽ هو، بس ڪيسٽ ڏسڻ ۾ مزو اچي ويو، گوپ چندر، آرتي راڄ ۽ سندن ڪٽمب جا ٻيا ڪلاڪار، اُتي جي سنسٿا جو پروگرام هو. پروين سان گڏ شاپنگ جو پروگرام هو، الڳ الڳ ڊپارٽمينٽل اسٽورز ۾ وڃي هلي، اگھہ واجبي هئا شيون بہ سُٺيون هيون.

اُن ڏهاڙي دير رات تائين ڪچهري ڪندا رهياسين، سندس گھوٽ حيران هو تہ هنن جون ڳالهيون ئي نہ ٿيون کُٽن. آنٽي شيرين بہ رات جو ٻئين اڍائي بجي تائين جاڳندي رهي.

دل-افروز ٻن ڏهاڙن جي موڪل ورتي، شاپنگ لاءِ پنهنجي ڪار ڪنئي، جنهن علائقي ۾ اُهو شاپنگ سينٽر هو تُن ڪان پهرين نيگرو آباديءَ واري ڪالوني هئي. اتي جون چادرون بيڊنگ تمام سُٺيون، ڊراءِ فروٽ ۾ باداميں جا گورا ايڏا وڏا ۽ لوٽيل ڪائي مزو پيو اچي. اسان جو ڌيان ڪاڏي طرف گھٽ گھمڻ طرف وڌيڪ هو. آنٽي شيرين کي شڪاگو ۾ دل-افروز جي فليٽ ۾ ڇڏي اسان ٻئي سائيٽ سينگ لاءِ نڪري پياسين.

جتان سڀ کان پهرين هال-آف-فيم ڏسڻ جو پروگرام رکيوسين، منهنجو نشريات سان واسطو هئڻ ڪري مونکي براڊڪاسٽنگ ڪميونيڪيشن ميوزيم ڏسڻ جو شونق هو. شڪاگو جو ڪلچرل سينٽر جيڪو واشنگٽن اسٽريٽ تي مشيگن ائوينيو تي آهي. اُتر ۾ ان جي آرٽ-انسٽيٽيوٽ آهي ۽ ڏکڻ ۾ شڪاگورور (ندي). ان جي خرچ پکي ۽ هلائڻ جو بار ائڊورٽائيزنگ انڊسٽري تي آهي، اُن کي ٽئڪس جي جيڪا ڇوٽ ملندي آهي ان مان حاصل ٿيل رقم ذريعي هلايو پيو وڃي. آمريڪي ائڊورٽائيزنگ فائونڊيشن جيڪا امريڪي ائڊورٽائيزنگ فيڊريشن سان جڙيل آهي. ان ۾ سئو پنجويھ کن شخصيتن جن جو سماجي، شهري، اقتصادي زندگيءَ ائڊورٽائيزنگ ڪيترن سان واسطو رهيو آهي، تن جو آڊيو ويڊيو ذريعي ڪاميابين ۽ حاصلاتن جو احوال ملندو، جن جي چونڊ هر سال سڄي مُلڪ مان چونڊ شخصيتن وٽان نامينيشن گھرايون ويندين آهن ۽ ججن جو پئنل جنهن ۾ ائڊوٽائيزنگ ائجنسين، ميڊيا جي تنظيمن جا سينيئر ائگزيڪيوٽو، انهن تنظيمن سان

واسطو رکندڙ پروفيسر وغيره شامل هوندا آهن سي کندا آهن. ان جي شروعات 1948ع ۾ ڪئي وئي.

نشريات جي شروعاتي دؤر جا براڊڪاسٽر، اناؤنسر، نيوز ريڊر، اسٽوڊيو، ڊبنگ جو سسٽم وغيره ڏسي مزو اچي ويو، حالانڪ ريڊيو مان جان ڇڏائڻ لاءِ پيا واجهه وجهائيندا آهيون، وري جي نشريات سان ڪا جڙيل ڳالهه نظر اچي ته ڄاڻ حاصل ڪرڻ لاءِ من ۾ خواهش ٻه اُڀري.

نشريات جي ڪن خوشگوار واقعن کي ياد ڪندي هال-آف-فيم ۽ براڊڪاسٽنگ ميوزيم جو سُهڻو سفر پورو ڪيو.

شڪاگو ڪلچرل سينٽر کانپوءِ نيوي-پيئر (Navy Pier) آياسين. جيڪو گرانڊ-ائوينيو تي آهي، اتي عام پبلڪ لاءِ ريڊيو ذريعي ڪيئن نشريات سامعين تائين پهچي ٿي، اُهو به بندوبست هو، پر اسان پڪچر ڏسڻ کي ترجيح ڏني. سڀ ڪان پهرين پيٽ پوڄا ڪئي. تن تازو ڪري، ٻارن جي ميوزيم، ٻارن جي وندر وغيره جي ايراضيءَ تي سرسري نظر ڪندي، مٿي پهتاسين. رنگ برنگي قسمين قسمين گُلن سان پرپور ايراضيءَ من موهي وڌو. اتي پاڻيءَ جا جهاز سيروسفر لاءِ موجود هئا، جن ۾ تفريح، کائڻ پيئڻ، سنگيت ۽ نرتيه سان گڏ ساموڊي منظرن کي ماڻڻ لاءِ لائين لڳل هئي. شادي مُرادي يا ڪنهن موقعي لاءِ ان ۾ مالدار ماڻهو پارٽيون وغيره ڪندا رهندا آهن. پئسي جي راند آهي، پئسا ڦيڪ تماشا ديک، شڪاگو شيڪسپيئر ٿيئٽر، ناٽڪ پريمين لاءِ ڪشش جو باعث آهي، تن ڏينهن هيءُ ناٽڪ هلي رهيا هئا.

Antony and Cleopatra, A Midsummer night's dream, All's well that ends well, and Romeo Juliet.

مونکي اُتي شيڪسپيئر جا ناٽڪ ڏسڻ جو شونق نه هو بلڪ اُن جي پيدائشي ڳوٺ ڏسڻ جو جنون هو. ان وچ ۾ اسانجي پڪچر ڏسڻ جو وقت ٿي ويو، ٽڪيٽون ته اڳ ۾ ئي ورتل هئيون، سنيما هال ۾ جڏهن داخل ٿياسين ته اسان کان اڳ ۾ ڪيترا داخل ٿي چڪا هئا، اُن ڏهاڙي مائونٽ اوِريسٽ تي فلم هئي، ڏسي مزو اچي ويو. 1953ع ۾ تينسنگ سرائڊمنڊ هليئري سان گڏ مهم تي نڪتو. هماليه تي پرچم لهرايو ۽ 44 سالن کانپوءِ سندس پوٽي تي مدر-گاڊيس-آف-اَرٿ مهربان ٿي. هماليه جون برفيليون چوٽيون... ٽرئڪنگ... نيپالي شيرپا، ائڊوينچر، وڏي شاهي پردي تي ڪئي، سالن کانپوءِ پڪچر ڏٺي ۽ اُهو به شڪاگو ۾ هماليه منظر ڏسي اُتراکنڊ ۾ گنگوتري ڪيدارناٿ جون برفيليون چوٽيون ۽ سفر...... نيٽن اڳيان اچي ويو.

هڪ ڀيري ديرادون، مسوري ۽ نئنيتال ويا هئاسين، اُتي پهاڙن تي ٽرئڪنگ ڪرڻ جو ڀوت سوار ٿيو، وجون پهاڙن تي چڙهندا، اوچتو گهنگهور گهٽائون ڇائجي وئيون، ڪارا ڪڪر ڄَم ڪري وسڪارن جي تياريءَ ۾ هئا، اسان ڪافي مٿي چڙهي وياسين، رستو ڏنل ڪانه، موٽ ڪاڏي، مون سان ته ويلُ ئي ٿيو. ڪارو ڪُرتو ۽ ڪاري چوڙيدار،

اڃي ڄورن ورتو خبر نہ ڪاري ڪپڙي سان شايد سندن دل هئي...... منهنجون رڙيون واڪا ننڍيو ياءُ راجو ڇڪي ڄور کي پيرن تان ڪڍي، ڪن پل ۾ ڏسندي ڏسندي ڄور ڦونڊجڻ لڳي، اصل ماس پٽي پٽي ڪڍي، وڏي پيڻ پروميلا سندس گهوٽ ۽ نراٽون بہ هيون، پروميلا کي ڇڏي هنن مونکي خوب چيڙايو...... ڪڏهن ڪڏهن ائڊوينچر جو جنون چڙهندو آهي تہ پوءِ جڻ گهوڙا تبيلي مان ڇُٽا...... ان طرح ڊلائوزي، پٺانڪوٽ ۽ امرتسر وڃڻ ٿيو، ريڊيو ۽ ٽي.وي. ۾ ڪم ڪندڙ انائونسر، پروڊيوسر اسان ڇئن پنجن ڄڻين گهمڻ جو پروگرام ناهيو، امرتسر ٽي.وي. جي چيف انجينيئر جيڪو منهنجي ساهڙيءَ جو ڪليگ هو، تنهن واگها بارڊر ڏيکاريو، جتي هندوستان ۽ پاڪستان جي آمهون سامهون بيهندڙ عملي شام جو جهنڊي لاهڻ واري رسم ادا پئي ڪئي.

امن جي اوسيئڙي ۾ هندو مُسلمان!

تون ۽ مان پنهنجي ڌرتيءَ جا نگهبان.

واگها ۽ اٽاري بارڊر هڪ ليڪ ها صرف هڪ ليڪ.......!

فاصلو - قريب - ليڪن ڪيڏو ڏور!

اسان وچ ۾ سرحدي ليڪ، ٻڌي هماليہ جي دوري.

اُهو دورو يادگار دورو هو، امرتسر ۾ تازو مکڻ، لسي، ڊوڊو ساڳ وغيره. مونکي تہ اتي جي علائقن ۽ ڳوٺن کي ڏسي سنڌ جا ڳوٺ ۽ ڪاڏا ياد اچي ويا. اسان بہ ڊلائوزي وڃڻ جو پروگرام ناهيو، پٺانڪوٽ ريل رستي ۽ اُنکانپوءِ بس ذريعي اُتي پهتاسين، پاري اصل سٽي ڇڏيو، اتي آرمي آفيسرن ڪري ڪئنٽ ۾ ٿيئٽر جون ٽڪيٽون بہ سستيون. پڪچر ڏسڻ جو پروگرام ناهيو، ٿئين ڪان ڇهين، پهاڙي علائقن ۾ سج جلدي وجي آرامي ٿئي، بس اوندهہ ٿي وئي ۽ ڪجهہ ئي دير ۾ لائيٽ هلي وئي، پهاڙي علائقن ڪان اڻواقف اسان هڪ ٻئي جا هٿ پڪڙي چين (ڪڙي) ڪري ناهي، رَڙيون واڪا پيا ڪيون، رستي جي خبر ئي نہ پئي پوي، پهاڙي عورتون اسان جي حالت ڏسي ٿهڪ پيون ڏين، وري ٽِي ڪُٽي ڪٽي ٻئي ڏينهن سامهون پهاڙن جي تمام ويجهي چوٽي نظر اچي رهي هئي، اُتي وڃڻ جو پروگرام ناهيو. وجون اڳتي نڪرندا تان جو اهڙي پهاڙي علائقي ۾ وجي نڪتاسين جتي ڪو بني بشر ئي نظر نہ پيو اچي. سج لهڻ لڳو، اسان موٽ ڪاڏي رستو ڪُٽي ئي نہ پيو، تنهي پرارٿنا شروع ڪئي، مون چيو مهاديو! سروشڪتي مان! تون اسان کي هن آپتا مان ڪڍُ، سردارٽي چوڪري گروبابي کي ياد ڪرڻ لڳي ۽ مُسلمان الله کي پُڪارڻ لڳي مُشڪل ڪشا رحم ڪر...... ايشور! الله ! ۽ گروءِ پردو رکيو ڪوبہ ماري وجي ها يا ٻيو ڪو حادثو ٿئي ها تہ زندگي ڀر روئڻو پوي ها. ڊلائوزي واري ائڊوينچر اصل توبہ ڪرائي.

نيوي پيئر ڪانپوءِ هريسن واٽر ليڪ شور ڊرائيو جي سير سپاٽي تي نڪتاسين، خوبصورت ليڪ (ڍَنڍَ) آهي، ٿڌي هير نيري پاڻيءَ ۾ ترندڙ ٻيڙيون ۽ ننڍا لانچ...... ڪنارا نظرن کان اوُجهل صرف پاڻيءَ جون ڇوليون ۽ هوا جي سرسراهٽ...... من اندر

خوشي تراوت ۽ تازگيءَ جو سنگم انوکو احساس ڏياري رهيا هئا، جنهن جو لفظن ۾ بيان ڪرڻُ مُشڪل آهي...... ۽ ٽي ڪلوميٽرن تائين ليڪ شور ڊرائيو تي آهستي آهستي چهل قدمي ڪندي يادين کي سهيڙيندي ٽئي ورياسين. دل چيو- وقت ڪيترو نه جلدي گذري ويو.......

لنڊن روانگيءَ کان هڪ ڏهاڙو اڳ دل-افروز پنهنجي گهر پارٽي رکي، جنهن ۾ پروين جي ايراني ساهڙيءَ کي به دعوت ڏني. مُسلم عورتن ۾ هڪ ڳالهه مونکي نظر آئي يا ته پردو يا وري ڪن طرفان پردو ترڪ ڪري ٻاهر نڪرڻ تي تمام تمام گهڻي فارورڊنيس، پروين جي ايراني ساهڙي به پردو ترڪ ڪري روايتن کي پُٺتي ڇڏي ڪافي اڳتي نڪري وئي هئي، مولن مولوين تي اصل ڏمريل هئي، وسُ پُڄيس هان ته ڏاڙهي پٽ.......! دير رات تائين اها محفل جاري رهي.

ٻئي ڏهاڙي اشوڪ سان فون تي ڳالهه تي ته منجهند جو لنڊن لاءِ فلائيٽ آهي. دل اُداس هئي...... منهنجي من اندر به عجيب گهٻراهٽ هئي...... آنتي شيرين جون اکيون آليون هيون...... ٻئين آگسٽ کان ڇهين آگسٽ تائين ڏينهن ائين گذري ويا جڻ ڪي پل...... پروين ۽ سندس گهوٽ ڊاڪٽر عارف ايئرپورٽ تي ڇڏڻ آيا، سامان رواني ڪرڻ ڪانپوءِ چيائون تيستائين ڪونه ويندا سين جيستائين فلائيٽ جو ڊپارچر نه ٿيندو. سندن وقت ڏيڻ، پيار، قُرب، سارسنڀال جو لفظن ۾ بيان ڪرڻ مُشڪل آهي. نيٽن ۾ سمايل هن يادگار سفر جي يادين کي پروين جي گهر ۾ انگريزيءَ ۾ لکيل هن جملي سان پورو ڪندس:

A successful man is one

Who can lay a firm foundation

With the bricks that others throw at him.

******

سٽارائٽ مندر نيويارڪ

جتي سنڌي اُتي سنڌ!

(21)

نيويارڪ کان فلائيٽ رات جو يارهين ڏاري هئي، مون خود ان کي ترجيح ڏني هئي، هڪ ان کان اڳ واري فلائيٽ هئي، مونکي خوف هو ڪٿي مون واري فلائيٽ ليٽ ٿي وئي ته اٽڪي نه پوان. هن فلائيٽ ته اصل ٿڪائي ڇڏيو، هڪُ من اُداس ٻيو ڇهن ستن ڪلاڪن جو فرق بيزارگي ۽ پريشانيءَ اچي سوڙهو ڪيو، ٿڪاوٽ ۾ ننڊ جو جهوٽو ٻه نه پئي ڪيان ته ڪٿي اک لڳي وڃي ۽ فلائيٽ رواني ٿي وڃي ته مري ويندس...... وڏي ذهني اذيت واري ڪيفيت مان گذري رهي هيس.

ليئه آئي فهر ڪهان سيه قسمت همين ڪهانپر

يه تو وهي جگه هئه گذري تهئيه هم جهان سيه......

زندگي ڪنهن وقت ڪٿي اچي سوڙهو ڪري ڪهڙين ڪهڙين يادين کي اڳيان آڻي بهاري...... سوچن جي ساگر ۾ ٻوڙي ڇڏي...... دل کي پنور طرف ڌڪي ڇڏي...... روح کي قيد ڪري پر ڪٽي ڇڏي...... وجود کي ڌوڏي، شخصيت کي ڪنن ۾ گولاٽيون ڪارائي ساڻو ڪري ڇڏي، انسان اڌ اڌ ۾ ورهائجي وڃي...... مضبوط ۽ ڪمزور...... هڪ جسم ڪئي ڀاڱا......

مان انهن لمحن ۾ ٻين کي شريڪ نه ڪرڻ چاهيندس دل جي گوشي ۾ محفوظ ڪندي صرف ٻاهرين ڏيک ۽ منظرن جو ذڪر ڪرڻ چاهيندس. هيءُ ساڳيو نيويارڪ آهي جتي مان اڳين سفر دوران، ڪجھ ڏهاڙا وئي هيس. منهنجي سوٽ جي ڌيءَ ونيتا اُتي آهي، هن سانا ڪانفرنس دوران ۽ ميامي ۾ ٻه ٽي ڀيرا فون ڪيو هو ته نيويارڪ ضرور اچڄ، حالانڪ هو نيويارڪ کان ٻاهر ٻئي شهر ۾ رهندا هئا پر سندس گهوٽ مسٽر رميش اتري سندس ٻئي ڏيئر منجو ۽ هرشا خاص نيويارڪ ۾ ملڻ ۽ مونکي گهمائڻ لاءِ اُتي آيا هئا. 21 جولائي 1990 تي ايئرپورٽ تي وٺڻ آيون، منجهند جو شاپنگ ڪئي ۽ رات جو انڊين ريسٽورينٽ ۾ ڊِنر لاءِ وياسين. هوٽل ۾ سنڌُ جو هڪُ سنڌي ڇوڪرو جاويد جنهن ڊِنر جو آرڊر پئي ورتو، اُن سان ڳالھ ٻولھ ٿي هن ٻُڌايو ته هو سنڌ جي تمام سُني خاندان مان آهي، هن هوٽل ۾ سڄو ڏينهن اُپي پيري بيٺو هوندو آهي. نوڪري تمام سخت آهي، هن رميش کي چيو اگر توهين مدد ڪري مونکي ڪنهن ٻئي هند نوڪري ڏياري سگهو ته مهرباني ٿيندي. ان نوجوان جي ڳالھ ٻُڌي بيحد افسوس ٿيو.

ٻئي ڏهاڙي روزاويلٽ اسٽريٽ تي ڪجھ شاپنگ ڪئي، اُنڪانپوءِ براڊوي-اسٽريٽ تي پيزا وغيره کائڻ کانپوءِ (74 اسٽريٽ) انڊين بزار ۾ شاپنگ وغيرھ ڪئي. سائيٽ-سيئنگ ۾ هسٽن رور (ندي)، اسٽيچو آف لبرٽي، جهونو شهر، ٻئين جنگ عظيم جي رٽائيرڊ فوجي آفيسرن جي ڪالوني، چائينا ٽائون، هيلٽ سائنس سينٽر، پارڪ ايوينيو، راڪفيلر سينٽر، 42 اسٽريٽ تي يو.اين.اوُ. جي بلڊنگ، پهرين اُتي سلاٽر هائوس (ڪوس

گهر) هو. راڪفيلر جنرل اسيمبليءَ لاءِ زمين خريد ڪرڻ لاءِ رقم ڏني هئي، ائمپائير بلڊنگ 102 ماڙن تي مشتمل آهي، مٿان 50 ڪلوميٽرن تائين چوطرف جا منظر پسي سگهجن ٿا. ورلڊ ٽريڊ سينٽر-ٽئن-ٽاورس 110 تي مشتمل آهي. گُهمڻ گهتڻ لاءِ بسيون، ٽئڪسي، ٻيو ته ٻيو هيلي ڪاپٽر ذريعي نيويارڪ مٿان اوهين سير ڪري منظر ڏسي سگهو ٿا، اُن وقت ايڪونجاهه آمريڪي ڊالر ان ٽوئر لاءِ، سورهان ميل هوا ۾ سيروسفر ڪري سگهجي پيو. ان سيروسفر جو نمونو دنيا کي يارهين سيپٽمبر 2001ع تي دهشتگردن هڪٻئي پُٺيان اُڏامون ڪري ورلڊ-ٽريڊ-سينٽر کي ڪن پل ۾ زمين دوز ڪري ڏيکاريو.

مسٽر رميش اتري کي اُتي جي مشهور ڪسينو ڏيکارڻ جو شونق هو، مون چيو نائگرا-فالس ڏسڻ ويندس. هن چيو- توکي اسان پنهنجي ڪار ۾ وٺي هلنداسين، اتي پنهنجا شناختي ڪارڊ ڏيکاري گهمائي وٺي اينداسين، پر مون چيو ته مان ويزا وٺي اتان ڪئنڊا به گهمي ايندس. مان ويزا وٺي بس ذريعي نائگرا-فالس ڏسڻ ويس، پاڻيءَ جو ايڏو ته آواز هو جو اصل ڪنن ۾ گهوگهاٽ ٿئي ٿيا، پاڻيءَ جون بوندون اتان اسان جي جسم تي پئجي رهيون هيون، هيٺ نهارڻ سان مونکي ته اصل گهٻراهٽ پئي ٿي، اگر ڪو ڪري ته ڪک جيان لُڙهي وڃي.

هڪ ٻه ڏينهن ڪئنڊا ۾ سيروسفر ڪانپوءِ واپسي رهي. جناب اسرار انصاري ۽ جناب خالد هشماڻيءَ جا لک ٿورا.

نيوجرسيءَ ۾ ويد مندر ڏٺو، نيويارڪ ۾ گوپ چندر سان ملاقات ٿي، اتي ستنارائڻ مندر ڏسڻ جي به نيند مليل هئي، مندر جو درشن ڪيو، هن مندر ۾ ڏڻ وار، ڪٿا ڪيرتن، شادي مُراديءَ وارا فنڪشن وغيره ٿيندا رهن ٿا، پرديس ۾ رهندڙ پنهنجي سنڌي سڄڻن کي ريتن رسمن ۽ ڪلچر کان واقف ڪرائڻ وارو هيءُ مرڪز سيني کي جوڙي وينو آهي. مندر جو پريزيڊنٽ اُن وقت شري ناري لکاني، دادا شري آر.جي.آڏواڻي، بورڊ-آف-ٽرسٽي جو چيئرمين ۽ ميمبر شري اين.ڪي.لعلچنداڻي، مندر ۾ ٻاهران آيل شخصيتن جي شري لعلچنداڻيءَ واقفيت ڏني. لنڊن کان صنعتڪار ۽ دانيور شري سريچند هندوجا، دهليءَ کان وينا شرنگي، جن جو سمان ڪيو ويو ۽ به لفظ ڳالهائڻ لاءِ چيا ويا. شري سريچند هندوجا کي مندر جي تعمير لاءِ سهڪار ڏيڻ لاءِ چيو ويو. انڪان اڳ جيڪو سنڌين مندر ناهيو هو تنهن ۾ گروگرنٿ صاحب جي موجودگيءَ ڪري سِکن پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو هو، اُنهن ڏهاڙن دوران اِها ڪنٽراورسي ڪافي هلي هئي.

نيويارڪ جي مُشڪلاتن، انتظار ۽ تڪليف، تڪليفن تي قابو پائي هڪ ڏاهي جي قول کي ياد ڪندي پنهنجي سفر جي آخري پُڙاءُ لنڊن لاءِ فلائيٽ ورتي.

Lack of confidence is not the result of difficulty

The difficulty comes from lack of confidence. (Seneca)

******

لنڊن
(22)

نيويارڪ واري هن هوائي جهاز تي هڪُ ٻيو ٻه فلور هو، ستين آگسٽ لنڊن هوائي اڏي تي پهچڻ تي من ۾ خوشيءَ جي لهر هئي، اعتماد انساني من ٻه عجيب آهي ڪڏهن تولو ڪڏهن ماسو...... اسين هندوستاني سامان ايڏا ڍوئيون جو وجي خير ٿين! مٺ مائٽن، سڄڻن لاءِ هڪ اڌ سوڪڙي پاڪڙي ڪٺندي وجون وزن وڌائيندا. مون سان اهو ڪو معاملو هڪ اڌ ڀيري جو ناهي، پر هر ڀيري هر سفر تي گهل گهلان انڪري ٽيوب ذريعي هوائي اڏي تان هونسلوايسٽ سفر ڪرڻ جو ته سوال ئي نه آهي، هر ڀيري ٽئڪسيءَ جي چٽي پوي، پرديس ۾ پائي ٻه سئو برابر لڳي. حالانڪ اتي ماساتيون آهن وڏي ياءُ چئي رکيو اٿن هن ڪي جيترو پئسو گهرجي اوترو ڏيندا ڪريو. مان ٻاهر نڪري ٽئڪسيءَ جي لائين ۾ بينس، ننڍي ٽئڪسي ورتي، لنڊن ۾ جُهڙ مينهن خبر ئي نه پوي اڄي در ڪڙڪائي...... اُن ڏهاڙي هلڪڙا مينهن ڦُڙا پئجي رهيا هئا...... جهونين انگريزي فلمن ۾ ان طرح جي ٽئڪسين ۽ ڪارين ۾ هئٽ ۽ گلئوز پهريل روايتي لباسن ۾ لارڊس ۽ اُنهن جي پريميڪائن جي سيروسفر وارا منظر اکين آڏو گهمڻ لڳا اها ٻي ڳالھ آهي ته نه ئي منهنجي مٿي تي اسٽائيلش هئٽ هئي...... نه گلئوز...... لباس ولائتي پر دل هندوستاني...... خير سان منزل تي پهتس، چانھ پاڻي پي ڊاڪٽر بدر سومري کي فون ڪيم جو هن مئدرڊ ۾ خط لکيو هو ته لنڊن اچو ته احوال ڏجو. پنهنجي خط ۾ لکيائين:

مانواري وينا شرنگي،

نمستي،

حق موجود سلام ۽ جيئي سنڌ،

منهنجي لاءِ اِها سُني خبر آهي ته اوهين اَمريڪا ياترا ڪانپوءِ لنڊن پيا اچو، پڪ سان مُلاقات ٿيندي - هتي ٻه هزارين سنڌي رهن پيا، اُنهن جا ڪميونٽي سينٽر ٻه آهن، هتي ٻه سنڌي ميلا مون ٻه اٽينڊ ڪيا آهن. سنڌي ونش ڏسي اُستاد بخاريءَ جا ٻول - سنڌ جيئندي سدا سنڌ جيئندي سدا! ڏاڍا ياد آيا - پر هڪُ اهم مسئلو آهي ته پنهنجي ميلي ۾ هڪُ ٻه سنڌي لفظ استعمال نه ڪيو رڳو پيا هڪ ٻئي سان انگريزيءَ ۾ ڳالهايون! ۽ گيت ٻه فلمي گيت، اُردوءَ ۾ هلايون. اوهان اچي انهن کي سمجهايو پنهنجي شادي مُرادي ميلن وغيره ۾ گيت ته سنڌيءَ ۾ هلائن! ميلي ۾ مون کين ۽ سندن نوجوان نسل کي موٽيويٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته لنڊن جا سنڌي گهڻي ڀاڱي بزنيس ڪميونٽي جا آهن، روزانو هڪُ

ڪلاڪ ريڊيو تي سنڌيءَ ۾ پروگرام خريد ڪن ۽ ڪنهنجو ڪجهه خرچ نه ايندو. ريڊيو جي مئنيجمينٽ / يا ٽي.وي. تي پنهنجا اشتهار ٻاءِ-لئنگويج (سنڌي ۽ انگريزيءَ) ۾ هلايو!

اِن خط جي موٽ ۾ صرف اِهو چوندس :

منهنجو وسُ واڪا ٻُڌڻ ڪرُ ٻروچ جو.

اسپين ۾ ٻه ڏياريءَ جي فنڪشن جو اهو ئي حال هو. لنڊن ۾ بدر صاحب سان دعا سلام ڪانپوءِ مون چيو- مونکي شيڪسپيئر جو ڳوٺ ضرور ڏسڻو آهي، من ۾ خواهش آهي ته اهڙي عظيم ليکڪ جي رهائشگاهه ڏسان. سومري صاحب وراڻيو، سياڻي جو پروگرام ناهيون ڻا. مون ان وچ ۾ پنهنجن ٻين واقفڪارن سان فون تي دعا سلام ڪيو. انڪانپوءِ ٻيهر فون آيو، هُن چيو سياڻي جو پروگرام طئه ٿيو آهي، توهان تيار ٿي ويهجو ته سوير ئي نڪري هلنداسين. رات جو ثريا مخدوم جو فون آيو اُن سان ڪافي دير ڪچهري ٿي. ڪائي پي وجي آرامي ٿيس.

******

شيڪسپيئر جي وطن ۾
(23)

آچر ڏهاڙي انين تاريخ آگسٽ تي صبح جو سوير ئي تيار ٿي فون جو انتظار ڪري رهي هيس. ڊا. سومري موبائيل تان فون ڪيو ته اسين ٻاهر اوهانجو انتظار ڪري رهيا آهيون، گهر ڪان ٻن ٽن منٽن جي پنڌ تي پهچڻ لاءِ چيو. ڊا. بدر سومري منهنجو تعارف ٻئي هڪ ڊاڪٽر بدر سان ڪرايو. رسمي طور دعا سلام ڪانپوءِ اسان ادب جي عظيم شخصيت، شاعر، ناٽڪ نويس جي ڳوٺ طرف روانا ٿياسين فاصلو چڱو خاصو هو. وقت پنهنجي رفتار سان اڳتي وڌي رهيو هو، مينهن جي بوندن جو وسڪارو شروع ٿي ويو. ڪار جي رفتار پُنتي ٿيندي پئي وئي، مينهن جي رفتار تيز ٿيندي ٿئي وئي. ڊاڪٽر صاحب گهٻرائجي ويا، سومرو صاحب دم دلاسا ڏيئي رهيو هو، ته اجهو ٿو مينهن بند ٿئي. پر اِندر ديوتا ٻه ڪو اُن ڏينهن ڏمريل هو اصل ماٺ ئي نه ڪري بادلن کي حڪم ڏنائين ته وجو وجي شيڪسپيئر جي ڳوٺ طرف ويندڙ واٽ تي وسڪارا ڪيو. بدر سومرو موڊ ۾ هو، مونکي چيائين توهان شيخ - پير جي ڳوٺ کي ئي چو ترجيح ڏني؟ مون وراڻيو عظيم ساهتيڪار ناٽڪ نويس جي يادگار پئدائشي وطن کي ڏسڻ ٿي چاهيان. ٺهڪ ڏيندي چيائين - شيخن جي پير کي ڏسو ٿا نه؟ ڪيڏا مينهن وسايا اٿائين.......! پٽائي ۽ بارش...... پٽائي کي ٻه مينهن پسند ته شيخ - پير کي ٻه پسند....... ان موضوع تي پٽائي جا ٻه ٽي بيت جهونگاريائين. هڪ طرف سُر سارنگ جو ذڪر هو ته ٻئي طرف ڊاڪٽر صاحب جو موسم تي ڏمر....... سندن دل پئي چاهيو ته موٽ ڪائي...... مينهن ٻه چوي ته اڄ نه وسان ته ڪڏهن وسان...... رستو ڏسڻ ۾ ئي نه پيو اچي...... بادلن جي گڙگڙاهٽ ڏسي ڪجهه دير لاءِ ته دل پريشان ٿي، پر مونکي ٻه عظيم ناٽڪ نويس جي پئدائشي ڳوٺ اسٽرٽفورڊ-اپان-اوان ڏسڻ جو جنون هو. اسين ٻه هانو هارڻ وارا ڪونه هئاسين، مون بدر سومري کي چيو، اسان جڏهن ڳوٺ ۾ هئاسين ته مينهن پوندو هو ته ست ڪاٽن جا نالا وٺي ڊاڳي ۾ ڳنڍ ٻڌي مينهن ۾ زومائي ڦٽا ڪندا هئاسين، ته پوءِ مينهن بند ٿي ويندو. چيائين سچُ.......! مون چيو هائو! ته پوءِ چيائين وارو ڪريو ڪاٽن جا نالا ٻڌي ڦٽا ڪيو ته مصيبت ڪان پلاند ته آجو ڪيون، ڊاڳو ئي نه پيو ملي، مڙيئي ليڙ هٿ ڪري نالا ڳڻڻُ شروع ڪيا شهدادڪوٽ جي ڪاٽن جا نالا، دهليءَ جي ڪاٽن جا نالا بدر سومري طرفان وڏين حصتين وارن ڪاٽن جا نالا ڳڻهڻُ ۽ مان هر هڪ نالي تي ڳنڍ ٻڌندي ٿئي ويس. نيٺ هٽي هندُ ڪيوسين ست ئي نالا هٿ لڳي ويا. اهو ٽوٽڪو ڪري پاڻيءَ ۾ ستن ڪاٽن کي

ٻڌي ڦٽو ڪيوسين. فاصلو ڊيمي رفتار سان طئہ ٿي رهيو هو. وقت گذرندو ٿئي ويو ۽ مينهن جي رفتار پُنتي پوندي ٿئي وئي.

ڊا. بدر سومري چيو واه! جو اوهان ٽوٽڪو ٻُڌايو! سچ پچ ڪاڻ مينهن کي سگهو ڪري ورتو. واٽ تي هڪ هند چانهہ پيئڻ لاءِ ترسياسين. بدر صاحب پاڻ سان گڏ انب آندا هئا. ڏسي سچ پچ حيراني ٿي، لنڊن ۾ سنڌ وارا وڏا وڏا منا چاش جهڙا انب. اصل ڳوٺ ياد اچي ويو. باريچ تي مينهن جي مند ۾ پاٽي ۾ ٽپا ڏيڻ ۽ انب جا ٽوڪرا خالي ڪرڻ، اسان پائر پينرن جي پلٽڻ انبن تي پرتجي پوندي هئي. چانهہ پاٽي پي تن تازو ڪري اڳتي لاءِ روانا ٿياسين. لنڊن کان تقريبا سئو ستر ڪن ڪلوميٽرن جو فاصلو ٿيندو. ٻارهين ڏاري اُتي پهتاسين.

شيڪسپيئر جي ڳوٺ پهچڻ تي هلڪيون بوندون پئجي رهيون هيون. تمام گهٽي ساوڪ ۽ ساوڪ کان وڌيڪ گُلن جون ٻاريون هڪ ننڍڙي ڪاٺ جي پُل هئي. اُن وقت ننڍي هوندي انگريزيءَ جي ٻاراٽي درجي جي ڪتاب ۾ ان طرح رنگ برنگي گُلن جي ٻارين وچ ۾ گهرن ۽ ان طرح جي ڪاٺ جي پُلين تان گذرندڙ ٻارڙن جا خوبصورت چهرا اکين آڏو اچڻ لڳا، ليس ۽ جهالر وارا فراق پهريل ننڍڙيون نينگريون هٿن ۾ گُلن جون ٽوڪريون...... پاٽيءَ ۾ ترندڙ اڇيون ڪاريون بدڪون گهرن جي اڏاوت بہ مخصوص انداز واري...... هر علائقي ۽ مُلڪ جي پنهنجي خوبصورتي هوندي آهي.

شيڪسپيئر برٿ-پليس جي نالي سان ٽرسٽ آهي جيڪا انکي هلائيندي آهي. پنج پائونڊ ڪن ٽڪيٽ آهي. هن عظيم ناٽڪ نگار جي برٿ-پليس هينلي اسٽريٽ تي آهي، جتي ڪيترا ڪتاب ۽ دستخط بہ ڏسڻ وٽان ملندا، اتي هن ليکڪ جي زندگيءَ تي آڌارت ناٽڪ وغيره بہ رايل شيڪسپيئر ٿيٽر ۾ منچن ڪيا ويندا آهن. جنهن لاءِ اڳوات ٽڪيٽون بُڪ ڪرائيٽيون پونديون آهن.

گهر اندر داخل ٿيڻ کان پهرين هڪ تصوير ورتي اُنکانپوءِ اندر داخل ٿيڻ تي، سندس استعمال واريون شيون اُتي رکيون ويون هيون سي نظر ايندليون. سندس ڪمرو (بيڊروم) عام رواجي طرح وارو هو، رنڌٽي ۾ اسان جي ڳوٺن جيان باسڻ برتڻ موجود هئا. اُن وقت سچ پچ ايڏو سُنو لڳي رهيو هو جنهن جو بيان ڪرڻ مُشڪل آهي. زندگيءَ ۾ ڪڏهن تصور نہ ڪيو هو تہ اُتي وجي پُهچندس، مميءَ جي واتان سندس ناٽڪن جا نالا، ڊائيلاگ، ڪردارن جي باري ۾ ننڍي هوندي کان ئي ٻُڌا هئا. آٿيلو، ڪنگ ليئر، هئمليٽ، ڊيسڊيمونيا وغيره، ڪردارن سان همدردي. ائين تہ سڄي دنيا ڳنڍجي وئي آهي. پئسو هجي تہ انسان ڪٿي بہ پهچي سگهي ٿو پر جيڪو تصور ۽ احساس، خوشي اُن وقت مونکي اهڙي عظيم ليکڪ ۽ شاعر جي اڳڻ ۾ بهي تي رهي هئي اُن جي قيمت ۽ مُلهہ سچ پچ نہ ٿو لڳائي سگهجي.

ڊا. بدر سومري جا ٿورا جنهن همٿ ڪري پروگرام جلد طئہ ڪري ورتو، ۽ ڊاڪٽر بدر جا بہ ٿورا جنهن اهڙي مُند ۾ ڊرائيونگ جو استرين برداشت ڪري 170 ڪلوميٽرن جو مينهن ۾ فاصلو طئہ ڪري اُتي پهچايو.

وليم شيڪسپيئر جو واسطو ڪنهن هڪ دور سان نہ بلڪہ هر دور سان آهي، عظيم شاعر جي يادگار گهر ٻاهران پهچڻ تي من ۾ خوشيءَ جو احساس ٿي رهيو هو، در اڳيان تمام سُهڻا گُل ٽڙيل هئا. اسان ڪجھ تصويرون ورتيون. دراصل ان جي پرسان ۽ ٿورو فاصلي تي ان سان جڙيل پنج يادگار آهن. هڪُ مئري آرڊنس هائوس جنهن لاءِ بيان ڪيو وڃي ٿو اهو سندس ماءُ جو شاديءَ کان اڳ جو گهر هو، سندس ناناڻو گهر يورپ جي جهوني دور جي روايتي گهرن جيان آهي. اتي ڳوٺاڻي ماحول جو منظر پسي سگهجي ٿو، ٻنيون ٻارا، رڍون، چوپايو مال وغيره. انڪانسواءِ ائني-هيٿويز ڪاٽيج، هيءُ اُهو گهر آهي جتي وليم شيڪسپيئر پريت جو پيچ پاتو، اتي سندس محبوبا ائني شاديءَ کان اڳ رهندي هئي، نومبر 1582ع ۾ ٻنهي لئون لڏيون...... اُن وقت وليم شيڪسپيئر جي عمر (18) ارڙهان سال هئي ۽ سندس محبوبا جي (26) ڇهويھ سال، هوءَ ٽن مهينن سان پيٽ سان هئي، جو ٻئي شاديءَ جي ڏور ۾ ٻڌجي ويا. ائني جي اباڻي گهر جا وارث اٺويھ صديءَ تائين اتي رهيا، هال ڪروفٽ جو جهونو شهر جيڪو وليم شيڪسپيئر جي نياڻي ڊاڪٽر جان هال جي نالي پُنيان آهي. ڊاڪٽر جان سندس ڌيءَ سوزانا سان 1607ع ۾ شادي ڪئي ۽ هن امير غريب سڀني جو علاج ڪيو، ڊاڪٽر جان جتي مريضن کي چڪاسيندو هو، اُن دور ۾ ڪهڙي طرح جون دوائون هونديون هيون تن جي باري ۾ ڄاڻ، اتي جو جيڪو باغ آهي تنهن ۾ جڙيون ٻوٽيون وغيره پوکيل آهن، اگر ڪو خريد ڪرڻ چاهي تہ اُن کي ملي سگهن ٿيون. ان جي ڏوهٽيءَ ايليزابيت جي پهرين خاوند ٿامس-نئش جي رهائشگاهہ آهي، پرسان نئيوپئلس بہ آهي جتي وليم شيڪسپيئر پڇاڙيءَ وارا ڏهاڙا گذاريا هئا. انهن سڀني جاين جي تقريبا گڏيل ٽڪيٽ ۾ يارهان پائونڊ لڳن ٿا.

اهي سڀ ٽرسٽ طرفان هلايا وڃن ٿا. ان ٽرسٽ طرفان تعليمي ڪورس پڻ هلايا وڃن ٿا. سينٽرل لائيبريري موجود آهي جيڪا ريفرنس طور تمام ئي ڪارائتو مواد مُيسر ڪري ٿي، ڪنهن کي پي.ايڇ.ڊي. وغيره ڪرڻي هجي تہ ان لاءِ مددگار ثابت ٿي سگهي ٿي. فرينڊ-آف-ٽرسٽ طور ڪوبہ شامل ٿي سگهي ٿو.

ائين تہ يورپ جا ٻيا بہ ساهتڪار هئا پر هن وڏيڪ مقبوليت حاصل ڪئي. سنڌ ۾ ورهاڱي کان اڳ ناٽڪن جي حوالي سان ڪراچي، حيدرآباد ۽ خاص طور تي پڙهيل ڳڙهيل طبقي جي زبان تي ڊائيلاگ عام جام هئا. منهنجي امڙ کي ڊيسٽيمونيا ۽ آٿيلو جي گفتگوءَ وارا جملا برزبان ياد هئا. شيڪسپيئر جي مشهور ناٽڪ هئمليٽ کي 1914ع ۾ مرزا قليچ بيگ سنڌي ۾ (ائڊاپٽ) اپنايو. جنهنکي شري هيرانند آڏواڻيءَ جي هدايتڪاريءَ

۾ ڊي-جي-سنڌ ڪاليج جي ائميچوئر ڊراميٽڪ سوسائٽيءَ جي ڪلاڪارن منچ تي پيش ڪيو.

وليم شيڪسپيئر جا جيڪي همعصر هئا سي ڪيس وڏي احترام جي نگاهہ سان ڏسندا هئا، تن طرفان هُن متعلق راين کي اتي پيش ڪيو ويو هو، سندس لکڻ پڙهڻ وارو هنڌ ۽ ٻين ڪمرن کي ڏسڻ سان گڏوگڏ سندس تخليقي ۽ زندگيءَ جي سفر، رهڻي ڪرڻي واري معلومات ۽ مشهور معروف ناٽڪنويس ۽ شاعر جي رهائش گاهہ جو هيءُ يادگار سفر انين (8) آگسٽ 1999ع آرتوار ڏهاڙي بہ شڪريہ جناب بدر سومري جي ڪوشش سان پلئہ پيو.

هڪُ ٻيو تاريخي واروڪ ـ قلعو ڪافي فاصلي تي هو، جنهن ۾ گذريل ڏهن صدين دوران ڇا وهيو واپريو ۽ گذريو، اُن متعلق سنسني-خيز داستان سيلانين جي ڪشش وارا آهن، جتي خاص واقعن تي آڏارت ڊائري جا سچ، گذريل ڏهن صدين جي تاريخ، گهوسٽ ٽاور (جنات وارو قلعو) ۽ اُن شاهي محل جي قتل ۽ ٻين داستانن جو ذڪر ۽ ڄاڻ سيلانين کي ڏني وڃي ٿي. مونکي صرف وليم شيڪسپيئر جي پيدائشي سرزمين ڏسڻ جو اشتياق هو....... تمنا هئي جا پوري ٿي.

اُتان واپس وِرندي واٽ تي آڪسفورڊ يونيورسٽي وارو روڊ هو، پر اسين اڳتي نڪري چڪا هئاسين. هيءُ تعليمي ادارو قديم تعليمي مرڪز رهيو آهي. ان جي اردگرد ڪي ڪاليج آهن، اتي سر ڪرسٽوفر وارن جي ڊزائين تي آڏارت لائيبريري ۽ ٿيٽر ڏسڻ وٽان آهي ۽ ڪي تاريخي ميوزيئمس آهن. ميوزيم ۾ ڪئپٽن ڪوڪ جي ڪليڪشنس موجود آهن. واٽ تي هڪ سنڌي شاگرد جي گهر هلڻ جو پروگرام هن طئہ ڪري ورتو. سنڌ يونيورسٽيءَ جو هيءُ نوجوان شاگرد محمد صديق ڪلهوڙو ماسٽر چندر جي ڳوٺ جو هو، اتي پي.ايڇ.ڊي. پڙهڻ آيو هو، جيڪو پڙهائي پوري ڪري واپس وطن وڃي رهيو هو، اسان هن وٽ اڌ ڪلاڪ ڪن ويناسين....... هن ٻُڌايو تہ سنڌ جي دوري دوران سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ مون سان سندس مُلاقات ٿي هئي. چانهہ پاڻي ڪانپوءِ هن کان اجازت ورتي.

واپس وِرندي جڏهن هڪ هندان گذرياسين تہ هن چيو هتي چاچا ڏاهر رهندو آهي، تمام پلو ماڻهو آهي سنڌ سان پيار اٿس، اُن ڏهاڙي تہ جناب شهنواز ڏاهر سان مُلاقات ڪانہ ٿي پر پوءِ ڪهاڻين جي مجموعي تي تبصرو لکي موڪليائون. سنڌن تاريخ جي حوالي سان ڪئي آرٽيڪلس پڙهيون آهن. پاڻ تاريخدان آهن. مارئي طرفان 29-30 سيپٽمبر 2001ع تي جيڪا ڀٽائي گهوٽ شاهہ لطيف تي انٽرنيشنل ڪانفرنس ٿي تنهن ۾ شرڪت ڪيائون. پينرن لاءِ عزت، ڳالهائڻ دوران ڏيئڙي، پينڙيءَ جا لفظ عورتن لاءِ احترام جي گواهي ڏين ٿا، جناب شهنواز ڏاهر پلو انسان آهي، جڏهنڪ ڪيترن کي ڏيئرن پينرن ۽ عورتن سان ڳالهائڻ جي تميز ۽ تهذيب ٻُڙي....... مُهذبپڻي جو ڇهري تي ڪول....... غيرمُهذب لڇڻ...... جيڪي سنڌي سماج تي بدنما داغ آهن. تڏهن تہ شاهہ سائين فرمايو آهي :

ماڻهو سپ نہ سُهڻا، پکي سپ نہ هنج
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهہ اچي بوءِ بهار جي
(شاه)

****

ميلو مٽو پيو؟

(24)

لنڊن هن ڪان پهرين بہ پيرا وڃڻ ٿيو آهي هڪُ 1990ع ۾ ۽ ٻيو 1995ع ۾ پهريون پيرو پائٽي بہ هلي هئي، تمام گهڻي پريشاني ٿي هئي. ننڍي هئي مان ٽرين ۾ چڙهي وِيس ۽ هوءَ رهجي وئي. لنڊن مونکي بيحد پسند آهي، ور ور ڪري لنڊن موڪلن لاءِ وڃڻ تي دل ڪندي آهي. ڇاجي ڪري پسند آهي.......؟ ڇو پسند آهي.......؟ ان جي ڄاڻڻ جي ڪوشش بہ نہ ڪئي آهي. ڪو زمانو هو لنڊن رهڻ وڏي ڳالهہ هئي. سڀ کان پهرين اسانجون مامي جون ڏيئرون ويون اُهو سٺ واري ڏهاڪي جو شروعاتي دور هو. اڄُ انهن مان بہ لنڊن ۾ ئي آهن. اُما جيٺلي، وينا جيٺلي ۽ هڪ ڪئنبرا ۾ آهي ميران، سچ پچ تہ انهن جيڪا محنت ڪئي جدوجهد ڪئي اُن جو بيان ڪرڻ مُشڪل آهي. پاڻ ۾ اٺ ڀينرون ۽ هڪُ ننڍو ڀاءُ ونود اٿن، جيڪو هن وقت ڪئنبرا ۾ آهي. اسان جي نيات (برادري) ۾ گهڻن گهڻن ڇوڪرن کان اڳ پڙهڻ لکڻ ۽ نوڪري ڪرڻ جي سلسلي ۾ پهل ڪئي. منهنجي وڏي ڀاءُ اشوڪ کي بہ لنڊن پڙهائيءَ ڪرڻ جو بيحد شونق هو، پپاجن ان جي سخت خلاف هئا سنڌ کان ٻاهر نہ وڃي، مميءَ هن جي مدد ڪئي. ڪوئيٽا (بلوچستان) ۾ اجان بي.ايس.سي. پاس ڪري جيالاجيڪل سروي آف پاڪستان ۾ اسسٽنٽ ڊائريڪٽر جي نوڪري تي لڳو هو، نوڪريءَ تان استيعفا ڏيئي لنڊن روانو ٿيو هو. اُتان پوءِ ڪيترن سالن بعد (ريشيل) رنگ ڀيد وارن مسئلن ۽ جهيڙن جهڻن ڪري اسپين روانو ٿيو.

منهنجو ٻيهر لنڊن جو دورو ورلڊ سنڌي ڪانفرنس جي نيند تي رهيو. ڊاڪٽر منور هاليپوٽي طرفان هر سال ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪرڻ جي نيند ملندي آهي. 1995ع ۾ مان اين.او.سي. وٺي شرڪت ڪئي. جتي سنڌ جا ڪافي اڳواڻ شرڪت ڪرڻ لاءِ آيا هئا. سائين جي. ايم. سيد جا فرزند جناب امداد محمد شاهہ، جناب گل محمد جکراڻي، سيد غلام شاهہ، جناب پرڳڙي ۽ ٻيا ڪيترا موجود هئا. هڪُ ڏينهن اڳم سنڌ - هائوس ۾ سيني جي هن ماني بہ رکي هئي، جتي ڪجهہ لنڊن جا سنڌي سڄڻ بہ شامل ٿيا. مان تہ سچ پچ ڊاڪٽر منور هاليپوٽي جي غير سنڌي فارينر گرل فرينڊ کي شاباس ڏيندس جنهن ڏاڍي محنت ڪئي، کاڌي جو بندوبست ڪيو، خود پنهنجي هٿن سان ڪيترا طعام تيار ڪيائين. ٻئي ڏينهن ڪانفرنس دوارن بہ ڪيترن سان مُلاقات ٿي جن ۾ مسٽر رائيسنگهاڻي، نظير قريشي، ڊاڪٽر پٽي، ۽ ٻيا ڪيترا سڄڻ موجود هئا. اسپيڪرس ۽ پيپر پڙهندڙن جا ويچار ٻُڌڻ وٽان مليا. مونکي تہ ثريا مخدوم جو پيپر پسند پيو. ليڪڪا ۽ ميڊيا ۾ ڪم ڪندڙ طور انهن ڪانفرنسن ۾ مختلف طبقن جا ويچار، رايا ٻُڌڻ وٽان ملن ٿا. مُشاعدو ڪرڻ سان ڪافي

ڪجهه ڄاڻ پلئه پوي ٿي. اتي والاريل ڪشمير جا ڪجهه شخص موجود هئا، جن پڻ پاڪستان حڪومت طرفان حقن کان ڪين محروم ڪرڻ، ڏکن سورن ۽ اهجن جا پنهنجا روئڻا رونا، دهليءَ مان نياز پنجابي هو، تنهن پڻ ويچار پيش ڪيا. اتي ئي گيتا راج سان مُلاقات ٿي حالانڪ دهليءَ ريڊيو تي اڳ ۾ مُلاقات ٿي چڪي هئي. مميءَ جي واتان هڪُ پهاڪو ٻُڌو هيم، نئئين واري صلاح ؛ يعني متڪي صلاح ڪرڻ، اهو تجربو هر ڀيري لنڊن ۾ ٿيندو آهي. گيتا راج طرفان نئئين واري نينڊ ملندي آهي. ظاهر آهي ته ٻاهر نڪرڻ سان وقت جي وڏي قيمت هوندي آهي، ميل ميلاپ، گهمڻ گهتڻ، ۽ ڄاڻ حاصل ڪرڻ انهن ئي ٻن چئن ڏينهن دوران جيترو به موقعو ملي ماڻهو اُن وقت جو استعمال ڪري وٺي. جيڪو پرديس ۾ وڃي ٿو ظاهر آهي ته ڪچهريءَ سان گڏ سيروسفر ۽ معلومات حاصل ڪرڻ لاءِ به ڪوشش ڪندو. جتي هڪُ هڪُ پائونڊ اسان جهڙن لاءِ هڪُ سئو کان مٿي رهي ٿو.

ان ڪانفرنس دوارن ئي نظير قريشيءَ پنهنجي گهر ڊنر لاءِ دعوت ڏني. هونسلو ايسٽ ۾ ڪزنس جي گهران نه صرف اچي وٺي ويو پر رات جو واپس پهچائي ويو. پنهنجي نوڪريءَ مان وقت ڪڍي نه صرف ڪانفرنس دوران پر لنڊن جي ڪن اهم جڳهين جي ڄاڻ ڏني. سندس گهرواريءَ تمام آدرڀاءُ ڪيو ڪافي طعام تيار ڪيا هئا. ڪيس تاج محل ڏسڻ جو شونق هو، مون ڪيس نينڊ به ڏني ته جڏهن به اچڻ چاهي مونکي ڪجهه ڏهاڙا اڳ اطلاع ڏئي ته ڪيس مان ڏيکاريندس. هن ڪٽمب سان جيڪا گڏجاڻي رهي سا يادگار رهي.

اُما جئٽلي ۽ وينا جئٽلي جي ناناڻن عزيزن جي ڪٽمب مان اجيت ۽ سندس گهرواري ڊنر لاءِ نينڊ ڏني، جنهن جي گهرواريءَ گجراتي آهي اُن گجراتي کاڌا تيار ڪيا هئا. قسمت سانگي دهليءَ جي ڳائيندڙ فنڪارا راڌڪا واڌواڻي اُتي هئي. سندس نياڻي جي اتي نوڪري هئي ايلاز منٽون توکي اچڻو ضرور آهي، مان ٿي توکي وٺڻ اچان مون ڪيس منع ڪئي مهرباني ڪر تون پنڌ نه ڪر مان ٿي اچان، تون مونکي صرف ڏسُ پتو ڏئي اڌ ڪلاڪ اڳ ئي اچي پاڻ ۽ سندس گهوٽ بسنت واڌواڻي بس اسٽينڊ تي بيٺا. اصل خوشيءَ ۾ نه پئي ماپي.

لنڊن ۾ منهنجي شاپنگ جي پسند جي جڳهه آهي آڪسفورڊ-اسٽريٽ ۽ مارڪس ۽ اسپينسر جا ڊپارٽمينٽل اسٽور، لٽل ووڊ وغيره. هر ڀيري هڪُ ٻه چڪر لڳن ۽ خريداري به ضرور ڪرڻي آهي، لنڊن جا ڪارڊيگان (سوئٽر) تمام سُٺا، اگهه به واجبي ۽ اُتي جيڪو سيل لڳندو آهي اُهو به (جينين) صحيح هوندو آهي. هتي وانگر نه ته ٻيڻو ليبل لڳائي اڌ ڪري رکن، گهر پهچڻ کانپوءِ محسوس ٿئي ٺڳجي وياسين. هڪ ڀيري زاهده ٽيبو جو خاوند جناب نور محمد ٽيبو لنڊن ۾ هئا، تن کي به شاپنگ ڪرڻي هئي، آڪسفورڊ اسٽريٽ تي ملياسين شالنيءَ جي ٻارن لاءِ تمام مهانگو ڪارڊيگان خريد ڪيم، چيائون هن جي ٻارن سان وڌيڪ پيار اٿيئي ڇا؟ حيدرآباد ۾ سندن گهر ممي ۽ مان رهياسين تمام تمام گهڻو

خيال رکيائون. جناب نور محمد ٽيبو پلو انسان آهي، ٻار ٻه تمام سُنا اٿن. سندن قرب وسرڻ جهڙا نہ آهن. پرديس ۾ جڏهن وطن واسي ۽ هم-زبان ملن تہ عيد ٿيو وڃي.

آڪسفورڊ اسٽريٽ شاپنگ ايراضي تقريبا پنجن ڪلوميٽرن تي ڦهليل آهي. ويھ لکن کان ٻہ مٿي ٽوئرسٽ اچن ٿا. شاهي ڊپارٽمينٽل اسٽورس جي وڏي تعداد سان گڏوگڏ ننڍا دڪان پڻ آهن. انڊينس جا پڻ ڪي دڪان آهن. صبح جو يارهين ڏاري ڪائي نڪرندي هيس، آڪسفورڊ وٽ اتي ڪائڻ پيئڻ جون سُنيون ريسٽورينٽس بہ آهن. ويجيٽيرينئن لاءِ سولو، فنگر چپس، ڪولڊ ڊرنڪ وغيره ورتي، جان ڇُٽي، ڪائڻ کان وڌيڪ گهمڻ جو شونق. لنڊن ۾ ٽرانسپورٽ تمام سولو ۽ سُني آهي. روزاني جي هڪ ٽڪيٽ وٺي چڙهي بس ۽ ٽيوب ۾ اُها هلندي آهي، هر اسٽيشن يا هر اسٽاپ ڪانپوءِ ٽڪيٽ وٺڻ وقت ۽ پئسي جو نقصان. لنڊن کان ٻاهر سبربس ڏانهن وڃڻ لاءِ برٽش ٽرينس آهن جن جو رنگ الڳ آهي. جهڙيءَ طرح ٽوئرسٽ جي لحاظ کان آڪسفورڊ اسٽريٽ مشهور آهي ان طرح ٽريئفلگر اسڪوائر، پڪڊلي سرڪل پڻ مقبول آهن. جيڪو لنڊن ايندو اتي ضرور ويندو ۽ اتي فوٽو بہ ضرور ڪڍائيندو. ڪبوترن کي داڻو ڪارائيندڙ سيلاني وڏا ۽ ٻار...... ايشيئن جي پيڙ...... ٽريئفلگر اسڪوائر پرسان نئشنل گئلري آهي.

سومر نائين آگسٽ 1999ع تي آرٽ گئلري ڏسڻ جو ارادو ڪيو. اندر داخل ٿيڻ تي جيڪي سيلاني ان کي ڏسڻ اچن ٿا سي پنهنجو سامان ڪلاڪ روم ۾ جمع ڪرائي هٿين خالي آرام سان گهمي سگهن ٿا. انهن ڏينهن دوران ڏهين کان ڇهين تائين اها کليل هئي. ان نئشنل گئلريءَ ۾ يورپي پيئنٽنگ جو وڏي ۾ وڏو خزانو آهي. جنهن کي ڏسڻ لاءِ هزارين هزارين سيلاني روزانو پرتجي پون ٿا. اها 1824ع ۾ وجود ۾ آئي. اُتر، ڏکڻ، اوُبر ۽ وچ ۾ الڳ ونگ آهي جتي الڳ الڳ دورن جون پيئنٽنگس موجود آهن.

اُتي ٻين ٽوئرسٽ اسپاٽس جيان سوئوينرس وغيره جو دڪان آهي جتي پوسٽ ڪارڊ، ڪتاب ۽ ٻيومواد ملي سگهي ٿو، ساڳيءَ طرح آڊيو ذريعي مختلف زبانن ۾ انگريزي، اسپئنش، فرينچ، اٽالوي، جرمن وغيره ٻولين ۾ ڄاڻ بہ حاصل ڪري سگهجي ٿي.

يورپ جي وڏي خاصيت ۽ ڏسڻ وٽان شاندار ڪاريگريءَ وارا گرجا گهر آهن. لنڊن جي مشهور چرچ آهي سينٽ پال، ان تاريخي ڪئٿوڊرل ۾ ماضي ۽ حال کي محفوظ رکيو ويو آهي، ماضيءَ جي يادگيرين کي سُهڻي نقاشي ۽ سجاوٽ ذريعي محفوظ ڪيو ويو آهي، ۽ موجوده دور کي فوٽو نمائش ذريعي پيش ڪيو ويو آهي. هينري موري طرفان ماءُ ۽ ٻار جي مورتي ڪشش جو باعث آهي. جديد دور جي شهيدن جا نالا ڪتاب ۾ درج ڪيا ويا آهن، ٻئين جنگي عظيم دوران آستان کي بم جي ڪرڻ ڪري نقصان رسيو هو، اهو اونچو آستان ٻئين جنگي عظيم جي دولتہ مشترڪ جي مرد ۽ عورتن جي شهادت جي ياد ۾ قائم آهي. اتي ٻئين جنگي عظيم دوران برطانيہ ۾ جيڪي اناويھ هزار اَمريڪي هئا جن پنهنجون جانيون وڃايون، تن جي ياد بہ برقرار رکي وئي آهي. شهر کان ٻاهر هڪُ قبرستان

آهي جتي مشهور شخصيتن ۽ ڪلاڪارن کي دفنايو ويو آهي. چيو وڃي ٿو، اٺويھ سئو جي وچ ڌاري شهر ۾ دفن ڪرڻ لاءِ قبرستانن ۾ جاءِ جي تنگي ٿي تہ برطاني پارليامينٽ 20 مئي 1849ع تي هڪُ بِلُ بحال ڪيو ۽ شهر کان ٻاهران قبرستان ۾ دفنائڻ جي اجازت ڏني، جتي وڏيون هستيون دفن ٿيل آهن.

اَسڪائٽ نالي هڪ ايراضيءَ ۾ وڏو ريس ڪورس آهي، جنهن جي مالڪياڻي مهاراڻي خود آهي، وڏا لارڊس ۽ ٻيا شاهوڪار ان ريس ڪورس ۾ ايندا آهن، وڏي تعداد ۾ جاڪي، ٽرينرس ۽ ٻيا اتي ويندا رهندا آهن. ڪئمڊئين هاءِ اسٽريٽ ۾ هڪُ لک ماڻهو شاپنگ لاءِ ايندا آهن. ان علائقي جي پرسان سئو پائونڊن ۾ هڪ رات لاءِ هوٽل جو سُٺو ڪمرو ملي سگهي ٿو.

******

مئڊم تساڊ وئڪس ميوزم
(25)

لنڊن ۾ سائوٿ هال اهڙو علائقو آهي جتي هندو مُسلمان سِک وغيره موجود آهن. ڪرول باغ جيان ٻاهر پٽڙيءَ تي زالون مرد دڪان ڪڍيل نظر ايندا. هن پيري مان پنهنجي ڪزن اُما جئٽلي سان گڏ اُتي ويس جتي هوءَ مندر ۾ وٺي هلي، اُتي مندر مسجد گردوارو ۽ انهن ۾ عقيدت رکڻ وارن وچ ۾ چڙهت ڪري اتي ملڪيت جا اگهه به وڌي ويا آهن. هن چيو اڄ توکي چاٽ ۽ سنبوسا تي ڪارايان. مونکي ۽ خود اُما کي به ڪونه پسند پيا، اُتي هڪُ سکُ آفريڪيءَ کي وٺي آيو، دال روٽي پُلاءُ وغيره پيو ڪارائيس، هاڻي ته هندوستانين اُتي جي مڪاني ماڻهن کي به اسان واري کاڌي جو چشڪو وجهي ڇڏيو آهي.

لنڊن ۾ مئڊم توساڊ وئڪس ميوزم ڏسڻ وٽان آهي اگر اها ميوزم نه ڏٺي ته سفر اڌورو رهندو. ان کي ڏسڻ لاءِ ستاويهه لک سيلاني هر سال ايندا آهن. لنڊن ۾ گهمڻ گهتڻ ۾ وقت ائين گذري وڃي جو پتو ئي نه پوي. ڪيترين جڳهين کي ور ور ڪري ڏٺم ته به بوريت جو احساسُ بلڪل ئي نه پيو ٿئي پوءِ چاهي جيمس پارڪ، هائيڊ پارڪ، بڪنگم پئلس هجي يا ٽريئفلگر اسڪوئر، پڪڊلي سرڪس، آڪسفورڊ سرڪس، يا وري مئڊم توساڊ جي وئڪس ميوزم.

ميوزم ۾ جيڪي ميڻ جا بُت آهن سي اهڙا ته نهيل آهن جو انهن کي ڏسندي اکيون دوکو کائي وڃن. پهريون پيرو جڏهن مئڊم توساڊ ميوزم ڏسڻ ويس ته وڙ وڪڙ ڪندن پاسن تي ٻاهرين حصي ۾ مشهور معروف شخصيتن جا ميڻ جا بت رکيل هئا، رنگ برنگي ۽ ڪٿي ڊِم لائيٽ (هلڪي روشني) سيلانين جي پيڙ ڪئميرائن جي فلئش جي ڪلڪ ڪلڪ جنهن طرف وڃ هرڪو واه! واه! پيو ڪري. مان سي.اين.اين. جي مشهور معروف نيگرو ٽي.وي. ڪمپيئر لوسيءَ جي وئڪس واري پتلي کي ڏسڻ لاءِ اڳتي وڌيس، سوچيم پهرين پنهنجي برادريءَ واري ميڊيا شخصيت سان ئي مهورت ٿي ڪريان، ان دوران هڪ واقعو پيش آيو، مان جيئن ئي اُن طرف قدم وڌايو، اڳيان هڪ ٻي خوبصورت بت بڻيل ڇوڪري نظر آئي منهنجون نگهائون اُن تي وڃي مرڪز ٿيون، مان اهو ڄاڻڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳس ته اهو وئڪس جو پُتلو ڪنهن جو پتلو نهيل آهي. ٿورو اُن جي قريب ويس...... اوچتو جهٽڪو لڳو اُن حسين ڇوڪريءَ پلڪون ڇهمبيون مان به قدم پنتي هٽي پلٽو کاڌو...... جا وئڪس جي نهيل نه بلڪ هڏ ماس واري ڇوڪري هئي جيڪا اُتي جي اسٽاف جي هئي، خاموشيءَ سان نظر رکي رهئي هئي...... چڱو ٿيو جو پاڻ سنڀالي ورتم...... مونکي پڪ آهي منهنجي ان دوکي کائڻ وارين نظرن کي هن به

سجاڳي ورتو هوندو...... پنهنجي ناداني ۽ تي اُنڪانپوءِ ڪل به آئي ته شرمسار به ٿيس. وئڪس ميوزم ۾ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ جي مشهور معروف شخصيتن کي شامل ڪيو ويو آهي. لنڊن جو شاهي خاندان ته هٽلر به روسي ڪامريڊ ته عرب به. ڀرين ڀيري مهاتما گانڌي ۽ اندرا گانڌي اُنڪانپوءِ راجيو گانڌي ۽ بينظير جو اضافو ٿيو، مهاتما گانڌي ۽ اندرا گانڌيءَ جي وچ ۾ بينظير جي پتلي کي ڏسي ڪنهن سڄڻ رمارڪ ڏنو آهي! ڪٿي اهنسا جو پوڄاري ڪاڏي ڀريل مهاتما گانڌي، ڪٿي هيءَ مائي......

لنڊن جي ان يگاني مئڊم ٿوساڊ ميوزم جا ڪي يادگار پل مون به پنهنجي ڪئميرا ۾ قيد ڪري ورتا خاص طور تي عظيم ليکڪن ليکڪائن اگستا ڪرستي، چارلس ڊڪن، والٽر اسڪاٽُ، وليم شيڪسپيئر وغيره وغيره جي چتر ڇايا ۾ ڀهي اهوئي وردان گهريم، ڏٽي انهن جي علم - عقل جي ٿوري ٿاريءَ اسان جهڙن ڏئي به نواءِ ڀورَ جو ڪٽو ڪيراءِ...... آمين!

لنڊن ۾ بي.بي.سي. جي دفتر ۾ به وڃڻُ ٿيو دهليءَ جي هڪ ريڊيو جي ساٿي ڇيو اتي جي انچارج ڊيوڊ پيج سان منهنجو نالو وٺي مُلاقات ڪجانءِ، اسان جا ڪي ٻيا به ساٿي پرويز عالم، اچلا شرما، شڪنتلا چاند ۽ ڪن ٻين سان به مُلاقات ٿي ڊيوڊ پيج اسٽوڊيو ڏيکاريا، اُڙدو يونٽ جي اُن وقت موجود عُبيد صديقي وغيره سان به مُلاقات ڪرائي، چڱو وقت ڏنو.

پارليامينٽ هائوس، وزيري آعظم جي رهائش گاه ٽين ڊائوننگ - اسٽريٽ، بڪنگم پئلس يا چينج-آف-گارڊس، لنڊن ۾ وڏو گهڙيال آهي، بگ-بين، جتي نئين سال جو جشن ڏسڻ لاءِ ايڪٽهين ڊسمبر جي پاري واري رات ۾ ملينيم جي جشن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ هزارين شائق اچي اُتي گڏ ٿيا. لنڊن جي ٽوئرسٽ اسپاٽس کي ڏسڻ لاءِ روزانو هزارين سيلاني نظر ايندا، چينج-آف-گارڊس وقت مان گهوڙي جي واڳ سان ڪانہ جهليم باقي ڪافي قريب وڃي بيٺس، ڪيترا اُن وقت حسرت ڀري نگاهه سان ڏسي رهيا هئا، لنڊن جي قلعي کي ڏسڻ جو اشتياق هو، جو اُتي ڪوهينور جو هيرو موجود آهي، قلعي جو پنڌ ڪافي ٽڪائيندڙ آهي، مان سڄي ڏسڻ جي همٿ ڪانہ ڪئي، مون اُن ڏهاڙي ڪيونس ميوزم ڏسڻ جو پروگرام ناهيو جتي راڻيءَ ۽ شاهي خاندان جا زيورات ۽ ٻيو قيمتي سامان رکيل آهي، انهن خواهشن کي پورو ڪرڻ ڏن جي آهوتي ڏيڻي ٿي پوي، وڏن جو ڀهاڪو آهي ته هُجيئي ناڻو ته گُهم لاڙڪاڻو، اسان جو لاڙڪاڻو ائين خيسا ڪونہ خالي ڪندو جهڙا يورپ جا شهر، نندي ڪنڊ جي سيلانين جي زر کي ڇيهو رسائين ٿا، يورپ ۽ اَمريڪا پنهنجي ناڻي جا مُلھ وڌائي اسان جي روپئي جو هيٺو حال ڪري ڇڏيو اٿن.

شاهي خاندان جي قيمتي زيورات کي نہ ڏسڻ جو ارمان رهي ها، خير ونڊسر ڪئسل ۾ نُمائش لاءِ ڪي اهڙا ناياب زيور ۽ لائبريريءَ ۾ ڪي پندرهين صديءَ جا جهونا دستخط ناياب ڪتاب موجود آهن، جنهن جي قيمت نہ ٿي لڳائي سگهجي. سورهين ۽

سترهين صديءَ جا زيورات، هيرن جواهرن سان جڙيل زيورات، تاريخي سِڪا، ميڊلس، يادگار گهڙيال، پئينٽنگس وغيره. راڻي وڪٽوريا ڪي شاديءَ جي سوغات طور وجڻو جيڪو شهزادي البرٽ کيس 1840ع ۾ ڏنو هو ۽ بادشاهه چارلس پهرين کي جنهن وقت ڦاسي ڏني وئي هئي، کيس جيڪا قميض پئي هئي، اُها رکيل آهي. دراصل ڪنهن به تاريخي ماڳ يا ميوزم تي الڳ ڪتاب لکي سگهجي ٿو، جنهن لاءِ لاڳيتو ڪئي پيرا ان ميوزم کي ڏسڻ ۽ اجازت وٺي ڪن دستاويزن تي باريڪي سان نظر وجهي لکڻ وارو ڪمُ ڪن ادارن جي مدد سان وڏا تاريخدان ئي ڪري سگهن ٿا. چيو وڃي ٿو ته انگليند جي شاهي خاندان وٽ روس جي زار جا ڪي زيورات آهن جن جي باري ۾ ڄاڻ پئي نه سگهي آهي ته زار جي شاهي خاندان جا زيور ۽ ٻيو وڏو خزانو لاپتا آهي. ڪن جو چوڻ آهي زار خاندان جا ڪي ڳهڻا پرنسيس ڊائنا کي پاتل ڏنا ويا هئا. انگليند جي شاهي خاندان جي باري ۾ چيو وڃي ٿو ته دنيا جي سيني شاهي خاندان کان گهڻي جوئلري (زيورات) ان خاندان وٽ آهي. زار روس ۾ انقلاب اچڻ کان پهرين بئنڪ - آف- انگليند ۾ سون جون سرون جمع ڪرايون هيون. زار جي ڌن دولت جي باري ۾ چيو وڃي ٿو جيڪو هٿُ لڳو آهي، اُن کان تمام گهڻو حصو لاپته آهي. ڪئي سال ٿيا جو روس جي زار جا (300 ڪروڙ پائونڊ) ٽي سئو ڪروڙ پائونڊ بچيا هئا جيڪِي روس جي انقلاب دوران جن برطانوين جي مال ملڪيت جو نقصان ٿيو هو تن جو نقصان پرڻ لاءِ اُنهن ڪٽمبن ۾ وراهيو ويو.

ٽاور - آف - لنڊن جي باري ۾ جيترا مُنهن اوترليون ڳالهيون ٻُڌڻ لاءِ مليون ته اتي روحن جو واسو آهي. ٽاور - آف - لنڊن ۾ تهخاني اندر پنهنجي شڪار ڪيل انسانن کي اذيتون ڏيئي ماريندا هئا، چيو وڃي ٿو ته ان قلعي اندر اڄُ به آتمائن جو واسو آهي. چوڏهين صديءَ ۾ ٻن راجڪمارن جو رهسميه موت ٿيو، جن جي باري ۾ ڪن جو چوڻ آهي ته قلعي جي ديوارن اندر انهن ننڍڙن راجڪمارن جو روحون ڏٺيون ويون آهن. انهن جي موت لاءِ سندن چاچي رچرڊ کي جوابدار ٺهرايو ويندو آهي. جو کيس گاديءَ تي وهڻ جي خواهش هئي اگر اهي راجڪمار زنده هجن ها ته کيس راج گدي نصيب نه ٿئي ها. ٽاور - آف - لنڊن اندر 1483ع ۾ اوچتو ٻئي راجڪمار غائب ٿي ويا، سندن لاش وڏي عرصي کان پوءِ مليا، سندن آتمائون پوت پريت بڻجي اڄُ به ان قلعي اندر موجود آهن ڪن جو وشواس آهي. اتي شاهي خاندان جي نو (9) سئو سالن کان به وڌيڪ اُنداهين دور ۽ ڪارن ڪرتوتن جا داستان بيان ڪيا وڃن ٿا. اسان اڳيان ٻلي لنگهي وڃي ته اسين اپسوُڻُ مڃون پر آفريڪا ۾ چيڪلي (ڪِرڙي) اڳيان لنگهڻ تي اُن کي اپ سوڻ مڃيندا آهن. سندن جو چوڻ آهي ته انهن ۾ وڏن جون آتمائون هونديون آهن. اسان سوچيندا آهيون ته اسان ئي وهم ۽ غمان پوت پريت آتمائن جي ڳالهه ڪندا آهيون، پر گهوڙيءَ کي ئي گهمرو آهي، سڄي دنيا ۾ ان طرح جون ڳالهيون پيا ٻُڌون. لنڊن ۾ آفريڪين جو علائقو آهي، ان طرح بنگلاديشين جو به علائقو آهي.

هڪ طرف وهمن جا قصا ته ٻئي طرف اتي ڪي اهڙا به انسان پيدا ٿي چڪا جن پِلي ۽ بهبوديءَ وارا ڪم ڪيا. هر ديش ۾ سُنا چاڙو ۽ خراب ماڻهو ملندا، ڪنهن خاص ملڪ يا قوم جي اها ميراث نه آهي. لنڊن جي سائنسدان - مشينري ڊاڪٽر ڪوجنڪ فلورنس بيڪر پهريون يورپي هو جنهن آفريڪا جو سفر ڪري اُتي پنهنجي هڙان تڙان رقم ڏيئي ڪن غلامن ڪي آزاد ڪرايو، جتي آفريڪا ۾ ڪپڙي جي بدلي يا تلوارن ۽ ٻين هٿيارن جي بدلي غلام ڏنا ويندا هئا، انسانن جو سودو ڪيو ويندو هو. ڪاٻه خريدي ڪرڻي هوندي ته غلام جي عيوض اُها شئي خريد ڪندا هئا. بارٽر سسٽم غلامن جو واپار ڪيو ويندو هو، هڪ جاگيردار عورت ته آفريڪي غلام زالون انڪري خريد ڪيون ته اُنهن جا ٻار ٿيندا ۽ ڪم ڪار جي لاءِ اُنهن کان بيگار پورهيو ورتو ويندو، چين جي وڏي ڀت جي اَڏڻ ۽ مصر جي پيرامڊ ۾ به انهن غلامن جي پگهر جو پورهيو هو، هيءُ جيڪو پهريون يورپي سيلاني هو جنهن وڪٽوريا فالس (جهرنا) ڳولهي ڪڍيا اهي وڪٽوريا فالس ڏيڍُ - ڪلوميٽرن جا هئا. هن جو چوڻ هو :-

سائنس ۽ مذهب ۾ ڪو تڪرار ڪونهي.

******

برٽش ميوزم
(26)

لندن وڃي جنهن برٽش ميوزم نہ ڏٺي تہ ائين سمجهي جڻ اُن جو دورو اڌورو رهيو. اتي هر سال ست لک سيلاني ايندا آهن. (65) پنجهٺ لک ڪلا ڪرتيون رکيل آهن. مان هر پيري ڪلاڪن جا ڪلاڪ ميوزم جي مختلف حصن کي ڏسندي گذاريان خاص طور تي مصر واري گئلريءَ کي جتي مَمِيز آهن. مصر واسين جو اعتقاد هو تہ اُهي وري زنده ٿيندا تنهن ڪري پنهنجي بتن کي ڪفنن ۾ محفوظ ڪرائي سنڀالي رکندا هئا، جنهن جي جهڙي صورت اُن جي ڪفن جي باڪس مٿان اُن طرح جي صورت زيور روپ رنگ ڍيلُ ڍول نظر ايندا، (مصرين) ايجپشن جو اُن دور جي رهواسين جو مذهبي عقيدو هو تہ جيڪو هيءُ سوريہ ديوتا سان آڪاش جو طويل سفر آهي، اُها منزل ماڻڻ جمڻ ۽ مرڻ ۽ وري ساڳي جُوڻ حاصل ڪرڻ تڏهن ممڪن ٿيندو جڏهن اُنهن جو بُتُ يعني جسم جي محفوظ هئڻ سان وري جنم وٺي سگهبو، جنهن ڪري اُهي پنهنجي جسمن کي مَمِيز جي روپ ۾ محفوظ ڪري ڇڏيندا هئا. ميوزم ۾ انهن مَمِيز کي تمام ئي سنڀالي رکيو ويو آهي. اتي ٽن هزارن سالن جي مصر جي تاريخ جي سمجهاڻي ڏني وئي آهي، جيڪا پيرامڊ جي دور کان رومن جي قبضي تائين ڦهليل آهي. مصر جا پيرامڊ دنيا جي ستن عجوبن مان آهن، اندر ايئرڪنڊيشن جيان ٿڌا آهن. هڪ جي دفن ڪرڻ واري اُن دور جي سلسلي لاءِ سوين پورهيتن جو پورهيو درڪار هو. (1250 بي.سي.) ٻارهان سئو پنجاهہ بي.سي. جو باڪس ۽ ڏن جي ديوي جي باري ۾ (1300 بي.سي.) تيرهان سئو بي.سي. جو سنہ بيان ڪيو ويو آهي، سندس ڪنن ۾ سُهٽا ٽاپس ۽ انهن مَمِيز کي سنهو ڪپڙو ويڙهيل جنهن سلسلي کي پورو ڪرڻ وارو تمام طويل مرحلو هو. 1250 بي.سي، 1850 بي.سي. ان طرح الڳ الڳ دورن جي اهم شخصيتن، جنهن ۾ عورتون، مرد، پريسٽ (ٻاوا) ۽ ٻارن وغيره جون مَمِيز نظر اينديون. هڪ مرد جو ننگو جسم هڪ شيشي جي باڪس ۾ ڪُرونڊرو ٿيل، هينئان واري (ريتي) پيلي هال اندر نظر ايندو. ان جي خاص ڳالهہ اها هئي تہ ان جي ڪنن تي جيڪي وار هئا سي صاف نظر پئي آيا، ان جي پير ۾ هڪُ لوٿو (نڪر جو ٽانو) ۽ لٺ موجود آهي، مون ان جي تصوير ڪڍي ۽ جڏهن بہ تصوير تي نظر پوي خوزده ٿي وڃان، ڪئي راتيون ننڊ حرام ٿي وڃي، چوندا آهن هيري سندي هير ٽنگ پڳي بہ نہ لهي! جسمن کي محفوظ ڪرڻ واري مرحلي دوران پراڻين جي دل ڇڏي باقي اندران ماس ۽ ٻيا عضوا اهڙيءَ طرح ڪوري ڪڍڻ جو لکہ ئي نہ پوي، جسم جي ڪنهن بہ حصي کي خارج نہ ڪن ۽ اُهي سُڪائي مرتبانن ۾ محفوظ ڪري رکي ڇڏين جيڪي مقبرن ۾

دفنائي ڇڏين. مَمِيز جي ڪفن لاءِ گارو، لينن (ڪپڙو)، ۽ پلاسٽر جو استعمال ڪندا هئا. مئڪسيڪو جي لورينٽا شهر ۾ جوليا نالي هڪ عورت جنهن جي خاندان ۾ هڪ اهڙي بيماري پيڙهي در پيڙهي هلندي پئي اچي، جنهن سان سندن سڄي جسم تي بُج (وار) لومڙيءَ جيان مُنهن سندس قد ساڍا چار فُٽ هو ۽ ڪيس پُٽ ڇائو اُهو به ان طرح جڏهن جوليا جو موت ٿيو ته سندس گهوٽ ڪمائي خاطر هن جي جسم ۾ پوسي (پلالُ) پري هن جي ممي ناهي ماڻهن کي ڏيکاريندو هو، تماشي ڏسڻ لاءِ ڪئي ماڻهو گڏ تي ويندا هئا. ڇيو وجي ٿو ته جوليا ۾ ايڪس-وائي وارو جين موجود هو جنهن ڪري اُن جي جسم تي ان طرح جي گهاٽي بج هئي، هڪ ايڪس - ايڪس جين ٿيندو آهي ۽ ٻيو ايڪس - وائي جين. جوليا ۽ سندس خاندان جي ڪن ڀاتين ۾ ايڪس-وائي جين موجود هئڻ ڪري گهاٽي بج (وارن) جانورن جي روپ وارا پيدا ٿيا.

ڪاڪي پيرومل قديم سنڌ ۾ لکيو آهي ته مصر واسي ڍڪڻ لاءِ سنڌ جي نفيس ملايم ململ گهرائيندا هئا. مصر جو هڪُ راجا پاڻ کي سوريه ديوتا جو پُٽ چوائيندو هو ۽ پنهنجي پوڄا لاءِ عوام کي مختلف طريقن سان آماده ۽ مجبور ڪندو هو، هُن ڪان اڳ جنهن ديوتا جي پوڄا ٿيندي هئي تنهن تي روڪ لڳائي پر اُتي جا ماڻهو لکي ڇُپي پوڄا ڪندا هئا، هن سوريه ديوتا جي آرتي به لکي. سندس راڻي ۽ پاڻ ٻئي گڏجي شاهي محل مان عوام تي سونن سِڪن جا وسڪارا ڪندا هئا، ۽ ماڻهو سندس گُڻُ گان ڪندا هئا، اتي ديويءَ جي ٻلي چاڙهڻ وارا ثبوت پڻ ملن ٿا. پيتين ۽ باڪس (ڪاٺ جي پيتين) تي پکين پسن جون تصويرون شاهي ڪرسين جي پسمنظر ۾ سوريه جو نشان ڏسڻ وٽان ملندو. ڪاڪو پيرومل لکي ٿو آڳاٽي آرين وانگر يهودي ۽ قديم مصر جا رهاڪو سوريه ديوتا جي پوڄا ڪندا هئا. قران شريف ۾ ٽن بُتن جا نالا ڄاڻايل آهن تقدير يا قسمت، جنهن کي هندو وڌاتا سڏيندا آهن، زهره يا شڪر ديوتا وينس آهي. لات سچ جي ديوي ساوتري يا گايتري، ٽنهي ديوين جا مندر عربستان ۾ هئا. اُتي الڳ الڳ دورن جون شيون موجود آهن. يونان، روم، رومن-برٽش، وچ واري دور، جديد دور، اولهه ايشيا، وغيره وغيره. گريڪ وارن جو چوڻ آهي ته اسان جو قيمتي سرمايو لُٽي برطانيون ڪنيو آهي. اسان کي پنهنجون شيون واپس ملڻ گهرجن. هندوستان واري گئلري، پر ۾ ئي مهاتما ٻُڌ ۽ اُن جي دور، هر هڪُ سيڪشن ڏسڻ وٽان آهي، پئينٽنگس، سِڪا، ميڊلس وغيره تمام وڏو ذخيرو آهي، تمام سُهڻي نموني سنڀالي رکيو ويو آهي، هڪ ڳالهه چئجي انهن جي ڪن ملڪن جا ناياب تاريخي ذخيره جي ڪنيا آهن ته اُنهن جي سارسنڀال به سُٺي ڪئي آهي. ڏسڻ جي ڪا قيمت نه رکي وئي آهي، ٻاهر دان جي پيٽي رکيل آهي اگر اوهان جو پڇاءُ پوي ته اُن ۾ وجهو، چاهي توهان وٽ کهڙي به مُلڪ جو سڪو ڇو نه هجي. پنهنجا تاثرات ڏيڻ لاءِ فارم وٺي توهان پري ڏيئي سگهو ٿا. برٽش لائبريري ڏسڻ وٽان آهي اُتي جي هڪ سنڌي لئبريرين پيٽڻ سان مُلاقات ٿي، تمام سُٺي، ڪزنس وٽ ملڻ به آئي، ڪيس سنڌيءَ سان بيحد لڳاءُ،

سنڌي ٻارن، نوجوان ڇوڪرن ڇوڪرين ۾ مضمون ڇتاپيتيءَ لاءِ پنهنجو صلاحون ڏنائين، مارئي طرفان ان پروجيڪٽ لاءِ پريٽڻا بہ ڏنائين. ڪيس ڏسي مونکي هيءُ احساس ٿيو :-

وطن ويو جن هٿان ناهي تن آرام

ڪڏهن وسري ڪين ڪي ڪنهن ڪان پنهنجو گام

ڏاها ڏاتون ڏي
(27)

يارهين آگسٽ اڄ جو سوير ئي گهران نڪتس. ڊا. بدر سومري صاحب وقت سيڙايو ۽ ڪلهي تي تمام قيمتي وزن بہ ڍوهيو، منهنجي مُراد سندس قيمتي ڪئميرا سان آهي، جنهن منهنجي يادگار دوري جون ڪي اهم گهڙيون محفوظ ڪري ورتيون. هن سفرنامي ۾ لنڊن جون ڪي يادگار تصويرون بدر سومري صاحب جي ٿورن ۽ ڪئميرا جي عنايت جو نتيجو آهن. ان ڪان اڳ واريون پنهنجي ڪئميرا جي مهرباني جو نتيجو آهن.

اڄ جو پهريون پڙاءُ (اسپاٽ) سر ڪرسٽوفر وارن جو مونومينٽ هو. لنڊن ۾ 1666ع ۾ پينڪر باهہ لڳي هئي، جيڪا سانده ٽي ڏينهن هلي، جنهن ۾ تيرهان هزار گهر سڙي خاڪ ٿي ويا ۽ شهر جا چار سئو چٽيهہ ايڪڙ شولن ڳرڪائي ورتا. اتي جيڪو يادگار سر ڪرسٽوفر وارن مونومينٽ اڏيو ويو آهي اُن جي اونچائي ٻئہ سئو ٻئہ فوٽ آهي، ان جي تعمير تي سڄا سارا ڇهہ سال لڳا، (1671ع – 1677ع)، ان جي اندر مٿي پهچڻ لاءِ ٽي سئو يارهان ڏاڪا آهن، مٿان سڄي شهر جو منظر پسي سگهجي ٿو. ڪجهہ ئي فاصلي تي لنڊن برج آهي، اتي پيرين پنڌ گهمڻ جو مزو ئي ڪجهہ ٻيو آهي. ڪيترا اهم اسپاٽ اوسي پاسي ۾ آهن. برج جي پاسي ۾ ئي (نيوي) سٽي پيئر آهي، هيز گئلري، ڪاٽن سينٽر، ٿيمس پاٿ ويسٽ، سينٽ ڪئٿرينا ڊاڪس، ٽاور برج، فيلڊ پارڪ وغيره وغيره اوسي پاسي تاريخي اهميت واريون جايون نظر اينديون، نالن ڳڻهڻ يا بيان ڪرڻ تي اُهو احساس نہ ٿيندو جيڏو ڪو انهن کي اکين سان پسڻ ڇُهڻ احساسن ۽ جذبن جي شدت خود کي محسوس ٿئي ٿي.

ٽاور برج جنهن جي اڏاوت سئو سال اڳي ڪئي وئي جيڪا ٿيمس نديءَ مٿان اڏيل آهي، ان جي هينان ٻيڙيون لنگهي رهيون هيون. ٽاور برج ٿيمس نديءَ کان هڪُ سئو چاليهہ فوٽ مٿي اڏيل آهي. اسان اُن وقت بيحد خوشي محسوس ڪئي جڏهن اسان جي سامهون ان برج کي مٿي کڻي هٽايو ويو ۽ هينان وڏا جهاز اڳتي وڌي پنهنجي منزل طرف وڃڻ لڳا ۽ ٽاور برج جي ٻنهي پاسي آمدورفت ٻن حصن ۾ وراهجي وئي. ٿيمس نديءَ مٿان اڏيل ان برج جو احساسُ ئي نہ هو تہ ان طرح ٻن حصن ۾ الڳ ٿي وري هيٺ ٿيڻ تي اهڙو روڊ، جو اتان ڪئي پيرا گذرڻ ٿيو پر محسوس ئي نہ پئي ٿيو تہ روڊ وراهيل آهي. هتي تہ پُليون ۽ فلاءِ-اُئور نهن پتو ئي نہ پوي اچي ڦهڪو ڪن. پُل ڪڇڻُ ۽ وري واپس هيٺ ٿيڻ اُنڪانپوءِ آمدورفت جو سلسلو رواني سان برقرار ٿيڻ ائين ٿيو جو فلڪ ئي نہ پئي، پر برج جي مٿي کڄڻ وارو منظر نهايت ئي سُهڻو لڳو. ٽاور برج جي تعمير جي سلسلي ۾ چيو وڃي ٿو،

ان جي ڪافي مخالفت ڪئي وئي، ان برج ڪي سال ۾ ڇهه سئو پيرا کوليو ويندو آهي. شڪر ٿيو جو اُن وقت اتان گذرڻ ٿيو جو اهو ڏيک ڏسي سگهيس.

جون، جولائي، آگسٽ ۾ لنڊن جي مند گهٽو ڪري جُهڙالي. هلڪي وڏندڙ ٿڌ ساوڪ اکين کي تراوت پئي بخشي. سينٽ جيمس پارڪ وٽ برطاني راڻيءَ جي جنم جي ڏينهن تي پريڊ ٿيندي آهي، روڊ جي ٻنهي پاسي وڏي تعداد ۾ ماڻهو گڏ ٿي ويندا آهن اُن ڏينهن جشن جو ماحول هوندو آهي. راڻي شاهي سواري ۾ اُتان لنگهندي آهي ۽ جيڪا بينڊ وڄائي ويندي آهي اُن جي چونڊ ۾ راڻيءَ جي پسند شامل هوندي آهي. جيمس پارڪ ۾ ۽ بڪنگم پئلس واري ايراضيءَ ۾ هر وقت سيلانين جي اچ وڃ لڳل هوندي آهي، ڪجهه وقت جيمس پارڪ ۾ پاڻيءَ ۾ ترندڙ اڇين ڪارين بدڪن جي موج مستي ڏٺي. قدرت طرفان انسان ذات کي ڪئي نعمتون عطا ڪيون ويون آهن، ڪائنات جا حسين منظر قسمين قسمين جيوَ وڻ ٽڻ، انهيءَ جي باوجود انسان ائٽمي ۽ نيوڪلائي ڪيڏ ڇو تو ڪيڏي؟ حسين منظرن کي محفوظ رکڻ بدران اُن جي تباهيءَ جا سامان ڇو تو ناهي؟ فتنو ۽ فساد ڇو تو ڦهلائي؟ اڄُ انساني زندگيءَ جو قدر ئي ناهي، ماڻهو مري ويو جڻُ ڪتو مري ويو، واٽ ويندي اها خبر نہ آهي تہ ڪهڙي باهہ ۾ ڦاسجي پوي! پنهنجي لاءِ ڇو تو گهات گهڙي؟ ٻن جنگي عظيم ڪانپوءِ بہ ان کي چين نہ آيو آهي. هيروشما ۽ ناگاساڪي جو تباهيون...... قومن نسلن جون تباهيون. مذهبي چڙهت، دين جو ڦهلاءُ، يا اقتصادي استحصال؟ اڳين پيري جتان پئي گذران، بي.بي.سي. ۽ سي.اين.اين. جون خبرون تن ڏينهن گلف (نار) واري جنگ لڳي هئي، صدام حسين بہ چڱو سوڙهو ڪيو هوُن، هاڻي وري هڪُ نئون فتنو دهشتگردي، جا دنيا پاڻ کي مُهذب سڏائي ٿي اها امن جون واهون تلاش ڪرڻ ۾ ڇو پُنتي رهي آهي؟

آهي عيد امن سان امن کي آڻيو /
جوڙين ۽ جيون کي مؤجن سان ماڻيو /
تنُ اُتي تاڻيو جتي امن آسرو
(سرڪش سنڌي)

مولا مهر جا سيني تي مينهن وسائي، امن جا ڪي وڏڦڙا وسائي باقي تہ مڙيئي خير آهي. تشددُ ۽ جهيڙا فساد، ويڙهہ مارا ماري لُٽ مار سر فريلن کي مُبارڪ! مونکي اُستاد بخاريءَ جو شعر ٿو ياد اچي :

دنيا ٿئي پئي دوزق دونهون
ڪوتہ سگهارو آسري سونهون!
ايتہ بہ ريتي!
ڏاها ڏاتون ڏي!
(بخاري)

بدر صاحب وٽ چپس ۽ ڪولڊ ڊرنڪ هئي جنهن ڪري گھمڻ لاءِ ڪافي وقت مليو گڏوگڏ هانوَجهل بہ ٿي نہ تہ اسان جهڙن ويجيٽيريئن لاءِ ٻاهر اصُل ويلُ آهي. اُن ڏهاڙي ڪافي جڳهيون ڏٺيون، ڏينهن لڙي چڪو هو، ٽرئفلگر اسڪوائر جي رونق سيلانين جي پيڙ نندي ڪنڌ جا ماڻهو اُتي ڪافي ملندا جڻُ پنهنجي ڪنهن ٽوئرسٽ اسپاٽ تي موجود آهيون.

دنيا جي مشهور معروف مالدار شخصيتن مان اسان جا سنڌي ڀائر هندوجا ڀائر آهن، انهن سنڌ جي شڪارپوري سنڌي ڀائرن پنهنجي محنت مُشقت هوشياريءَ سان جيڪو رتبو حاصل ڪيو آهي تنهن تي خوشي ٿيندي آهي. سندن رهائشگاهہ لنڊن ۾ آهي، شام جو سير سپاٽي ڪانپوءِ انهن جي رهائشگاهہ جي پرسان واري ريسٽورينٽ ۾ رفريشمينٽ ۽ ڪولڊ ڊرنڪ وغيره وٺي تنُ تازو ڪيو. وڏن ماڻهن جون وڏيون ڳالهيون، اُن وقت اُنهن سان سُجاڻپ ڪونہ هئي، ويجهڙائي ۾ دهلي ۽ جئپور ۾ شري سريچند هندوجا سان ڪنهن واقفيت ڪرائي، حالانڪ دهليءَ ۾ گفتگوءَ دوران مون ڪين سريچند هندوجا صاحب تي مخاطب ڪيو تہ مونکي چيائون تون مونکي ڀاءُ سريچند ڪري چئو. گھڻن ئي ماڻهن سان سندن مُلاقات ٿئي ٿي، اِها اُميد ڪريان تہ ڀاءُ سريچند کي منهنجو نالو ياد پوندو يا سُڃاڻندا، هرويرو اِن غلط فهميءَ ۾ نہ رهندس.

پنهنجي دل ۽ دماغ جون ڪيئي سوچون، ڪئي ويچار، خيالن جي اُڏام ديش ڪان دور پرديس ۾ ڪئي پور......... بقول اُستاد بخاري : **سوچ جو پيچُ ڪيڏو ڪُشادو تہ آ،**

ٿي پڪوڙي ازل ۽ ابد جي پڪڙ.

(بخاري)

******

پرديسي کھڙا پرين
(28)

لنڊن جون لوڪل ٽرينس ۽ برٽش ٽرين مُسافرن لاءِ وڏيون راحت واريون آهن. مونکي شهر کان ٻاهر برٽش ٽرين ۾ وڃڻو هو پر وقت ئي نہ پيو ملي. ثريا مخدوم جي دعوت بہ هئي، برٽش ٽرينس ۾ ٻاهر تہ ڪونہ ويس پر يورپ جي ٽرينس جي تعريف ٻُڌي هيم تہ تمام سُٺيون آهن، سو ارادو ڪيم تہ يورپ جي ٽرين جو سفر ڪريان. هوائي جهاز ۾ تہ اُڏامون پريون آهن هاڻي هتان جي ٽرين جا لوڏا ڪانوان ۽ ڇُڪ ڇُڪ ٻُڌان، هند سنڌ جي گاڏين جا لوڏا ۽ جھٽڪا تہ ڪاڏا آهن پر اتي جو تجربو نہ آهي. اسان جي ڳوٺ شهدادڪوٽ ۾ هڪُ واٽيو مورج دال ناهيندو هو، تنهن ويچاري سڄي زندگيءَ ۾ ٽرين ئي نہ ڏٺي هئي، هن کان وڌيڪ اسان کي ارمان ٿيندو هو. اشوڪ چيو تون پئرس ٽرين ۾ وڃ مان سڄو بندوبست ڪري ٿو ڇڏيان. اُنهن ڏينهن بنهي پائرن ڪانٽيش ۾ هنکي تمام ضروري ڪمُ هو. مان چوان توهان هلو چيائين هوٽل ، ٽڪيٽ ٽوئرسٽ جي بس سڄو انتظام هتان ڪريان توکي ونڻ بہ ايندا ۽ اسٽيشن تي واپس پهچائي بہ ويندا، ڪانٽيش ٽرين تي چڙهڻ هليو، بنهي جڻن سفر جون ضروري ڳالهيون ۽ اسپاٽ سمجهائي بہ ڇڏيا هئا، ۽ هڪ خاص ڳالھ چيائون تہ ٽرين ۾ توکان پاسپورٽ وٺي ويندا، متان تون گھبرائين، منزل اچڻ کان پهرين توکي اڳواٽ ڏيئي ويندا. مان دنيا جي حسين مُلڪ پئرس جي سفر تي نڪري پيس، اشوڪ خرچ پکي لاءِ الڳ فرانسيسي ڪرنسي ڏني، انڪان علاوه مون وٽ پنهنجا ڊالر بہ هئا. مونکي فرانسيسي ڪرنسي مان صرف شاپنگ ڪرڻي هئي، باقي سڄي ادائگي هن ڪري ڇڏي ۽ چيائين جي شاپنگ لاءِ وڌيڪ ضرورت پوي تہ ڪليڪٽ ڪال ڪج توکي پئسا هڪدم ملي ويندا.

ڪجھ ئي فاصلي طئہ ڪرڻ ڪانپوءِ ٽي.ٽي. آيو ۽ پاسپورٽ سيني کان ورتائين، مون سان گڏ موراڪو جو هڪُ مُسلمان ۽ هڪ اسپئنش ڇوڪري هئي. بنهي پاسي جا منظر پسيندي دل جي ٽرانسميٽر ذريعي ڪي ڳالهيون، ڪي منظر، ڪي ماڻهن جا ماڳ، ڪي مڪان، لباس، ديس پرديس جا خيال جهٽيندي سفر طئہ ڪيو.

پئرس ۾ بہ سردار مليا جن چيو تہ اتي سنيالي پرس ڪٽجاڻ جو اسان جا سپ جا سپ پئسا ميٽرو ۾ ڪي ڇوڪريون چڙهيون جن ڪڍي ورتا، وڏي مُشڪل سان فون ڪري جرمنيءَ ۾ رهندڙ ڏيءَ کان پئسا گهريا آهن، توکي پنهنجو تجربو وطن واسي ڪري ٻُڌائي رهيا آهيون. متان توکي اڳتي هلي ڏکيائي ٿئي. پئرس هوٽل پهچڻ تي ڪمري ۾ سامان رکي هوٽل جي ير وارن دڪانن ۽ ٻاهر جي چهل پهل ڏسڻ ۽ گهمڻ جو ارادو ڪيو، حالانڪ

ٻئي ڏينهن تي سائيٽسينگ لاءِ صبح جو ڪار اچڻي هئي ۽ اُها گهمائي گهتائي شام جو ٽرين تي پهچائڻ لاءِ هئي. مان ڪجهه فاصلي تي ڪابي ساڄي پاسي جا دڪان ۽ ماڻهن جي چهل قدمي ڏسي موٽ ڪائي رهي هيس، سوچيم هڪ ٻن ڪان ڪي جڳهين جا نالا وغيره يا ڪن ريسٽورينٽ جا نالا پُڇان، پر منهنجي ڳالهه اُنهن کي سمجهه ۾ ئي نه پئي اچي. هو صرف فرينچ سمجهن پيا، اصل دٻي ۾ نڪريون هيون، اوچتو هڪُ ڇوڪرو موٽر سائيڪل تي نظر آيو، جيڪو اسان جي خطي جو پئي لڳو، مان هُن ڪان سوال ڪيو ته هُن هڪدم جواب ڏنو، ڇيائين مان سريلنڪا جو آهيان هتي پڙهندو آهيان. مون به سوچيو ڪجهه ان ڪان پُڇي سروي ڪري وٺان، هوٽلن ۾ اُتي جي رهائش يا ننڍي ڪنڊ جي ٽوئرسٽ جي رهڻ ۽ گهمڻ جي باري ۾ ڄاڻ وٺڻ چاهي. هنڪي لڳو ته مونکي ڪو سستو رهڻ جو بندوبست ڪپي، ڇيائين سريلنڪا جا ڪي شاگرد آهن سي پيئنگيسٽ طور رهائيندا آهن، بس هن ڪي لڳو مان اجهو هن سان ساڻ هلي پوندس. مون ڪيس چيو، نه مان هتي هوٽل ۾ آهيان، مونکي ضرورت نه آهي. هو ڳالهائڻ ۾ هو ته سُنو، پر مان اصل پنهنجي پاڇي ڪان پئي ڊڄان، هن جي رواني ٽيڻ ڪانپوءِ مون سوچيو، مليٽنٽ جي ٽولي ۾ وڃي شامل ڪندو، ايل.ٽي.ٽي. جي پرپاڪرن جا پوءِ لڳ ٽائيگر ايئلم ۾ وڃي پرتي ڪرائيندو.

واپس موٽي هوٽل واري ڪان مون ميٽرو ريل ۽ بس جو پتو ڪيو. ائفل ٽاور طرف ويندڙ سڌي ٽرين ورتي. تيرهان فرئنڪ هڪ پاسي جا لڳا. پئرس جي ميٽرو جي هڪ ڳالهه اها آهي ته هڪ واري ٽڪيٽ ڪنهن منزل لاءِ ورتي ۽ وچ ۾ ڪٿي ٻاهر نڪري موٽي اچڻ تي اُها ٽڪيٽ ڪارگر نه ٿيندي وري ٻي ٽڪيٽ وٺڻي پوندي، گيٽ ڪان ٻاهر نڪتا ته ٽڪيٽ ڇُٽي. ٽاور جي اوسي پاسي چڪر لڳائي پئرس جو نظارو پسميم، ٿڌ به لڳي رهي هئي، چاهي ڪوٽ پيل هو، اُنهيءَ جي باوجود هلڪا سيسرات پئجي رهيا هئا. ڏنگيندڙ ٿڌ ته ڪانه هئي پر وڻندڙ لڳي رهي هئي. مان متي ائفل ٽاور تي ڪونه ويس جو ٻئي ڏينهن جي ٽوئر ۾ اهو اسپاٽ شامل هو، وڏي تعداد ۾ ماڻهو هئا. تيز رفتار ٽرئفڪ. اوسي پاسي جي عمارتن جو پيرين پنڌ جائزو وٺندي واپس ميٽرو وٺي هوٽل طرف آيس، سوچيم ڪنهن اسٽور مان ڪجهه فروٽ ۽ ڪولڊ ڊرنڪ وٺان، ڪجهه شيون وٺڻ ڪانپوءِ هڪ روڊ طرف رخ ڪيم ته ڪي دڪان ڏسي وٺان، ٽي-شرٽ جي اگهه جو پتو ڪيم ته ڏندين آڱريون ڪري ڏنم، مون ارادو ڪيو اتان شاپنگ نه ڪندس. خير پنهنجي ڄاڻ ۾ اضافو ڪرڻ لاءِ ڪي قدم اڳتي وڌائي فاصلو طئہ ڪندي ڪن ريسٽورينٽس ۽ ڪئبري ۽ ڊسڪوٿيئڪس تي نظر پئي. مون پوئيان پير ڪري ياچ ڪاڏي، پئرس ۾ ارڙهن سالن ڪان متي وارن ڄمار لاءِ پئرس ٻاءِ نائيٽ وارا شو، جسم تي لباس جي اڳڙيءَ ڪان به محروم وارا شو جيڪي پنج سئو ڇهه سئو فرئنڪ، ليڊو شو گڏ ڊنر اٺ سئو ڪان هزار ٻارهان سئو واري ٽڪيٽ وارا شو، جتي جون رنا راتون رات ڪروڙپتين جا کيسا خالي ڪري ڇڏين. لکپتين ڪي ته

بکاري ناهي پيننگ ڪري ڇڏين. بئنڪاڪ جي پتايا ۾ به ان طرح جا اڏا آهن جتي به گهوڙيءَ ڪي ئي گهمورو هو، سيني جو پيشو جسم فروشيءَ جو.

منهنجو نوجوان سوٽ سُپاش اُتي پڙهڻ لاءِ ويو هو، ٻن ڏهاڪن کان مٿي ته اُن جو ڪو اَتو پَتو ڪونه هو. حيدرآباد جي عُسمانيا يونيورسٽيءَ جو فرسٽ ڪلاس فرسٽ شاگرد هو. ڪيس جرمن سرڪار طرفان اسڪالرشپ مليو، فلاسافيءَ ۾ ڊاڪٽريٽ ڪيائين، اُتان پئرس ويو جتي نوڪري ڪندو هو. اسان سان سندس ڪو رابطو نه رهيو. پارتي سفارتخاني جي مدد سان ڪئي سالن کانپوءِ پتو پيو، هن وٽ جيڪي ڪجهه هو سو سڀ قرجي چُڪو هو ۽ هُو دماغي توازن وڃائي وينو. هتي جڏهن واپس ڪيس موڪليو ويو ته گڏ فرانسيسي ڊاڪٽر سرڪاري طور موڪليو ويو، جنهن سندس ٻانهه اسانجي حوالي ڪئي ۽ اُنکانپوءِ وقت کان اڳ زندگي ڪانئوس موڪلائي ويئي. منهنجي ذهن ۾ ڪيئي سوچون، رات ٻي آراميءَ ۾ گذري، خير سان صبح ٿيو، نيرن ڪيم، سوير ئي ڪار اچي وئي، گهمائڻ وارو چوڪرو مُسلمان ڊرائيور هو. فرانس ۾ خاصي تعداد ۾ مختلف مُلڪن جا مُسلمان رهن ٿا، هنڪي مون ڪرسچن سوچيو هو نه ڄاڻ ته اسلام سان تعلق رکندڙ هو.

هو انگريزيءَ ۾ شهر جي الڳ عمارتن جي ڄاڻ ڏيندو هليو، ڪجهه دير پئرس جي ڪئٿبرل وٽ ترسي اندر گهمائي ۽ اُن جي باري ۾ ٻُڌايائين، جيئن اسان وٽ انديا گيٽ آهي تيئن اتي به وچ شهر ۾ ان طرح جو گيٽ آهي، ڪجهه شاپنگ سينٽر، اوپيرا ۽ گارڊنسس (تمام خوبصورت باغ) شهر جي هڪ علائقي ۾ مون هڪ بڪاريءَ ڪي پنندي به ڏٺو. اهو ڏنٺو صرف هتي ايشيائي مُلڪن ۾ نه آهي اُتي به ان طرح جا ڏيکه ۽ سانگ ملندا، هتي رستي تي رنگ برنگي هنومان يا ٻي ديوي ديوتا جي مورتي ناهي وهندا آهن، تئين اُتي به هڪ ڪي ڏنم ته رستي تي ناهي وينو هو، ماڻهو پئسا ڦٽي ڪري رهيا هئا. پئرس جي ميوزم، وچ شهر مان وهندڙ خوبصورت نديءَ جو ڏيک، اُنکانپوءِ ائفل ٽاور وٽ بيناسين، جتي دنيا جي مختلف مُلڪن جا سيلاني ان ڪي ڏسڻ اچن ٿا. اُتي منهنجي مُلاقات دهليءَ جي هڪ مشهور بُڪ پبلشر جيٽلي ۽ سندس زال سان ٿي جيڪو نئشنل بُڪ ٽرسٽ سان به جُڙيل هو، سندس زال جو چوڻ هو ته پئرس کان هوءَ مُتاثر نه ٿي آهي. مان به ساڻس ڪيترن ڳالهين ۾ اتفاق ڪريان پئي. ٽاور جي مٿين ماڙي تائين وڃي شهر جو منظر ڏٺو، منهنجي خيال ۾ اُن وقت پنجاه فرئنڪ ڪنُ ٽڪيٽ هوندي. ان ٽاور تي مٿي چڙهڻ وقت عجيب ڪعفيت رهي . مٿي چڙهڻ ۽ هيٺ لهڻ جي رفتار تمام تيز.

نئپولين جي مقبري ڏسڻ لاءِ به وقت ميسر ڪيو ويو، تنهن کان سواءِ پئرس شهر کان ٿورو پر پرو اُتي جي مشهور معروف پينٽر جو ڳوٺ آهي جتي وڏي تعداد ۾ اُن وقت پيئنٽرس، آرٽيسٽس موجود هئا جيڪي ٿڏي تي سيلانين ڪي پورٽريٽ ناهي پيا ڏين. اهو نظارو يورپ جي ڪيترن مُلڪن ۾ عام جام نظر ايندو. پئرس جي سيروسفر کانپوءِ هن هوٽل ۾ ڇڏيو، ڪلاڪ ڪن کانپوءِ شايد ستين ڏاري منهنجي واپس ٽرين هئي. مان ٿورو

آرام ڪري فريش ٿي ڪائي پي پنهنجي بيگ پيڪ ڪئي. ان وچ ۾ هو اسٽيشن تي ڇڏڻ لاءِ واپس پهچي ويو، مونکي پليٽفارم تي ڇڏي بيسٽ-آف-لڪ چئي هو روانو ٿيو.

مان ٽرين جي انتظار ۾ هيس. ڪجهه دير ۾ ٽائيم تي ويو مان اُتي موجود انڪوائري واري کي چيو ته مون واري ٽرين ڪهڙي پليٽفارم تي ايندي، هن ڪنڌ ڌوڻي فرينچ ۾ جواب ڏنو، مون لاءِ ڏبي ۾ نڪريون، وري ٽوڙي جهٽ ڪانپوءِ وئي مانس، ٽڪيٽ ڪڍي اشارن سان ڄاڻڻ چاهيم وري ساڳيو رينگٽ. ڪافي دير ڪانئوس اشارن سان پُڇيم وري فرينچ ۾ جواب ڏنائين، مان سوچيو جهٽ ڪن وهان ٿي ٽرين جو نمبر اشوڪ ٻُڌايو هو ۽ وقت. ٽرين جي وقت ۾ ٻه منٽ ڪن وجي بچيا، سامهون جيڪي ٽرينس بيٺيون هيون ته ڏسان مون واري ٽرين جو نمبر لڳو پيو آهي، منهنجون وايون ٻتال ٿي ويون. مان ڊوڙ پاتي هڪ گاڏي جي اڳيان پيرُ پاتم مس ته گاڏيءَ جو دروازو بند ٿيڻ شروع ٿيو، مان ڏُوڪي اندر گهڙيس ته در ٻه بند ٿي ويو. مان خوفزده ۽ حراسان ٿيل ٻاهريون ٻنو رکي پاڻ سنڀاليم، سڄي رات ننڊ نه آئي، لڱن ۾ ڏڪٽي ۽ جسم نِستو، نه منهنجي هوٽل جي بُڪنگ هئي نه وري فرينچ اچي، ۽ خبر نه آهي ته ٽڪيٽ ٻئي ڏينهن جي ملي ها يا نه، اڄُ ڏينهن تائين اُن حادثي جو تصور ڪري لڱن ۾ سيئاندي پئجي ويندي آهي. اڄُ ڏينهن تائين سفر ۾ اهڙو سوئر نه مليو جهڙو اهو انڪوائريءَ وارو ڪُتو مليو، لڪ لعنت اٽس مئي ماري جي جڻڻ واريءَ ڪي جنهن اهڙو گڏهه پُٽ پيدا ڪيو. مونکي اُن وقت سردارن جي هدايت ياد آئي. پنهنجا پنهنجا ٿيندا آهن، تڏهن ته لطيف سائين چيو آهي :

ديسي سيڻ ڪجن پرديسي ڪهڙا پرين

يورپ جي ٽرين جي سفر جو تجربو ته ٿيو، گڏ اهو ٻه احساسُ ٿيو ته صرف انگريزيءَ کي ئي عالمي طور مڃتا يا لنڪ لئنگويج طور دنيا ۾ ڪو تسليم ڪيو وڃي ٿو، اهڙي ڳالهه نه آهي، ڪئنڊا ۾ خود فرينچ ۽ انگريزيءَ جي چڙهت جو احساسُ ٿيو. فرينچ ٻولي سمجهڻ ٻه ضروري آهي. سفر ۾ ڪم هلائڻ لاءِ ڪجهه لفظ ضرور سکڻ گهرجن نه ته ماٺهو ڏچي ۾ پئجي وڃي ٿو.

دهليءَ کان گهران جون تي نڪتس، ٻارهين ڪانپوءِ فلائيٽ وننڊي يارهين جون تي وئي. تيرهين آگسٽ لنڊن کان دهليءَ لاءِ واپسي هئي، صبح جو چئين ڏاري هوائي اڏي تي پُهتم، بيگ ايڏي ڳوري جو ٽراليءَ تي رکندي بئلنس ڪابي ساجي جُهڪڻ لڳو. مان پريشان اوچتو هڪ سردار جي نگاهه مون تي پئي، هو ايئرپورٽ يا ڪنهن ايئرلائين جو ملازم هو جو ڪيس يونيفارم پيل هئي. هڪدم مونکان ٽرالي وني آٽي ٽڪيٽ ڪائونٽر وٽ ڇڏيائين، مون سندس ٿورا مڃا، هن چيو ڪائي ڳالهه نه آهي. سچ پچ اُن وقت پرديس ۾ وطن واسيءَ جي ننڍڙي مدد وڏو ڪم ڪيو. تمام سُنو لڳو.

چوڏهين آگسٽ دهلي پُهچي سيني سان حال احوال ڪيا، سندن پهريون ردِ-عمل منهنجي صحت ۾ بهتري ۽ وزن ۾ اضافي تي رهيو، ۽ مونکي ماڳن تي خير سان موٽي

اڇڻ جي خوشي. پندرهين آگسٽ ريڊيو تي ڊيوٽي جوائن ڪري جشنِ آزاديءَ جو پروگرام ڏنو.

اسان جي وطن جو عجب شان آهي
لکين گُل مگر هڪُ گُلستان آ...

******

Veena Shringi is a differant women among all Sindhi women, I have seen in my life. She is not extreme feminist in her talk. She doesn't attack male chauvinism every time she is senstive and serious writer. Her best book is "Muhinja Massom Sajjan"(My inoocent heart)in which she depicts a dialogue between her insight and outside person. The whole book inspires the reader due to that dialogue. She connects the central idea of that book with existentialsim of Sachal Sarmast and explores the idea of victimisation with its full meaning, and background in fictional style. No women in Sindh has yet wrriten such a symbolic book!

Ameer Abro
(Editor-Indus Karachi)

CONGRATULATIONS!!

Ms.Veena Shringi for the gold medal awarded to her by "Sipoon" magazine for the Sindhiat Compaign she has been running idefatigably through her orgnisation Maruee,Who is Maruee's Umar in India and how come Maruee is so free; when did she break the prison into which Umar had put her? The word Maruee itself is a remainder of the best Sindhi literature. We congratulate her for the choice of the name of her organisation. One day let us hope Maruee will reach her Maros and Maleer.

Editor J.M. Girglani
Sindhi Ratan (April-June 2002)

6 جون 2001

پياري وينا،

سدائين باغ بهار ۽ لکڻ ۾ هوشيار ۽ شال چُست رهين رچنا ڪرڻ ۾. مان ڪيترن ڏينهن کان ٺيڪ ڪونہ هئس. اک جو آپريشن بہ ڪرايو هوم، سو چڱو وقت لکڻ پڙهڻُ بند هو. ڪالهہ لکنوءَ مان سنڌي گُلشن جو تازو پرچو مليم. ڪوليم تہ نظر تنهنجي رچنا تي پيم. اڄُ جي زندگيءَ ۾ ٻول چال وغيره جو واهہ جو ورنن ڪيو اٿئي! تنهنجا ڀاڪا پڙهي دل بهار بهار ٿي پئي. پر اهي سنڌيءَ جا خزانا تو مون تائين ئي محدود ٿا رهن. نئينءَ ٽهيءَ جو ڪير رهبر ٿيندو؟ سنڌي اسڪول وڃن ٿا بند ٿيندا. ادي شاباس اٿيئي اهڙي دلچسپ ليک لاءِ. مون فقط بہ قسط پڙهي ۽ دل ٿيم تہ جيڪر توسان ڳالهہ ٻولهہ ڪريان.

وڏيک سکہ، پيار تو لاءِ گهڻا،

ايشوري جوتواڻي

******

Read More By Veena Shringi

1. **Kian Visariyan Verichan (Reminiscence)**
2. **Kian Vesariya Vericha(Reminiscence -Second Edition)**
3. **Adh-Kuliyoon Akhiyun (Short Stories)**
4. **Vasana-Jo-Vasseng (Short Stories)**
5. **Naari Ji Jeevan Yatra (Short Stories)**
6. **Sarhadan Jo Saleeb (Short Stories)**
7. **Zindi-Hik-Natak (Short Stories)**
8. **Pakha Aein Panhwar Dithe -Mun-Dihan-Thiya (Travelogue)**
9. **Sindhu Kinare-Tarkhi-Nau Bab (Travelogue)**
10. **Vaayoon-Vanijaarin-Joon (Travelogue)**
11. **Kuchan-Ta-Kafir (Travelogue)**
12. **Pakha-Ain-Panwhar Dithe-Mun Dihan Thiya (Travelogue on Sindh-II edition)**
13. **Muhinja-Masoom-Sajan (Monologue)**
14. **Ajanta-Jo-Moorat (Poetry)**
15. **Silent Path Selected Sindhi Poems in English**
16. **Muhinji Peshe-Ja-Gul-Ain-Khar (Essays)**
17. **Asanjo-Virso-Den-Vaar (Essays)**
18. **Saarang Saar Lehaj (Essays)**
19. **Tun-Chhapar-Tun-Chhanv (Essays)**
20. **Asanjo Virso-Din-Vaar (Essay, Devnagri)**
21. **Maruara-Ain-Maag (Essays)**
22. **Mithri Murik (Stories For Children)**
23. **Khel Khatam Paisa Hazam (Stories For Children)**
24. **Saah Sebana Supreen (Guest Editor)**
25. **Panu Sunjaniji Supreen (Guest Editor)**
26. **Kechan-Ayo-Kafilo (Essays) (Guest Editor)**
27. **Sindh Jot Guest Editor Issue No. 31**
28. **Sindh Jot Guest Editor Issue No.33**
29. **The Last Wish &Other Stories 2018**

(1) Author Veena Shringi with her mother Sati Devi at Plaza-De-Spania Madrid (Spain) (2) With Kantesh Kumar's family Poonam, Veena, Divesh, Sindhu & Brother Kantesh at ARANJUEZ PALACE (3) With Elder brother Ashok Kumar's family Maria, Susana & Ashok

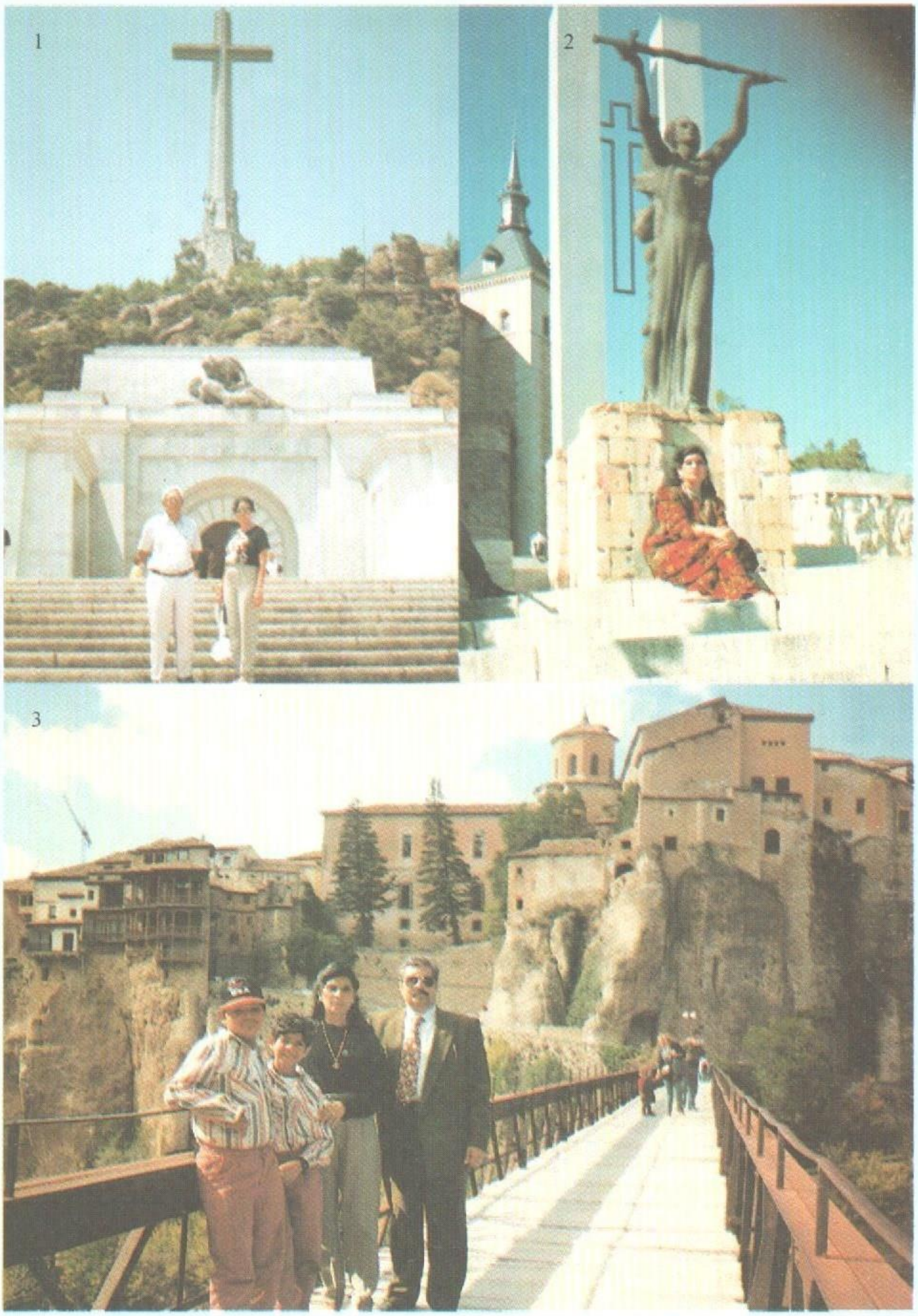

(1) Author with brother Ashok Kumar at "Valley of Fallen" Franco's monument. (2) Historic City of TOLEEDO, Veena at Fortress (Alcazar), Spain (3) Author with brother Kantesh Kumar and Nephew's Divesh & Sindhu at (Casa Colgantes) QUIENCA, (Spain).

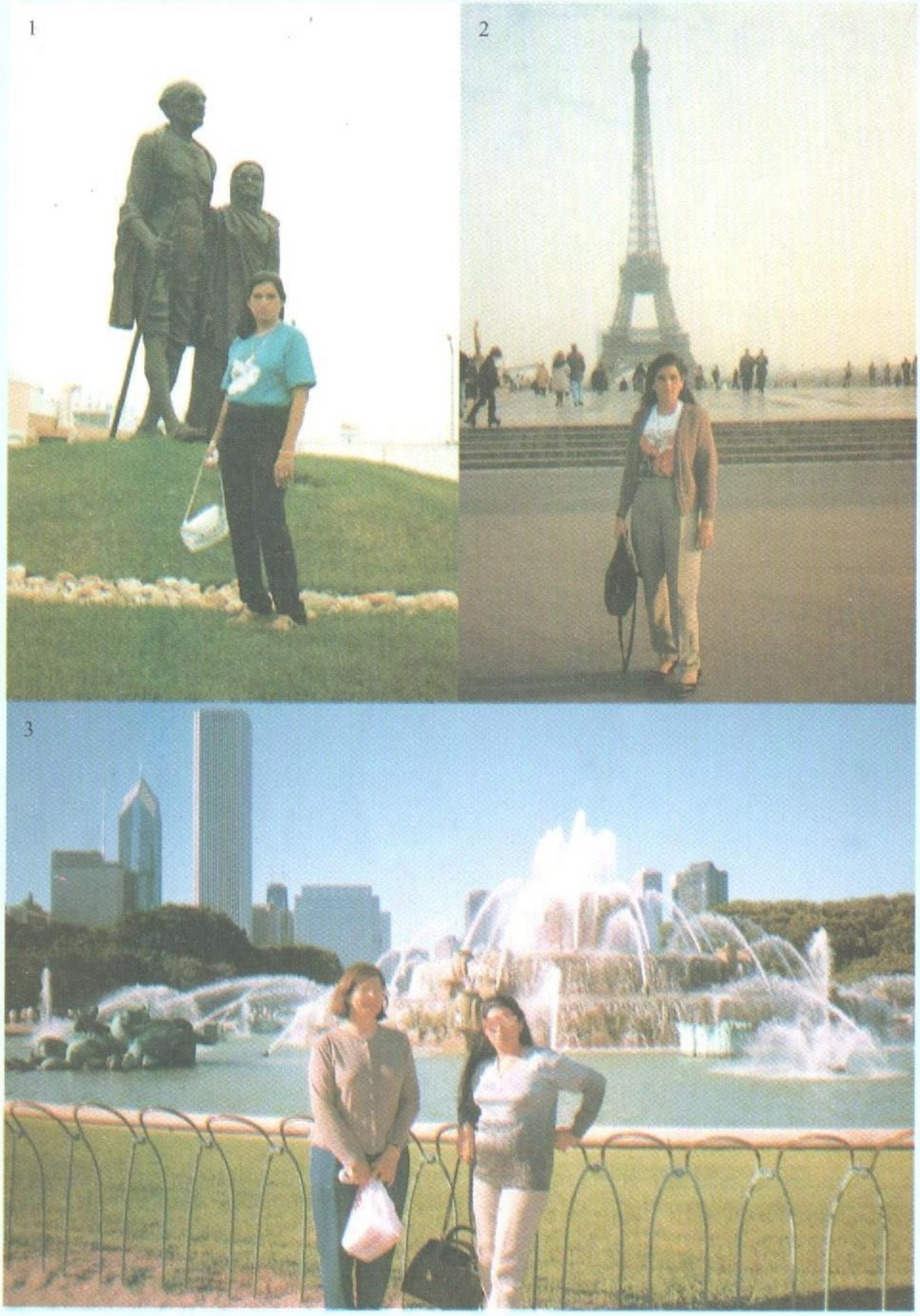

(1) Author at PORTUGAL'S temple near Mahatma Gandhi & Kasturba's unique statue
(2) Eiffel Tower Paris (France) (3) Veena with friend Dil-Afroz at Chicago (USA)

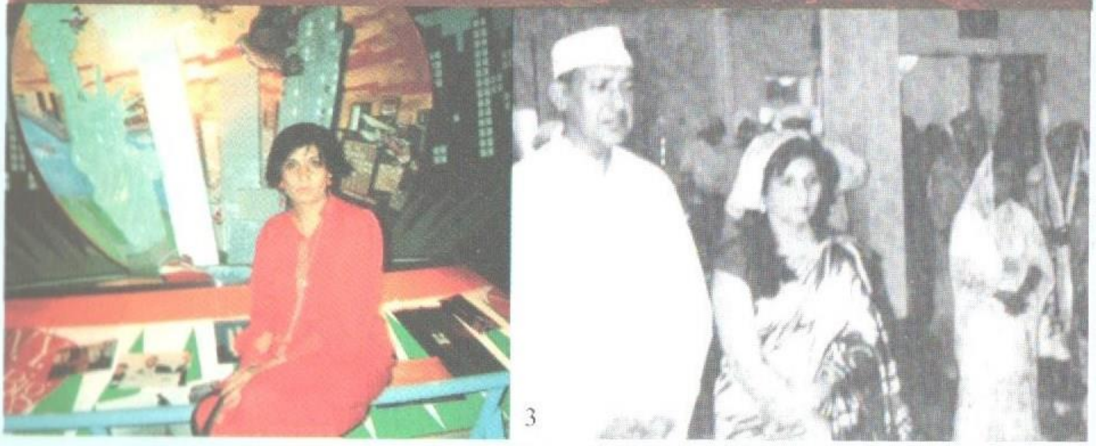

(1) Veena Shringi introducing the models of Sindhi Fashion Show (2) Sixth International Sindhi Sammelan ORLANDO (FLORIDA) 30th July -1st August, models presenting Veena's creation (3) Kumari Veena Shringi was recently honored at Satya Narayan Mandir, New York, USA.

STRATFORD-UPON-AVON Birth place of William Shakespeare.
Author Veena Shringi at study room of Shakespeare with Dr. Badar Somroo.

(1) Author Veena Shringi at (Egyptian Gallery) British Museum London Egyptian Mummies Section (2) At Madame Tussaud's Wax Museum (3) Change of guards ceremony at London.

وينا شرنگي اسان جي مشهور معروف ليکڪا ۽ شاعرا آهي. هوءَ ڪنهن بہ تعارف جي محتاج نہ آهي. ڀارت جي مشهور مارئي سنستا جي روح روان آهي. پاڪستان ڪانپوءِ سنڌ جو چڪر لڳائي آئي آهي ۽ واپس موٽي ليکن ۾ ڪتابن جي صورت ۾ پنهنجا تاثرات لکيا آهن جي ڪافي دلچسپ ۽ مقبوليت حاصل ڪري چڪا آهن

ولائت جي سفر نامي لکندي وينا سنڌ ۽ پور چگال ۾ گوئا کي ڏاڍو ياد ڪري هن سفرنامي کي دلچسپ بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. مون هڪ غزل لکيو آهي جنهن جو تصور مون لنڊن ۾ ڪيو هو. غزل جو متلع آهي: - ويني ويني هو ولائت ۾ وطن ياد آيو: - ڏرو ديوار دريون گهر جو چمن ياد آيو

هن منهنجي احساس کي وينا پنهنجي سفرنامي ۾ هيئن تي پيش ڪري. ولائت جي وڻن ۾ وطن جي ڪويل ڪوڪي ٿي. وينا جو هيءُ سفر نامو مونکي بيحد وڻيو. سندس ٻولي عالماڻي، مٺي ۾ موثر سهڻي ۽ سپڪ آهي. سفرنامي کي دلچسپ ۽ دلڪش بڻائڻ ۾ وينا ڪافي محنت ڪئي آهي. مونکي نہ صرف اُميد آهي پر يقين آهي تہ مون وانگر ٻين پا ٺڪن کي بہ هي سفرنامو دلچسپ لڳندو ۽ سنڌي جاتي هن جو خيرمقدم ڪندي.

(پريو وفا)

Veena Shringi with pioneering presentation of "Sindhi Dresses and Costumes" as they has evolved over the past 100 years with more orientation of dresses of Sindhi Hundus -women and men.Her narration was very clear,appropriate and concise rendred in very smooth style.It was creditable as she had to train 20 modles,both girls and men to present the dresses like fashion show.It was well interspered with background Sindhi inatrumental music.It was all more creditable as she had designed the dresses,worked closely with the tailors and even procured the material from both the India and Sindh.

(Dr Niranjan Dudani - 2nd August 1999 Orlando, Florida, USA)

THE CROSS OF THE FRONTIERS

(SALAB SARHIDAN-JI)

BY *Veena Shringi*

I liked the emotional content of the story and particularly the theme which connects the exodus of the partition days with the later migrations from Sindh to India as far back as 1992. The conflict of emotions of the father wanting to spend his last days on the soil of Sindh,the daughter who had to be sent to India for purpose of safety and the mother torn between the two worlds, the husband remaining behind in Shahdadkot and the daughter going to Delhi and needing her maternal support.As usual the maternal instinct prevails though the Hindu tradition is that the wife's loyalty should be first to the husband.

Sindhi Ratan (April-June2002) Editor J.M.Girglani